UNIVERSAL
LIBRARY

TANJORE SARASWATHI MAHAL SERIES NO. 22.

KUSALAVOPAKHYANAMU

A DWIPADA KAVYA.

by

RAMANARYA.

TANJORE SARASWATHI MAHAL SERIES No. 22.

KUSALAVOPAKHYANAMU

BY

RAMANARYA

A DWIPADA KAVYA

Critically Edited

BY

Sri V. SUNDARA SARMA,
Pandit, Saraswathi Mahal Library, Tanjore.

PUBLISHED

BY

SRI S. GOPALAN B. A., B. L.,
Honorary Secretary,
for the Administrative committe,

T. M. S. S. M. LIBRARY, TANJORE.

1951

Price Rs. 3-0-0

తంజాపూరు సరస్వతీమహల్ ప్రచురణము నెం. 22.

కుశలవోపాఖ్యానము

కవివర రామనార్య విరచిత
ద్విపదకావ్యము.

పరిష్కర్త
శ్రీ విరలదేవుని సుందరశర్మ,
పండితుఁడు, సరస్వతీమహల్ గ్రంథాలయము,
తంజావూరు.

తంజావూరు సరస్వతీమహల్
గ్రంథాలయనిర్వాహకసంఘార్థమై
గౌరవకార్యదర్శియగు
శ్రీ S. గోపాలన్, B. A., B. L. గారిచే
ప్రచురింపబడినది.

1951

మూల్యము] [రూ. 3-0-0.

Printed
at the
Rathnam
Press,
Madras-1

PREFACE

This publication gives in Telugu the story of Sṛi Rama's Asvamedhayaga (Horse-sacrifice) during Sita's exile in the hermitage of Sage Valmiki. The story as found here, namely, the Victorious fight of LAVA and KUṢA the sons of Rama, with Satrughna and his troops who were guarding the sacred horse dedicated for the sacrifice, and their later victory over Lakshmana, Bharata and Rama himself, all without recognising one another, do not form part of the story in the Uttarakanda of Valmiki's Ramayana. This is found in the Jaimini Bharata, an Upapurana in Sanskrit.

There is a Telugu version of Jaimini Bharata in the form of a Prabandha kavya by Pina Viranna. But the author of the present work follows the original work in Sanskrit except in one or two minor particulars.

The present work is a Dvipada Kavya and the style is ornate with plenty of colourful descriptions, and a free use of Sanskrit compunds. The name of the author is found in the introductory part of the work with a short note about his ancestory. RAMARAYA the author is the son of Oubhalamantri of Lavanuru, and the resident of the village Nandanagara Agrahara. He calls himself an adept in Sangita & Sahitya, and refers to his brothers Siddhana Mantri and Singanaraya, and to his preceptor Vinjamoori Tirumalacharya. But the period to which the author belonged is not traceable from the details given, as there is no reference in them to any King, or well-known patron

or well-known poet. From the style, we can assign the author to a date not later than the 16th century.

There appears to be no other Dvipada Kavya dealing with the same subject. This edition is based on three manuscripts of the work preserved in the Saraswathi Mahal Library, viz. M. 240, 241, and 242 (D. 296, 297, 298). The first manuscript contains the full text but not the introductory verses. The 2nd manuscript opens with the introduction but is incomplete at the end. The first few leaves are however in a very damaged condition. The third manuscript wants a portion at the begining, including a portion of the text. All the 3 manuscripts have therefore been drawn upon for eiditing this work. There are 3 manuscripts of this work in the Oriental Manuscripts Library, Madras; but they are found to be mere copies of the 3 manuscripts of this Library. The lacunae that are found in the introduction could not therefore be filled in.

The Editor Mr. V. Sundara Sarma, Telugu Pandit of our Library, has edited the work with an indroduction and has spared no pains in getting at the correct text. Our thanks are due to him for his services.

Our grateful thanks are due to the Government of Madras for their liberal grants that have enabled us to publish this and other valuable manuscripts, of the Library.

Saraswathi Mahal Library,
Tanjore, 9-2-1951.

S. GOPALAN,
Honorary Secretary.

సూచన

ఈతంజావూరు సరస్వతీమహల్ గ్రంథాల యమునందలి M. 240 సంఖ్యఁగల కుశ లవోపాఖ్యానముయొక్క తాళపత్రప్రతి ప్రస్తుత పరిష్కరణమునకు మాతృక. తక్కిన రెండు తాళపత్రప్రతులీక్రిందఁ గనిన రీతిగ సంజ్ఞితములైనవి. M. 241. కుశల వోపాఖ్యానము. "క". M. 242. కుశలవో పాఖ్యానము. "ఖ".

తప్పొప్పుల పట్టిక.

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
19	3	జనని ప్రవాస	జననీప్రవాస
152	15	లక్ష్మ సేనలం	లక్ష్మణ సేనలం
212	1	వేండియు	వెండియు
150	10	కలుంగుట	కలంగుట

ఉపోద్ఘాతము.

తంజాపురాంధ్ర సామ్రాజ్యమంతరించి సుమారు మూఁడు శతాబ్దములైనప్పటికిని తత్సామ్రాజ్యసంస్థాపనాధురీణులగు నాంధ్రనాయకమహారాజు లాంధ్రభాషాభివృద్ధికై నొనర్చిన కృషి కేకైకనిదర్శన మీతంజావూరు సరస్వతీమహాల్ గ్రంథాలయమనుటలో నతిశయోక్తి గానఁబడదు. తంజావూరులో నాంధ్రనాయకరాజుల యనంతరము మహారాష్ట్రుల పరిపాలన మేర్పడినతర్వాత మహారాష్ట్రరాజులలో నొకఁడైన శరభోజి మహారాజు (1800 - 1832) కాలములో నీ గ్రంథాలయ మత్యంతాభివృద్ధినిఁ గాంచినందున నీగ్రంథాలయమునకు "తంజావూరు మహారాజా శరభోజీ సరస్వతీమహాల్ గ్రంథాలయ "మను పేరేర్పడినది. నాయకరాజు లాంధ్రభాషాభివృద్ధికై జేసిన నిరుపమ మగుసేవ మరువరానిది. ముఖ్యముగ స్వర్ణయుగ మన నొప్పు శ్రీ రఘునాథనాయక శ్రీ విజయరాఘవనాయకుల కాలములో నాంధ్రభాషామతల్లి సర్వసౌభాగ్యములతో విలసిల్లినది. పూర్వకవులచే రచింపఁబడిన యనేకగ్రథములను సేకరించియు, సమకాలికులైన కవులయొక్క గ్రంథములను భద్రపఱచియు, తామే స్వయముగఁ గొన్నిగ్రంథముల రచించియు, కవులఁ గవయిత్రుల గ్రంథనిర్మాణార్థమై ప్రోత్సహించియు నామహామహులు తమ జీవితమును సార్థకముఁజేసిరి.

రఘునాథనాయకుని కుమారుఁడగు విజయరాఘవనాయకుని లేఖని సుమారు యేబదికిఁబైఁబడిన గ్రంథములను సృష్టించి

నది. ఇతని యాస్థానమున స్త్రీలుకూడ కవయిత్రులై యుండిరి. వారలలో నొకతెయే రంగాజమ్మ యీమె "ఉషాపరిణయ" మను ప్రబంధమును రచించినది. (ఈ ప్రబంధము త్వరలోఁ బ్రచురితము కాగలదు.)

ఇట్లాంధ్రనాయకరాజులచేఁ బాలింపఁబడి బహుముఖా దరమునుఁ బొంది వర్ధిల్లిన యీసరస్వతీమహాల్ గ్రంథాలయము మహారాష్ట్రరాజుల కాలములో సర్వతోముఖాభివృద్ధిఁ జెంది శోభించినది. బహుగ్రంథకర్తయగు శ్రీ శాహమహారాజే యిందు లకుఁ బరమనిదర్శనము.

అతిమేధాసంపన్నులగు కవీశ్వరులచే రచింపఁబడిన యపూర్వగ్రంథములన్నియుఁ దాళపత్రమయము లగుటచే సర్వ దుర్లభములగుటయే కాక యతిప్రాచీనములగు నాగ్రంథములు జర్జరావస్థనుఁ బొందియుండు సమయంబునఁ దద్గ్రంథప్రచుర ణార్థము ప్రభుత్వమునుండి యార్థికసాహాయ్యము లభించుట యాంధ్రమహాజనులకు ముదావహమైన విషయమగుటయే కాక యాంధ్రనాయకరాజులయొక్క ఆశయసిద్ధికై మన ప్రభుత్వము తోడ్పడుట గర్వించఁదగిన విషయమనుటలో సందేహము లేదు. ప్రభుత్వార్థికసాహాయ్యమునఁ బ్రకటింపఁబడు ప్రముఖగ్రంథ ములలో నీకుశలవోపాఖ్యాన మొకటియగుట మనభాగ్యవశ మనియే చెప్పనొప్పును.

—: గ్రంథకర్త :—

ఈకుశలవోపాఖ్యానమును రచించిన కవి రామనార్యుఁడు. శోభశామాత్యుని కుమారుఁడు. సిద్దన సింగనల యనుజుఁడు.

నియోగిశాఖలో నందవరీక కుటుంబమునకుఁ జెందినవాఁడు. వింజ మూరి తిరుమలాచార్యుల శిష్యుఁడని కవి స్వయముగాఁ జెప్పు కొనుచున్నాఁడు. శ్రీ రామునకుఁ దనకథను వినుటకంటెఁ దన యుల చరితమును వినుటయం దాసక్తి మెండని యంతర్యామి యగు నీశ్వరుఁడు ప్రబోధింపఁగా నీకవి శ్రీ రామాంకితముగాఁ గుశలవోపాఖ్యానమునుఁ జేసెననియుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

ఈకవిని గుఱించిన చారిత్రకాధారములకైఁ జేసిన ప్రయత్నములన్నియు విఫలములైనవి. ఇతఁ డేకాలమున నెచ్చట నుండె నని తెలిసికొనుటకుఁ దగిన యాధారములు దొఱకలేదు. ఇతని తండ్రియొక్క నామధేయమును గమనించుచో "ఔభళామాత్యుఁడ"నియు, "ఔభళమంత్రి" యనియును నహోబళుఁడను నామమునకు "మంత్రి" యని కాని "అమాత్యుఁడ"ని కాని సచివపర్యాయమగు పదమునుఁ జేర్పఁగా "నహోబళ మంత్రి" యను నామము జనులయొక్క వ్యావహారికభాషలో "నౌభళమంత్రి" యని యేర్పడియుండవచ్చును. కాని యీ యౌభళామాత్యుఁ డేరాజునాశ్రయించియుండెనో విశదముగాకు న్నది. కవి తననామధేయము నెఱుకపఱచుచు

"కవి రామనార్యవిఖ్యాతుండ ఘనుఁడఁ
గవిరాజమిత్రుండ గౌరవోన్నతుఁడ"

అని చెప్పుకొనెను. మఱియుఁ దనకావ్యము నేరాజునకును నంకితమొనర్పక శ్రీరామునకు నంకితముఁజేసెను.

ఇట్టి విఖ్యాతప్రజ్ఞుఁడగు కవివర్యునియొక్క కాలస్థానములనుగుఱించి వివరములు తెలియకపోవుట చారిత్రికుల బల

హీనతనుఁ జూపుచున్నది. ఈసరస్వతీమహాల్ గ్రంథాలయములోని M. 241 నెంబరు గలిగి ప్రకృతపరిష్కరణముదృష్ట్యా "క" సంజ్ఞఁగల తాళపత్రమయమైన కుశలవోపాఖ్యానగ్రంథమందు లభ్యమగు నుపోద్ఘాతమందుఁ గవి తనవంశమునుగుఱించి కొంతఁ దెలియపఱచియున్నాఁడు. కాని యాభాగముకూడ గ్రంథముయొక్క జర్జరావస్థనుబట్టి యసంపూర్ణముగ దొఱకుటయు మన దౌర్భాగ్యమే. ఆభాగ మీక్రిందఁ బొందుపఱుపఁబడియున్నది.

"......... డనారాయణ గౌశికగోత్రుఁ
ప్రాచీనవేదమార్గ ....
పౌత్రుని (సు) గుణ తత్పరు నయ్యలార్యుఁ
బుత్రుఁ బవిత్రు అంబ ....
నిరుపమసత్కృపానిధి వింజమూరి
తిరుమలాచార్యుఁ గీర్తింతు ......
...... బ్రహ్మయ చతురాస్యుఁడనఁగ
వరకీర్తినొప్పు నేవరపితామహు ...
.... మంత్రి యఖిలనియోగి
జనసేవ్యుఁ డెవ్వని జనకుఁడై వెలయు
ధాత్రిలో నెవ్వఁ డుత్తము ....
గోత్రుఁడైయు ....
.... ండు
భూతలంబున సందపురవంశఘనుఁడు
అతిలోకనుతునకు నాయతపుణ్యమైన
...... కుఁ దనూభవుఁడైన యతని

అనఘు బ్రహ్మాయ సిద్ధనామాత్యవరుని
యనుజుని దుర్గాంకు నగ్రసంభవుని
మండితగుణశాలి మాచయప్రోలి
గుండయ రామనాంకునకుఁ బుణ్యునకు
నరనుత చిలుకలనారయపుత్రి
చిరకీర్తి నికురుంబ సిరియమాంబకును
నెమ్మి రెట్టింప జనించినయట్టి
అమ్మకు హృదయేశ్వరుండైన యట్టి
వీతకళంకుఁడై విలసిల్లుచున్న
మాతండ్రి యాభళామాత్యు భావింతు
అని యిష్టదేవతాప్రార్థనఁ జేసి
యినుమడించిన మతి నెసఁగినవాఁడ
మార్తుర గెలిచి రామాయణచక్ర
వర్తినిఁ గీర్తిమై వర్తించువాఁడ
సిద్ధన మంత్రికి సింగనార్యునకుఁ
దద్దయు కూరిమితమ్ముఁడౌఘనుఁడఁ
గవి రామనార్య విఖ్యాతుండ ఘనుఁడఁ
గవిరాజమిత్రుండ గౌరవోన్నతుఁడఁ
నరయంగ సత్కవి యగుటకు ఫలము
హరికీర్తనమెకదా ! యని విచారించి
కవికులమణి ! రామకావ్యంబుఁ జెప్పి
రవికులమణియైన రాముని కిమ్ము
రామచంద్రునకు శ్రీరామాయణంబు
ప్రేమంబు మఱియుఁ జెప్పెద రహస్యంబుఁ

దనపేర్మి వినుకంటెఁ దనయులపేర్మి
వినుట తండ్రికిఁ గడువేడుక గాన
దశరథసుతునకుఁ దనకథకంటెఁ
గుశలవకథమీఁదఁ గుతలంబు వేడ్క-
యనుచు నంతర్యామియగు నీశ్వరుండు
నను బ్రబోధించిన నంచితభక్తి
శ్రీ యురంబునగల్గి చెన్నొందు నభయ
దాయకునకు జగత్త్రయనాయకునకు ''

రామనార్యుఁడు కుశలవోపాఖ్యానముఁగాక మరేగ్రంథమును రచించినట్లు తెలియుటలేదు. అట్లుండిన నీగ్రంథమందు నద్దానిని బేర్కొనకుండునా? ఒకవేళ కుశలవోపాఖ్యానమును విరచించినపిదప మరేగ్రంథమునైనను రచించెనేమోగాని దానికిఁ దగిన యాధారములు గానరావు.

—: కుశలవోపాఖ్యానము :—

ప్రకృత మాంధ్రభాషామయమైన యీకుశలవోపాఖ్యానము జైమినిభారతములోని యశ్వమేధ పర్వాంతర్గతప్రాస్తావికోపాఖ్యాన రూపమగు గుశలవచరితమునకు స్వతంత్రానువాదము. ఈ విషయమును విస్పష్టముగఁ గవియే చెప్పియున్నాఁడు. ఆ భాగము లీక్రింద నివ్వఁబడియున్నవి.

'' మేఘనీలద్యుతి మెయి నుల్లసిల్లు
రాఘవునకును మార్గణలాఘవునకుఁ
దెలియ విన్నపముగా ద్విపదరూపమునఁ
బలికెదఁ గుశలవోపాఖ్యాన మెలమి

నని చెప్పఁబూనితి సారఘూత్తముని
మనమున నిల్పి యిమ్మాట్కి నిట్లంటి. ”

కుశలవోపాఖ్యానము. పద్య. 1-3.
(పూర్వభాగము)

“సకలంబు సూతుండు శౌనకాదులకుఁ
బ్రకటించెనని యంధ్రభాష యొప్పలర
శ్రీముకుందార్చనశీలుండు సుకవి
రామనార్యుఁడు కవిరాజమిత్రుండు
నీకుఁ బ్రియంబుగా నిఖిలైకధామ !
కాకుస్థనకులరామ ! కల్యాణరామ !
సమధురరీతిమై జైమినిభార
తమున విస్తరము విస్తారంబుగతుల
నలవడఁ గుశలవోపాఖ్యానకమునఁ
బలికితి నీపూర్వభాగంబు వినుము”

కుశలవోపాఖ్యానము. పద్య. 704—708
(పూర్వభాగము)

“నీకుఁ బ్రియంబుగా నృపసార్వభౌమ!
కాకుస్థనకులరామ! కల్యాణరామ!
సమధురరీతిమై జైమినిభార
తమున విస్తరము విస్తారంబుగాఁగ
నలవడఁ గుశలవోపాఖ్యానకమునఁ
బలికితి నుత్తరభాగంబు సరవి

నాచంద్రతారార్క మాచక్రవాళ
మాచంద్రతారార్కమై యొప్పఁగాత."

కుశలవోపాఖ్యానము. పద్య. 1291-1294
(ఉత్తరభాగము)

—: అనువాదము :—

జైమినిభారతములోని కుశలవచరితము ననువాదము చేయుపట్ల కవి కొన్నిమార్పులనుఁ బ్రవేశపెట్టియున్నాఁడు.

శ్రీరాముఁడు రావణాదుల సంహరించి యయోధ్యకు వచ్చి కౌసల్యకు మ్రొక్కఁగాఁ గౌసల్య రాక్షసబాణములచే క్షతగాత్రుఁడైన కుమారునిఁ జూచి మిక్కిలి చింతించుచుఁ దనకరములచే శ్రీరాముని దేహమును స్పృశింప శ్రీరాముఁడు గతక్షతుఁడైనట్లు మూలమునఁ గానఁబడుచున్నది. కాని యనువాదమునందు వేరు విధముగఁ గన్పట్టుచున్నది.

జైమినిభారతము. (అశ్వమేధపర్వము.)

"కౌసల్యాం జననీం పశ్చాన్నమస్కర్తుమగాచ్చ సః ।
మలినాం పంకదిగ్ధాంగీం రామదంశ్శనలాలసామ్ ॥
భర్తృదుఃఖపరిక్లిన్నాం హర్షితాం రామదర్శనాత్ ।
దృష్ట్వా పద్మపలాశాక్షం రామం హర్షసమన్వితా ॥
పరిరభ్య చిరం తస్థౌ ధనం ప్రాప్యాధనో యథా ।
స్నాపయంతీ దృగంభోభిః స్నేహేన బహునా సుతమ్ ॥
విశేషేణ జటావంతం చిరం స్నానమవర్తయత్ ।
తతో రామం కరాగ్రేణ పస్పర్శ జననీ తథా ॥

రాక్షసాస్త్రక్షతం దృష్ట్వా ప్రోవాచ వచనం శుభమ్।
వసిష్ఠప్రముఖా రామం వదంతి కిమిదం వచః॥
అచ్ఛేద్యోఽయమభేద్యోఽయమక్లేద్యోఽయం సుత స్తవ।
తదిదానీం వృథా మన్యే బాణైర్భిన్నోఽసి రాఘవ॥
అథవా శివభక్తం త్వామాహుః కేచిన్మునీశ్వరాః।
తస్మాద్దత్తం త్వయా స్థానం బాణానామితి మే మతిః॥
స్పృష్ట్వా తదంగం కౌసల్యా స్వపాణిభ్యాం దయావతీ।
ఆనందం పరమం ప్రాప్తా జ్ఞానం లబ్ధ్వేవ బ్రాహ్మణః॥
తత్కరస్పర్శతో రామో ముక్తో దుఃఖైస్సుదారుణైః।

జైమినిభారతము. అశ్వమేధపర్వము. అధ్యా 25. శ్లో. 11-19.

"అరుదైన పతివియోగాగ్నిచేఁ గుంది
పరిలిప్తభూరేణుపటలాంగి యగుచు
నెప్పుడు చూతునో యేఁ బుత్రు ననుచుఁ
దప్పక యందంద తను వచ్చుత్రోవఁ
గనుఁగొను యతిపుణ్యకాంతామతల్లిఁ
దనుతరతనువల్లిఁ దమతల్లిఁ గాంచి
కడలేనిభక్తితోఁ గడుసంతసమున
ముడివడ నందంద మ్రొక్కె; మ్రొక్కుటయుఁ
గన్నారఁ గనుఁగొని కడుఁ బేదరాలు
పెన్నిధిఁ గన్నట్లు ప్రియమందె జనని
చేకొని పట్టాభిషేకంబు నీకు
నోకుమారక! యింక నుచిత మన్నట్లు
నందనుమీఁద నానందబాష్పంబు

చింద౦గఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి మేనెల్ల
బ్రమదంబుతో నిజపాణిపద్మమునఁ
జమరి రాక్షసశరక్షతములఁ గాంచి
అనఘ ! రాఘవ ! వసిష్ఠాదిసంయములు
నను(జూచి నీప్రియనందనుండెందు
నవిభేద్యుఁ డక్లేశుఁ డఖిలేశుఁ డనుచు
వివరించి పలికిరి విమలవాక్యముల
వివిధబాణక్షతావృతు నిన్నుఁ జూచి
యవి నేఁ డమోఘంబులై తోఁచె నాకు
నదిగాక మరి నిన్ను నఖిలవేదార్థ
విదులు నీమహిమల వివరింపలేరు.
అటులయ్యు నీక్రియ నన్న ! నీమేనుఁ
జటులరాక్షసబాణచయమెట్లు నాటె
నని శోకమునఁ బొంది యట వివేకించి
యనియె రాఘవుతోడ నపుడు కౌసల్య
శోకార్తిమై మీఁదుఁ జూడక యంటి
గాక యమ్మునుల వాక్యములేల తప్పు
రావణాదుల సంగరంబున నోర్చి
నీవు వచ్చితిగాన నిజమయ్యె నేఁడు"

కుశలవోపాఖ్యానము. పద్య. 43-58.
(పూర్వభాగము)

పై మూలానువాదములను సూక్ష్మముగఁ బరిశీలించినచో మూలములోని భాగము లనువాదములో నెంతమార్పుఁ జెందిన దో విశదము కాఁగలదు. శ్రీరాముని దేహమందలి రాక్షసబాణ

క్షతములు కౌసల్యాకరస్పర్శముచేఁ దొలఁగుటను గవి యనువాదముఁ బేర్కొనియుండలేదు. పైఁబడి ‘‘శోకార్తిమైమీఁదుఁజూడక యంటి’’ ఇత్యాది కౌసల్యావాక్యములకు మూలమున నాధారము లేదు.

‘‘నమస్కృత్య తతో బంధూన్ పప్రచ్ఛ కుశలం చ తాన్
హర్షితో భ్రాతృభిస్సర్వై రయోధ్యాయామువాస సః ॥
పాలయన్ పృథివీం సర్వాం సశైలవనకాననామ్ ।
ప్రజాః స్వస్థాహ్యవర్తంత విప్రా వేదపరాయణాః ॥
ఆతృప్తేశ్చ పయః పీత్వా వత్సా యత్రోపరేమిరే ।
గోపాలా దుదుహుస్తత్ర ఘటోధ్నీర్గాశ్శుభాస్తదా ॥
ఔషధ్యః ఫలవత్యస్తు దుష్కాలాదేర్వినాశకాః ॥
సరయూతీరమాసాద్య యజ్ఞాన్కుర్వంతి యాజకాః ।
యూపస్తంభాస్సమంతాచ్చ పశుభిరుపశోభితాః ॥
దృశ్యంతే స్థాణుతాం ప్రాప్తా అధ్వరాంతే సముచ్ఛ్రితాః ।
జైమినిరువాచ ॥
ఏవం స రామః సుఖితః పృథివ్యాం
త్రిభిశ్చ తైర్భ్రాతృభిరగ్నికల్పైః ।
రరాజ రాజీవపలాశనేత్రో
గుణైస్త్రిభిస్సత్త్వరజస్తమోభిః ॥

జైమినిభారతము. అ. ప. అధ్యా. 25. శ్లో. 20-26.

మూలములోని పైభాగమున కనువాదమును జేయునపుడు చాలభాగములు వదలివేయఁబడి యనేకాంశములు చేర్పఁబడి పూర్తిగ మూలముయొక్క రీతియే మార్చఁబడియున్నది.

కుశలవోపాఖ్యానములోని పైభాగమున కనువాద మీ తినున్నది. :—

‘‘అని మోదమును బొందె నప్పు డారామ
జనపతి యందంద జననికి మ్రొక్కి
వినయవాక్యంబులు విలసిల్ల బంధు
జనుల నేమంబును సకలంబు లడిగి
యనుజులతోఁగూడ నప్పురిఁజొచ్చి
చనుచోట రఘురామచంద్రుపై నడుమ
ఘనరత్నతోరణాంకములు గర్జనలు
ప్రాసాదములు మేఘపంక్తులు మణులు
రాసికెక్కిన సురరాజగవనులు
పసిఁడికుండల మించు ప్రతిసూర్యబింబ
విసరంబుమెఱుఁగులు వివిధశస్త్రములు
గా నయోధ్యాపురి ఘనపుష్పవృష్టి
వానకాలమునాటివడువునఁ గురిసె.
జలజాక్షకులుఁ డంత సకలసమ్మోదము
విలసిల్ల నగరుఁ బ్రవేశించె నెలమి.
పట్టాభిషిక్తుఁడై బహుళకీర్తులకుఁ
బట్టైన రఘుపతి పరమధర్మమున
నవరత్నసింహాసనంబున నుండి
యవనిపైఁ దనయాజ్ఞ యనిశంబుఁ జెల్లఁ
దనుఁజేరి పావకత్రయమునుఁ బోలి
యనుజులు మువ్వురు నతభక్తిఁ గొలువ
నలఁతయుఁ బగయును నపమృత్యుభయము

గలఁకయుఁ గలహంబు కపటవర్తనము
శోకంబు రుజయునుఁ జోరవిగ్రహము
లేకుండఁ బ్రజలఁ బాలింపుచు నుండె."

కుశలవోపాఖ్యానము (పూర్వభాగము) పద్య. 59-71

కుశలవోపాఖ్యానము పూర్వభాగమున వర్ణింపఁబడిన సుమారు 85 పద్యములవరకు వ్యాపించిన (72-151, 163-170) వసంతాగమనము, సీతారాముల యారామకేళి, జానకివర్ణన, వనవర్ణన, వర్షాగమనవర్ణన మిత్యాదులు మూలమున మృగ్యములు. ప్రాయికముగ నిందలి వర్ణనములన్నియుఁ గవిచేఁ గల్పితములనియే చెప్పనొప్పును.

"దశవర్షసహస్రాణి రాజ్యం చక్రే స రాఘవః।
ప్రజాం న లేభే సీతాయాం పాలయన్పూర్వజస్థితిమ్॥

అని శ్రీరామునకు సంతతిలేకుండుటనుఁ దెల్పు పైశ్లోకము ననువదించు కవియొక్క లేఖిని యెంతస్వైరముగ సంచరించినదో యీ క్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియఁగలదు :—

"అంత భూపాలుఁడా యవనినందనకు
సంతతిలేకున్నఁ జాల చింతించి
తనయులులేని యాతని యన్వయంబు
జననంబు వృథగాదె! చర్చించి చూడ
నెందును సంతానహీనులు కీర్తిఁ
బొంద రిందును నందుఁ బుణ్యాత్ములైన
నెలకొన్న వగపులు నిట్టూర్పుగములు
బెలయించి వారల పితరులందఱును

సమరక్తిఁ దమకుదకాంజలికర్మ
మొనరించువాఁడింక నుర్వి లేఁడనుచు
క్షితిఁ దమవంశవిచ్ఛేదంబుఁ దలఁచి
మతిలోనఁ దమయాస మాని తూలుదురు
ధారుణిసుతయందుఁ దనయులఁ బడయ
నేర నక్కట! వంశనిస్తారకులనుఁ
గడు దుష్టదెస నొంది కాకుస్థకులము
పొడవడంచినజాడఁ బోవలె ననుచు."

ఇట్లే కవి మూలమున సంగ్రహముగఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన భాగముల నతివిస్తరముగఁ జేయుచు విస్తరముగఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన విషయముల సంగ్రహించుచు నచ్చటచ్చట మూలములో లేని విషయములఁ జేర్చుచుఁ గొన్నిచోట్ల మూలములోని విషయముల వదలివేయుచు ననువాదమును సాగించియున్నాఁడు.

కుశలవోపాఖ్యానమునఁ గవికల్పితములగు మార్పులలో నవతారికలోని మార్పు ప్రధానమైనది. జైమినిభారతమున జైమినిముని బభ్రువాహనునకును నర్జునునకును నతితీవ్రమగు సమరమును వర్ణించుచుఁ గుశరాముల యుద్ధమువలె నుండెనని పలుకఁగా జనమేజయుఁడు కుశరాములను గుఱించిన వృత్తాంతమంతయుఁ జెప్పఁగోరుటయుఁ దదనంతరము రాముఁడు వనవాసమును ముగించుకొని యయోధ్యకు మఱలుటాదిగాఁ గుశలవులతో యుద్ధమునందు మూర్ఛిల్ల వాల్మీకి యనుగ్రహమునఁ దెప్పరిల్లి పుత్రాదులతోఁ గూడి యయోధ్యకు వచ్చి యశ్వమేధమును జేయుచుండ వాల్మీకి సీతాదేవిని శ్రీరామున కొప్పగింప నద్వార

మును ముగించి సుఖముగ రాజ్యమేలుటవరకు గల చరిత్రమును జైమిని వర్ణించి చెప్పునట్లున్నది ప్రతిపాద్యము.

కాని రామనార్యుఁడు తన యనువాదముఁనఁ శార్ఙుఁడునుఁ గర్ణుఁడును దీవ్రమగుయుద్ధముఁ జేయుచుండఁ గుశరాములయుద్ధము వలె నుండెనని వర్ణింప జనమేజయుఁడు కుశరాముల వృత్తాంతము నడుగుటయుఁ దదనంతరము జైమిని కుశలవచరితమును వర్ణించునట్లు బ్రతిపాద్యము సమర్పియున్నాఁడు.। జైమినిభారత కుశలవోపాఖ్యానములలోని యవతారికోపసంహారము లిక్రిందఁ బొందు పరుపఁబడియున్నవి.

జైమినిభారతములోని యవతారిక :—

జైమినిరువాచ:—

"సంగ్రామ స్త్వభవద్రాజ న్బభ్రువాహనపార్థయోః ।
యథా కుశస్య రామస్య వాజిమేధహయే ధృతే ॥

జనమేజయ ఉవాచ :—

కథం రామః కుశం పుత్రం శమయచ్ఛరవృష్టిభిః ।
కథంచ తేన పుత్రేణ జితో రామో రణాజిరే ॥
రామో నవేత్తి స్వం సూనుమేత స్మే వి_స్తరాద్వద ।
యస్మాద్రామకథా విప్ర సర్వపాతకనాశినీ ॥

జైమినిరువాచ :—

శృణు రాజన్మహాబాహో రామస్య చరితం మహత్ ।
వి_స్తరేణ యథాపూర్వం వదతో మే నిశామయ ॥

జై. భా. అ. ప. అధ్యా. 25. శ్లో॥ - 1-4.

కుశలవోపాఖ్యానములోని యవతారిక :—

"జైమినిచే మున్ను జనమేజయుండు
జైమినిభారతసంహిత వినుచు
ధర్మజు నశ్వమేధప్రసంగమున
ధర్మాత్ముఁడైన యాధరణీశ్వరుండు
"పార్థుండు కర్ణుండుఁ బన్ని పోరుటయు
వ్యర్థమే ప్రజలెల్ల వసుధఁ గూలుటయుఁ
దలఁప నచ్చెరువుగాదా" యన నశఁడు
బలికె నాఖండలపౌత్రపౌత్రునకు
"నిదియేమి రాముండు యెఱిఁగి యాకుశుఁడుఁ
గదనంబు సేయరే కమలారివంశ!
వినవయ్య యద్భుతవృత్తాంత"మనిన
జనమేజయుఁడు పల్కె జైమినిఁ జూచి
"రాసి యొండొరులతో రాముండుఁ గుశుఁడు
చేసిన కయ్యంబుఁ జెప్ప నచ్చెరువు
అది యానతిమ్ము నాకంతయుఁ దెలియ
మదిఁ గోర్కె కలద"న్న మాని యిట్లనియె.
పూర్వోక్తమగు రామభూపాలుచరిత
ముర్వీశ! చెప్పెద నురుభక్తి వినుము."

కుశలవోపాఖ్యానము (పూ. భా.) పద్య 15-23.

జైమినిభారతములోని యుపసంహారము :—

"ఉత్థాయ రామో నగరీం ప్రవివేశ ససైనికః।
విస్మయన్నేవచ హయం ముక్తం వాల్మీకినాచ తమ్॥

పాలయామాస వీరైస్తైః పశ్చాద్యజ్ఞో మహాన్కృతః ।
యజ్ఞోత్సవే వర్తమానే వాల్మీకిర్మునిపుంగవః ॥
సీతాం నీత్వా పుత్రయుతాం సంస్థాప్య రఘుసన్నిధౌ ।
రామః పుత్రయుతో జాతస్సీతయాసహితః స్థితః ॥
మునీన్విసర్జయామాస యజ్ఞాంతే చ పురస్కృతాన్ ।
రామస్సీతాగతం స్నేహం నిదధే తదపత్యయోః ॥
యుద్ధంతు పుత్రయోర్యద్వజ్జాతం రామేణ వై పురా ।
తథా పార్థస్య పుత్రస్య యుద్ధం ప్రావర్తతాద్భుతమ్॥

సూతఉవాచ :—

పారీక్షితాయ సకలం కథయామాస జైమినిః ।
తత్తు యుష్మభ్యమాఖ్యాతం మయైవ మునిపుంగవాః ॥
నాఖ్యాతవానిదం యుద్ధం వాల్మీకిః పితృపుత్రయోః ।
యద్వ్యాఖ్యాస్యదమజ్జిష్య ల్లోకోయం కరుణార్ణవే ॥
ఇదమాఖ్యానకం రమ్యం యేశృణ్వంతి నరోత్తమాః ।
తే పుత్రపౌత్రసహితా భుక్త్వా భోగాన్మనోరమాన్ ॥
సర్వపాపవినిర్ముక్తా లభంతే విష్ణుమవ్యయమ్ ।
శృణోతీదం పుణ్యశీలం శ్రావయేచ్ఛేదముత్తమమ్ ॥
నరః ఫలమవాప్నోతి రాజసూయాశ్వమేధయోః ।
కాంచనేన విమానేన స్వర్గం యాతి నరోత్తమః ॥
పునర్లక్ష్మీరూపయుతో జాయతే విమలే కులే ।
శ్రుత్వాత్విదముపాఖ్యానం శ్రావ్యమన్యన్నరోచతే ॥
పుంస్కోకిలరుతం శ్రుత్వా రూక్షా ధ్వాంక్షస్య వాగివ ॥"

జైమినిభారతము (అశ్వమేధపర్వము) అధ్యా. 36. శ్లో॥ 79-90.

కుశలవోపాఖ్యానములోని యుపసంహారము :—

" జనకజతో ననుజన్ములతోడ
ననురాగమునఁ బొంది యారామవిభుఁడు
క్రతు వశేషంబుగాఁ గావించి మాని
తతులకు దక్షిణల్ తనియంగ నిచ్చి
తనకీర్తి చంద్రికల్ ధరయెల్ల నింఢ
జనలోకచంద్రుండు జగమేలుచుండె.
సముదగ్రమగు ప్రజాక్షయము యుగాంత్య
సమయంబునందవశ్యంబగుఁ గాన
నదిగారణంబుగా నావహంబయ్యెఁ
ద్రిదశేంద్రసుతునకు దినపసూనునకు
శశికులతిలక ! యాసమరంబుఁ జూడఁ
గుశరాములకుబోలె ఘోరమైతోఁచె.
తనయులకునుఁ గన్నతండ్రికే కలిగె
నని యని యెఱిఁగింపఁడయ్యె వాల్మీకి
అది మీకుఁజెప్పితి నని సూతుఁడపుడు
ముదమొప్ప శౌనకముఖ్యుల కనియె
నెప్పుడు యీకథ నేనరోత్తములు
చెప్పిన వినిన వ్రాసినఁ బేరుకొనిన
శ్రీనొంది పుణ్యులై చిరజీవులగుచు
మానక సుతులతో మనుమలతోడ
సఖులతోడనుఁ బ్రాణసఖియలతోడ
నఖిల సుఖావాప్తి నలరుచుండుదురు

దురితవిముక్తులై తోయజనయన
కరుణఁ గాంతురు నిత్యకైవల్యపదము.
అనుచు సూతుఁడు చెప్ప నాశౌనకాది
మునులందఱును డెందముల మెచ్చిరనుచు"

కుశలవోపాఖ్యానము (ఉత్తరభాగము) పద్య. 1276-1287.

సందర్భానుసారముగఁ గవి జైమినిభారతములోని కొన్ని భాగములను వదలివేసియుండెనని మున్నే తెలియపఱచియున్నాను. ఆవిధముగ ననువదించని భాగములలో నొకటి సౌరస్తోత్రము. సంగరమున విల్లు విఱుఁగఁగా లవుఁడు సూర్యభగవంతుని స్తుతియించి యమ్మహాత్మునివలన దివ్యకార్ముకమును బడయు నవసరమున మూలమునఁ గల సౌరస్తోత్ర మీయనువాదమునఁ గానరాదు.

ఈవిధముగ ననేకవిధములైన మార్పులతో నీకుశలవోపాఖ్యానమును జిత్రించిన కవియొక్క కుశలత వర్ణనాతీతము. కుశలవచనపటువగు నీకవీశ్వరుఁడు తన కుశలవచరితమున నిట్టి మార్పులను బ్రవేశపెట్టుటకుఁ గారణములు లేకపోలేదు.

తా ననువదించుటకు స్వీకరించిన కథాభాగము జైమిని భారతములోనిదైనను నందుఁ (జైమినిభారతమున) గుశలవచరితము ప్రాస్తావికోపాఖ్యానము. మధురమధురమగు భారత కథను వినుచున్న జనమేజయునకుఁ బార్థబభ్రువాహనుల యుద్ధావసరమునఁ దండ్రికినిఁ దనయునకును సంగరమేర్పడుటను వినఁగా నాశ్చర్యజిజ్ఞాస లుప్పతిల్లుట సహజమేకదా! తత్సమయమున జైమినిచేఁ బార్థబభ్రువాహనుల యుద్ధమాశ్చర్యవిషయము గాద

నుటకు మాత్రమే కుశలవచరిత మచ్చట వర్ణింపఁబడియున్నది అట భారతకథయే ప్రధానమైనది. కుశలవచరితము ప్రాస్తావికము మాత్రమే. కాని రామనార్యుఁడు జైమినిభారతమున సంగ్రహముగఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన కథావస్తువుఁ గైకొని సర్వాంగసుందర మగు నొక కావ్యముగ నద్దానిని దీర్చి దిద్దఁ బ్రయత్నించి సఫలుఁడయ్యెను. అచ్చటచ్చట మూలములో లేకున్నను కొన్నివర్ణనములఁ జేర్చుకొనియెను. సందర్భశుద్ధికైఁ గొన్నింటిని వదలివేసి యాయా సందర్భములందుఁ బోషింపఁదగిన రసములఁ బోషించి యొకకావ్యమును సృష్టించెను. సంగ్రహరూపమగు నొక యుపాఖ్యానమును నొక ప్రత్యేకమైన కావ్యముగ నొనరింపవలయుచోఁ గొన్నిమార్పు లత్యావశ్యకములుగదా! అంతటితోఁ గవి మూలము ననుసరించక వేఱుత్రోవలఁ ద్రొక్కెనని విమర్శించుట పరమసాహసమేయగును.

గొప్పగ్రంథమునుండి యొకభాగమును మాత్ర మనువదించుటలోఁగాని యద్దానినిమాత్ర మొకదృశ్యకావ్యముగనో శ్రవ్యకావ్యముగనో రచియించుటలోఁగాని కవిసార్వభౌములచే నీసరణియే యనుసరింపఁబడిన దనుటలో సందేహము లేదు. కాని వస్తుస్థితిని కప్పిపుచ్చలేముగదా! అదియే పైవిమర్శనకు మూలహేతువు.

—: అనువాదరీతి :—

మూలమున ఖండఖండముగ నధ్యాయములచే (12అధ్యాయములు 25–36) విభాగింపఁబడిన కుశలవచరిత్రమునుఁ గవి రెండుభాగములుగ విభజించెను. పూర్వభాగమున 708 ద్విపదలు

గలవు. ఉత్తరభాగమున 1294 ద్విపదలు గలవు. రెండుపంక్తులను గలిగిన దొక్కద్విపదగ నిర్ణయింపఁబడినది. శ్రీరాముఁడు వనవాసమును ముగించుకొని మఱలుటాదిగాఁ గుశలవ జననాంతమైన కథాభాగమునుఁ గలయది పూర్వభాగము. శ్రీ రాముఁడశ్వమేధాధ్వరము నారంభించుటాదిగాఁ గుశలవులతో యుద్ధానంతరము పుత్రదారాదులతోఁగూడి సుఖముగ రాజ్యమేలుట వరకుఁ గల యితివృత్త ముత్తరభాగములోని కథావస్తువు. ఈ గ్రంథమున నుత్తరభాగమునకు సర్వవిధములఁ బూర్వపీఠికవలె నొప్పు పూర్వభాగము సార్థకమై యొప్పుచున్నది.

యథావదనువాదము (మక్కికి మక్కి యనువాదము) భావానువాదమన ననువాద మిరుదెఱఁగులఁజెప్ప నొప్పును. మూలములోని కథాభాగము నేమాత్రము వదలక ప్రాయికముగా మూలమునవచ్చు పదములనే ప్రయోగించుచు ననువదించుట యథావదనువాద మనఁబడును. మూలములోని కథావస్తువునుఁ బరిగ్రహించి స్వతంత్రముగ మూలములోని భావమున కవిరుద్ధముగ ననువదించుట భావానువాదమనఁబడును. ఈకుశలవోపాఖ్యానము రెండవదియగు భావానువాద మనఁదగును. అచ్చటచ్చటఁ గొన్ని తత్తత్పదానువాదములు గనుపించినను నీగ్రంథము భావానువాదమనుటలో సందేహము లేదు. ఉదాహరణకీక్రింద నివ్వబడిన మూలానువాదములఁ బరిశీలించిన స్పష్టము కాఁగలదు.

" దశవర్షసహస్రాణి రాజ్యం చక్రే స రాఘవః ।
ప్రజాం న లేభే సీతాయాం పాలయన్ పూర్వజస్థితిమ్ ॥ "

జైమినిభారతము. అ. ప. అధ్యా. 26. శ్లో 1.

" అంత భూపాలుఁ డాయవనినందనకు
సంతతి లేకున్నఁ జాల చింతించి
" తనయులు లేని యాతని యన్వయంబు
జననంబు వృథగాదె చర్చించి చూడ
నెందును సంతానహీనులు కీర్తిఁ
బొంద రిందును నందుఁ బున్నాత్మ్యులైన
నెలకొన్న వగపులు నిట్టూర్పుగములు
బెలయించి వారల పితరు లందఱును
ననురక్తిఁ దమ కుదకాంజలికర్మ
మొనరించువాఁడింక నుర్విలేఁడనుచు
క్షితిఁ దమవంశవిచ్ఛేదంబుఁ దలఁచి
మతిలోనఁ దమయాస మాని తూలుదురు
ధారుణీసుతయందుఁ దనయులఁ బడయ
నేర నక్కట ! వంశనిస్తారకులనుఁ
గడుదుష్టదెస నొంది కాకుత్స్థకులము
పొడవడంచిన జాడఁ బోవలె ననుచుఁ
జింతించి దేవతాసేవఁ గావింప "

శ్రీరామునకు సంతతి లేకుండెనని మాత్రము మూలమునఁ బ్రతి పాదింపఁబడియుండఁ గవి రామనార్యుఁడు, ధార్మికుఁడైన నృపతికి బహువత్సరములు రాజ్యపాలనముఁ జేసినపిదప సంతానము లేకుండుటవలనఁ గలుగు సంతాపమునుఁగూడ విశదీకరించి తత్సం దర్భపోష్యమగు నిర్వేదమును మనోవికలత్వమును మూలావిరుద్ధ ముగఁ బోషించి తనకవితాప్రౌఢిమఁ జాటియున్నాఁడు. సంతాన

హీనుఁడగునతని హృద్గతభావాదు లేరీతి దోఁచుచుండునో ప్రస్ఫుటముగ విశదీకరించిన కవియొక్క నడక చతురగంభీరమై యనన్య సామాన్యమై యొప్పుచున్నది.

—: పరిష్కరణము :—

ఈ తంజావూరు సరస్వతీమహాల్ గ్రంథాలయమున M. 240, M. 241, M. 242 సంఖ్యలుఁగల మూఁడు కుశలవోపాఖ్యానగ్రంథముయొక్క తాళపత్రప్రతులున్నవి. అందు M. 240 సంఖ్యఁగల కుశలవోపాఖ్యానగ్రంథము ప్రస్ఫుటమగు లిపినిఁ గల్గి శుద్ధమై యొప్పుటచే ముద్రణమునకుఁ దగినదిగా నిర్ణయింపఁబడినది. కాని యతిప్రాచీనములగు 241, 242 సంఖ్యలుఁగల ప్రతులయొక్క సాహాయ్యముకూడ నత్యంతావశ్యకమై యుండినందున నా రెంటినిగూడ బరిశోధించి యావశ్యకములగు పాఠములు సంగ్రహింపఁబడినవి. చాలచోట్లఁ బ్రకృతపరిష్కరణమునకు నా రెండు గ్రంథములలోని పాఠాంతరములుగూడ నివ్వబడియున్నవి. 240 సంఖ్యఁగల ప్రకృతపరిష్కరణమున సర్వవిధములఁ బొసఁగని భాగములు తదితర (241, 242.) మాతృకల సాహాయ్యమున సరిదిద్దఁబడి యథామాతృక పాఠములు ప్రాయికముగానన్నియుఁ గ్రింద నివ్వఁబడియున్నవి. లేఖకప్రమాదవశమునఁ బ్రకృతపరిష్కరణమునకు మాతృకయగు 240 సంఖ్యఁగల ప్రతియందు విలుప్తములైన భాగములు 241, 242 సంఖ్యలుఁగల గ్రంథములనుండి సంగ్రహింపఁబడినవి. పైమూఁడు గ్రంథములను బరిశీలించి చూడ నతిప్రాచీనమైన ప్రతియగు 241 సంఖ్యఁగల ప్రతియే మొట్టమొదటి మాతృకయనియు నద్దాని పుత్రికలే తది

తర ప్రతులనియు స్పష్టమగుచున్నది. పాఠాంతరాదులను సులభముగ గ్రహించుట కనుకూలమగురీతిని M. 241. సంఖ్యఁగల గ్రంథమునకు "క" యనియు M. 242 సంఖ్యఁగల గ్రంథమునకు "ఖ" యనియు సంజ్ఞ లేర్పరుపఁబడియున్నవి. క. గ్రంథమున నసంపూర్ణమును గవివంశవర్ణనాప్రధానమును నగు నుపోద్ఘాతమును వదలి తక్కినభాగము ప్రకృతపరిష్కరణమున లభ్యమగుచున్నది. ఖ. గ్రంథమునఁ బూర్వభాగము చాలవరకు లభ్యముకాలేదు. మ ద రా సు రాజకీయప్రాచ్యలిఖితపుస్తక భాండాగారమందుఁ గూడ నీగ్రంథముయొక్క మూఁడు ప్రతులు లభ్యములగుచున్నవి.

See the page No. 1376 of the Descriptive catalogue of the Telugu Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras; Vol· IV. Prabandhas (continued,) Dvipadakavyas.

కాని యాప్రతులన్నియు నీసరస్వతీమహాల్ గ్రంథాలయమునందలి ప్రతులకుఁ బుత్రికలనియే భావింపఁబడుచున్నందున నవి యీ పరిష్కరణముదృష్ట్యా పరిశోధింపఁబడలేదు. ఆ ప్రతులనుఁగూడ పరిశోధించియుండిన బాగుండు ననియే తోఁచుచున్నది. కాని యవకాశాభావమే యందు దూష్యమైనది.

సర్వసులభముగాని భాషయందున్నట్టి జైమినిభారతమునఁ బ్రస్తావవశముఁ జెప్పఁబడి యతులితకవితావిశారదుఁడగు కవి రామనాథ్యునిచే మాధుర్యమును వెదజల్లు సర్వసుందరమగు

నొక్క మధురకావ్యముగ ననువాదరూపమున సర్వవేద్యంబగు నట్లు జేయఁబడిన యీ కుశలవోపాఖ్యానము సోదరాంధ్రమహా జనుల యాదరాభిమానములకుఁ బ్రముఖపాత్రమగు ననుటలో సందియము లేదు.

ఇట్టి యపూర్వగ్రంథములనుఁ బ్రచురించుటకు సకాలమున నార్థికసాహాయ్య మొనరించి యాంధ్రభాషాభివృద్ధికిని దన్మూలముగ నాయకరాజుల యాశయసిద్ధికిని నిరుపమమగు సేవఁ జేసిన మన ప్రభుత్వము వేనోళ్ళఁ బొగడఁదగియున్నది.

ఈకుశలవోపాఖ్యానమునుఁ బ్రచురించుటకు నిశ్చయించి తత్పరిష్కరణభారమును నాపైనుంచి యేతన్మూలముగా నాంధ్రభాషామతల్లికి నీ యల్పియమైన సేవనైనను జేయుటకు మహదవకాశము నొసంగిన సరస్వతీమహల్ గ్రంథాలయ గౌరవ కార్యదర్శి శ్రీ యస్. గోపాలన్, బి. ఎ; బి. ఎల్; గారికి నాహృదయపూర్వకాభివందనముల నర్పించుచున్నాను.

నన్నీకార్యమున మిక్కిలి ప్రోత్సహించి తగుసహాయ మొనరించిన యీసరస్వతీమహల్ గ్రంథాలయమునందు విమర్శకోద్యోగులగు శ్రీయుత కె. వాసుదేవశాస్త్రిగారికి నా నమఃపూర్వకాభివందనముల నర్పించుచున్నాను.

నా కన్నివిధము జేదోడువాదోడుగా నుండి సహాయ మొనర్చిన మన్మిత్రులును సహోద్యోగియునగు శ్రీ అ. మహాదేవ శాస్త్రిగారికి నా కృతజ్ఞతను, అపూర్వమగు సలహాల నొసంగి యాశీర్వదించిన యస్మజ్జ్యేష్ఠసహోదరులును, పలమనేరునందలి

చిత్తూరుజిల్లా బోర్డు హైస్కూలులోఁ బ్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులును నగు శ్రీయుత విశలదేవుని సీతారామయ్యగారికి నా యభివాదములను దెల్పుచున్నాను.

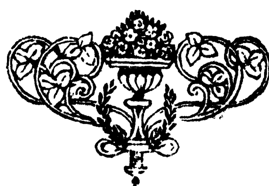
" జాతౌజాతౌయదుత్కృష్టం తద్రత్నమభిధీయతే "

అను నార్యోక్తి ననుసరించి ముద్రణాలయముల కన్నిటికిని రత్నమై వెలుఁగు " రత్నంప్రెస్ " లో నీ గ్రంథము ముద్రింపఁబడుట ముదావహమైయున్నది. పరిశోధనమున కధికముగ శ్రమనివ్వక శుద్ధముగను ప్రామాదికము లధికముగ లేకుండునట్లును పాటుపడి త్వరలో గ్రంథముయొక్క ముద్రణ పూర్తియగునట్లు ముద్రణమును దృష్టికరముగ సాగించిన " రత్నంప్రెస్ " వారికి నామనఃపూర్వకాభినందనల జెల్పుచు నింతటితో విరమించుచున్నాను.

యావచ్చంద్రదివాకరౌ శుభకరౌ యావచ్చ గంగా శుభా
యావద్భూధరపంక్తయస్సుఫలదాం రక్షంతి పృథ్వీమిమామ్।
యావత్సత్యమిహాస్తి ధర్మనిరతాస్సర్వేపి విజ్ఞా జనా
స్తావత్కౌశలవం చరిత్రమతులం జీయాద్ధరాయాం శుభమ్ ॥

సరస్వతీమహల్
గ్రంథాలయము, తంజావూరు.
29-12-1950.

విశలదేవుని సుందరశర్మ,

విషయానుక్రమణిక.

పూర్వభాగము.

ఉత్తరభాగము.

సమాప్తము.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

శ్రీరామచంద్రాయనమః

కుశలవోపాఖ్యానము.

—: పూర్వభాగము. :—

శ్రీయురంబునఁగల్గి చెన్నొందు నభయ
దాయకునకు జగత్త్రయనాయకునకు
నంజనాసుతునేలు నానతవజ్ర
పంజరునకు మహీపతికుంజరునకు
వి[1]తతచారముగాఁగ విలసిల్లువాని
జితదూషణునకు నాశ్రితపోషణునకు
మేఘనీలద్యుతి మెయినుల్లసిల్లు
రాఘవునకును మార్గణలాఘవునకుఁ
దెలియ విన్నపముగా ద్విపదరూపమునఁ
బలికెదఁ గుశలవోపాఖ్యానమెలమి
నని చెప్పఁబూనితి నారఘూత్తముని
మనమున నిల్పి యిమ్మాట్కి నిట్లంటి.

—: సూతుఁడు శౌనకాదుల కోర్కెను మన్నించి జైమిని ప్రోక్తంబగు కుశలవోపాఖ్యానమును జెప్పఁబూనుట :—

అవధరింపుము రామ ! అతిలోకధామ !
రవికులాంబుధిసోమ ! రాజసుత్రామ !
నైమిశారణ్యపుణ్యప్రదేశమున

1. ఖ. అతిలోకచారిత్రుఁడై విలసిల్లు.

గోమతీతటమునఁ గూడిసంయములు
శౌనకప్రముఖులు జన్నముసేయ
నానిత్యమతులున్న యెడకుసూతుండు
వచ్చిననెదురుగా వచ్చియర్చనము
లిచ్చియుచ్చలమెచ్చి యెలమినిచ్చలును
వనజాక్ష ! యతనిచే వరపుణ్యకథలు
వినుచుండి మునులొక్కవేళ యిట్లనిరి
" అనఘాత్మ ! కుశలవోపాఖ్యానమిపుడు
విననిష్టమైనది వివరింపుమాకు "
ననినసూతుఁడు శౌనకాదులఁజూచి
యనురాగమునఁ బొంది యతిపుణ్యులార !
చెప్పెద మీరుసేసిన ప్రశ్నమింత
నొప్పనే సకలలోకోపకారమున
జైమినిచే మున్ను జనమేజయుండు
జైమినిభారతసంహిత వినుచు
ధర్మజునశ్వమేధప్రసంగమున
ధర్మాత్ముఁడైన యాధరణీశ్వరుండు
" పార్థుండుఁగర్ణుండుఁ బన్నిపోరుటయు
వ్యర్థమే ప్రజలెల్ల వసుధఁ గూలుటయుఁ
దలఁపనచ్చెరువుగాదా " యన నతఁడుఁ
బలికె నాఖండలపౌత్రపౌత్రునకు
" నిదియేమి రాముండు యెఱిఁగి యాకుశుఁడుఁ
గదనంబుసేయరే కమలారివంశ !
విననయ్య యద్భుతవృత్తాంత " మనిన
జనమేజయుఁడు పల్కెజైమినిఁ జూచి

“ రాసియొండొరులతో రాముండుఁ గుశుఁడు
చేసినకయ్యంబుఁ జెప్పనచ్చెరువు
అదియానతిమ్ము నా కంతయుఁ దెలియ
మదిఁగోర్కె కలదన్న ” మానియిట్లనియె
పూర్వోక్తమగు రామభూపాలుచరిత
మూర్వీశ ! చెప్పెద నురుభక్తి వినుము.

కథాప్రారంభము.

—: శ్రీరాముండు రావణాదుల సంహరించి సీతనుఁ
గైకొని యయోధ్యకు మఱలుట :—

శ్రీరామచంద్రుఁడాశ్రితవార్ధిచంద్రుఁ
డారఘునాయకుండభయదాయకుఁడు
అమరవిద్రావణుండైన రావణుని
నమితబలోదీర్ణుఁడగు కుంభకర్ణు
నతిశాత్రవోపాయుఁడగు నతికాయు
నతులమదోన్మత్తుఁడగు నింద్రజిత్తుఁ
జతురంగబలవీరసంచితబంధు
సుతులతో యముఁడున్న చోటికినంపి
పవనాప్తముఖమునఁ బావనంబైన
యవనిజఁగైకొని యఖిలంబుమెచ్చఁ
దనకూర్చుతమ్ముఁడు తనుచరోత్తముఁడు
దనుజనాయకుఁడునుఁ దన్మంత్రివరులుఁ
దనుఁగొల్వఁగా నయోధ్యాపురంబునకుఁ
జనుదేర నాలోన సంభ్రమింపుచును

ననుజులు నావసిష్ఠాదిసంయములు
జనములు నెదురుగాఁ జనుదేరఁజూచి
యరదంబుడిగి రాముఁడామునీంద్రులకు
ధరణిజయునుఁదానుఁ దమ్ముఁడుమ్రొక్కి
తోడనె భరతశత్రుఘ్నులు తనకు
వేడుకమ్రొక్కిన విభుఁడాదరించి
ము[1]నుపుఁగైకను భక్తిమ్రొక్కి యందంద
కొ[2]నియాడి వినయంబుఁ గొనుచునిట్లనియె.
" జ[3]నని! లోకంబున జనియించి దుష్ట
జనశిక్షణము శిష్టజనరక్షణమును
నొప్పఁజేయుటగదా యుర్విపై నరుఁడు
భూపాలతిలకమై పుట్టినఫలము
కావున నీరెండు కడమగాకుండఁ
గావింప మీయాజ్ఞఁ గలిగెనాకిపుడు
తల్లి! నీవనుపంగఁ దాపసోత్తముల
నెల్లశరణ్యుల నేఁగొల్వఁగంటి
నంబ! నీకరుణమై యఖిలంబుమెచ్చ
నంబుధి బంధించి యతికీర్తిఁగంటి
జనయిత్రి! నీకృప సకలరాక్షసుల
ననిఁద్రుంచి లోకులకభయమీఁగంటి
నగణితచరితుండ నైతినే" ననుచుఁ
దగవుమాటలుఁబల్కి. తదనంతరంబు

1. క. మునుపుఁగైకకు మ్రొక్కిమోదంబుతోడఁ
2. క. గొనియాడి వినయంబు కొనలెత్తఁబలికె.
3. క. జనని! లోకంబునఁ జర్భింపదుష్ట

నాసుమిత్రకుఁ బ్రొక్కి యతిభక్తితోడ
నాసంయములతోడ నపుడుదా వచ్చి
యరుదైన పతివియోగాగ్నిచేఁ గుంది
పరి[1]లిప్తభూరేణు పటలాంగియగుచు
నెప్పుడుచూతునో యేఁ బుత్రుననుచుఁ
దప్పి[2]కయందంద తనువచ్చుత్రోవఁ
గనుఁగొను యతిపుణ్యకాంతామతల్లిఁ
దనుతరతనువల్లిఁ దమతల్లిఁ గాంచి
కడ[3]లేనిభక్తితోఁ గడుసంతసమున
ముడివడనందంద మ్రొక్కి, మ్రొక్కుటయుఁ
గన్నారఁ గనుఁగొని కడుఁ బేదరాలు
పెన్నిధిఁ గన్నట్లు ప్రియమందె జనని
చేకొని పట్టాభిషేకంబు సకు
నోకుమారక! యింక నుచితమన్నట్లు
నందనుమీఁద నానందబాష్పంబు
చిందఁగఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి మేనెల్లఁ
బ్రమదంబుతో నిజపాణిపద్మమునఁ
జమరి రాక్షసశరక్షతములఁ గాంచి
"అనఘ! రాఘవ! వసిష్ఠాదిసంయములు
ననుఁజూచి 'నీప్రియనందనుం డెందు
న[4]విభేద్యుఁ డక్లేశుఁ డఖిలేశుఁడ' " నుచు

1. క. పరిలిప్తభూరేణుపటలాగ్ని యగుచు
2. క. తప్పకయందంద తన త్రోవవచ్చు
3. యుడలేని భక్తితో
4. క. వనిభేద్యుఁడక్లేశు

వి[1]వరించిపలికిరి విమలవాక్యముల
వివిధబాణక్షతావృతు నిన్నుఁ జూచి
య[2]వినేఁ డమోఘంబులై తోఁచె నాకు
నదిగాక మఱినిన్ను నఖిలవేదార్థ
వి[3]దులు నీమహిమల వివరింపలేరు
అటు[4]లయ్యు నీక్రియనన్న ! నీమేనుఁ
జటులరాక్షస బాణచయ మెట్లునాటె ''
ననిశోకమునఁబొంది యటవివేకించి
యనియె రా[5]ఘవుతోడ నపుడుకౌసల్య
శో[6]కార్తయై మీఁదుఁ జూడకయంటి
గాకయమ్మునుల వాక్యము లేలతప్పు
రావణాదుల సం[7]గరంబున నోర్చి
నీవు వచ్చితిగాన నిజమయ్యె నేఁడు''
యని మోదమునుఁ బొందెనప్పుడారామ
జనపతి యందంద జననికి మ్రొక్కి
విన[8]య వాక్యంబులు విలసిల్ల బంధు
జనుల సేమంబును సకలంబులడిగి

1. క. వినుతించి.
2. క. అదినేఁడు నమ్మికలై తోఁచెనాకు.
3. క. విదులును నిజముగావివరింపలేరు.
4. అటులయ్యె.
5. క. రామునితోడ.
6. క. శోకార్త్తయై.
7. క. సంగరములలోఁగెలిచి.
8. వినయవాక్యంబుల విలసిల్లబంధు.
క. విమలవాక్యంబుల విలసిల్లుబంధు

యనుజులతోఁగూడ న[1]ప్పురిఁ జొచ్చి
చనుచోట ర[2]ఘురామచంద్రుపై నడుమ
ఘనరత్నతోరణాంకములు దేవేంద్రు
ధనువులు దుందుభిధ్వనులు గర్జనలుఁ
బ్రాసాదములు మేఘపంక్తులు మణులు
రా[3]సికెక్కిన సురరాజగవనులు
పసిఁడికుండలమించు ప్రతిసూర్యబింబ
వి[4]సరంబు మెఱుఁగులు వివిధశస్త్రములు
గా నయోధ్యాపురి ఘనపుష్పవృష్టి
వానకాలమునాటి వడువునఁ గురిసె.
జలజాప్తకులుఁడంత సకలస[5]మ్మదము
విలసిల్ల నగరుఁ బ్రవేశించె నెలమి
పట్టాభిషిక్తుఁడై బహుళకీర్తులకుఁ
బట్టైన రఘుపతి పరమధర్మమున
నవరత్నసింహాసనంబుననుండి
యవనిపైఁ దనయాజ్ఞ యనిశంబుఁ జెల్లఁ
దనుఁజేరి పావకత్రయమునుఁ బోలి
యనుజులు మువ్వురు నతిభక్తిఁ గొలువ

1. క. నాపురి
2. రఘురామచంద్రుఁడైనపుడు
3. రానికెక్కిన సురరాజగోపములు.
   క. రాసులుఁదగుసురరాజగోపములు
4. విసరంబుమెఱుఁగులు వివిధశస్త్రాస్త్రములు.
   క. విసరంబువెలుఁగొందు వివిధాస్త్రరుమల
5. క. సమ్మతము.

నలఁతయుఁ బగయును నపమృత్యుభయముఁ
గలఁకయుఁ గల[1]హంబు కపటవర్తనము
శో[2]కంబు రుజయునుఁ జోరవిగ్రహము
లేకుండఁ బ్ర[3]జలఁ బాలింపుచు నుండె.

—: వసంతాగమనము ; సీతారాములారామకేళికిఁ జనుట :—

అంతనంతయు నిండి యఖి[4]లలోకులకు
సంతోష మొసఁగ వసంతంబు వచ్చె
మునుపుఁ గోవిలపిండు మౌనంబు విడిచె
వనములకెల్ల జీవనము సొంపారెఁ
బొగరెంతయును నిండెఁ బూ[5]వుమాఁకులకు
మగలకు సతులకు మందటలుడిగె
విరహుల తాపంబు వెగ్గలంబయ్యెఁ
దిరిగెఁ బ్రా[6]యము పువ్వుఁదీఁగెలకెల్ల
నుడుగని ప్రాలేయ మూడనిఁబాడెఁ
దడయు[7]క యేతెంచె దక్షిణానిలము.
ఆరా[8]మవిభుఁడంత నవనిజతోడ
నా[9]రామకేళికి ననురక్తిఁ గదలె

1. క. బాద్యంబు.
2. క. శోకంబు చెఱయునుఁ జోరనిగ్రహము,
3. క. జనుల.
4. క. యఖిలలోకులను.
5. పువ్వుమాంపులకు.
6. ప్రాయపుపువ్వుఁదీఁగెలకెల్ల.
7. క. తరలక.
8. క. ఆరామతోఁగూడ నారామచంద్రుఁ
9. క. డారామకేళికినురక్తిఁగదలె.

నప్పుడప్పురకాంత లంతరంగమున
ముప్పిరిగొను మోదములఁ జాలనొప్పి
ప[1]దిదెసలకు నెగఁబారెడు తేఁటి
కొ[2]దమలఁ దూలించు కుంతలంబులును
నొకరిచేపట్టులేకున్న మార్కొన్న
ముకురజాలము నవ్వుముద్దుమోములును
వలలఁ జి[3]క్కుడి మీాల వంచించి యొరుల
వలలఁ బెట్టఁగఁజాలు వాలుకన్నులునుఁ
జలపట్టి వాసన చాలనికనక
క[4]ళికల వివ[5]రింపఁగల నాసికలును
నొగిఁగూడి తలయూఁచు నోజకంపించు
చిగురుటాకుల లేఁతసేయు మోవులును
జల[6]జాతు విడువని సారసనాళ
కులమువైభవముఁ జేకొనిన హస్తములు
దెసలకెల్లను నోరుఁ దెఱచుచు నున్న
పసిఁడికుండలరాయు పసని పాలిండ్లు
తలఁకెడి లతలచందము విడంబించు
చెలువున నసియాడు శిథిలమధ్యములు
సారెసారెకు జాఱు సైకతావళులు

1. పదిదెశలకునిల బారెడి తెంటి.
2. కొదమలు.
3. క. జిక్కిన మీాలవంచిచు యొరుల.
4. కళికలవివరింపుగల నాకలును.
5. క. వసియింప.
6. క. జలజారి.

నీకులోపల నాఁగు నిజనితంబములు
కరికరంబుల గెల్చు కదళికాతరులఁ
బారిఁ బొచ్చెములు సేయఁబూను పెందొడలు
శ్రీ నొం[1]ది యెడఁబాయు చెందమ్మివిరుల
పైనొ[2]త్తి చనఁగోరు పదతలంబులును
వలఁతి నవ్వులు గఱివంక బొమ్మలును
నలసభావంబులు[3] నంచెలనడలు
మెఱుఁగుచెక్కులు సుధామిళితవాక్యములు
మెఱయ సోయగములు మీరంగవచ్చి
జనకజఁ గదిసి యాజగదేకమాతఁ
గొనియాడి తమనేర్పు కొలఁది నిట్లనిరి.
''వెకలితుమ్మెదలు నీవేణితో నె[4]ఱసి
యొకదినం బొకచోట నుండరాదనుచుఁ
దలపోసి పగలు పద్మంబుల రేలు
కలువల వసియించి కాలంబుఁ గడపు,
నని[5]శంబు తమ్ములఁ గను మందెమేల
ము[6]నఁ దామరలు కొంత మోమెత్తగాక,
యు[7]ఱక నీకన్నుల నుద్దించి బయలు

1. శ్రీనొంది వెడబా. యు.
2. పైనెత్తి.
3, నంచెలినడలు.
4. క. నొఱసి.
5. క. అనిశంబుతమ్ములకనుమందెమేళ.
6. క. మునదామెరలు గొంత మొగమెత్తెగాక,
7. క. వురుకనీకన్నులనోడించిబయలు.

మెఱయవచ్చునె మగమీలకు నెల్ల,
నిటు దెలియఁగలేక యిది బింబఫలము
[1]వటఫలంబనుటెల్ల వర్ణనగాని,
మానిని! వినుము నీమధురాధరంబు
భానువంశుని తపఃఫలమరయంగ,
శతపత్రనేత్రి! నీ స్వరములతోడఁ
బ్ర[2]తిపత్తునని కూయుపాపంబువలన
నాయాకుకొఱుఁకుల నాఱుమాసములు
వాయెత్తకుండ దైవము ముద్రవెట్టె,
తలిరులతోడి లతావితానంబు
చెలువ! నీకరములఁ జెనయంగఁ దలఁచి
యవిరళశుభరేఖ నభినవకాంతి
దవులను వనసీమఁ దపముఁ గావించు,
కుం[3]భి కుంభములకు గురువులై హేమ
కుం[4]భంబులను మించి కొండలై నిక్కి
వాల[5]కయుండు నీవలుఁదచన్నులకు
బ్రాలు[6]చుండెడి జక్కవలు సాటియగునె,
పరమాణుఖండంబుఁ బా[7]ఱంగనెత్తి
నిరుపమగతినొప్పు నీకౌనుతోడ

---

1. క. వటఫలంబులటెల్ల
2. క ప్రతిపత్తునని కూయఁ బాపంబువలన
3. క. కుంభికుంభములకుఁ గుదురుచేయుటకు
4. క. కుంభంబునందెల్ల కొండలై నిక్కి
5. క. వ్రాలక మించు నీవలుఁదచన్నులకు
6. క. వ్రాలుచుండెడు జక్కవలు సాటియగునే
7. క. బాఱంగనూది

వా[1]ఁడిమిదొరయంగ వచ్చియాకసము
నే[2]ఁడును రూపురానేరక నిలిచె,
మరు[3]తేరిచక్రంబు మగువ! నీపిరుఁదుఁ
బుర[4]ణించి యిప్పుడీపుట్టువునందుఁ
బఱచుజాడలఁ గట్టుపడిపాయలేక
మొ[5]ఱవెట్టుఁదనకీడు ముదలించుకరణి,
కను[6]కని శరధి నొక్కటగెల్చియున్న
ఘ[7]నుని యిల్లాలవు గాన నీతొడలు
శ్ర[8]మముఁబొందక యుండి శరధులగెల్చె
స[9]మకూరె సహధర్మచారిణివగుట,
కమ[10]ఠంబు నీదుమీఁగాళులతోడ
సమముగానేరక చలియించిజా[11]ఱి
తనకులంబునకెల్లఁ దలవంపుగాఁగఁ
జనియె నోరమణి! రసాతలంబునకు"
ననియని పలుమాఱు నభినుతిసేయ
జనకజయునుఁదాను జననాయకుండు

1. క. వాఁడిమిచెనకంగవచ్చుయాకసము.
2. క. నేఁడును రూపుగానేరకనిలిచె.
3. క. మరుతేరి చక్రముల్.
4. క. పురుణించియిప్పుడు పుట్టువునందు
5. క. మొఱబెట్టుతన కెందుమురళించుపగిది.
6. క. కనుఁగొను శరధివొక్కటమునిఁగియున్న
7. క. ఘనునియిల్లాలవుగాన నీతొడ.
8. క. శ్రమముఁబొందకరెండు శరధులనోర్చి.
9. క. సమకూడెసహధర్మచారిణియగుట.
10. క. కమఠంబుమీఁదుమీఁగాళ్లతోనొరయు.
11. జాఱి,

ఫలి[1]తపుష్పి తనిజపాదపలతలఁ
గల[2]నిజోద్యానంబుఁ గడు వేడ్కఁ జొచ్చె
నిరుమూఁడు ఋతువులు నేకమై యచటఁ
జరియించెనంత నాజనపతిమహిమ
నప్పు[3]డుభూపతి ఘుఁ తోఁటసొబగుఁ
జెప్పనుద్యోగించి సీతకిట్లనియె.
"తుమ్మెద తనకూర్పు తొయ్యలిఁదా[4]ల్చి
తమ్మి[5]యింటికిఁ దెచ్చి తమకించి యపుడు
పలుమాఱు గండూష ఫ[6]లరసంబిచ్చె,
చిలుకబోటికి నింపు చిలుకంగనుచుఁ
జి[7]వురులంచములిచ్చె జీవితేశ్వరుఁడు
జ[8]వరాంగకోయిల జవరాలికనుచు
నొనరిక వలఁపులొండొరులకుఁ జెప్ప
కొను లీల జక్కవ కొ[9]మ్మలుగదిసి
సరసపల్లవరాగసామగ్రి మిగులఁ
జరియించుచందంబుఁ జైత్రాగమమునఁ

---

1. క. ఫలతపుష్పితదివ్యపాటలీతరులఁ
2. క. గలుగునుద్యానంబుఁగడు వేడ్కఁజొచ్చి.
3. క. అప్పుడురఘుపతి.
4. దార్చి.
5. తమ్మియింటికిఁదెచ్చెఁ దమకించియనుచుఁ.
6. ఫలరసంబిచ్చి.
7. జిగురులంచములిచ్చె క. జిగురులంచంబిచ్చె.
8. జగరాంగకోయిల.
9 క. కొంధములుగదిసి,

దన[1]యున్న చందంబుఁ దర్కించుకొనుచు
నె[2]నయువచ్చిన మెచ్చి యీమోవికొమ్మ
తలయూఁచువిధమునఁ దనుగాలిచేత
[3]జలియింపఁజొచ్చెను జర్చింపుమబల !
తిల[4]కించునారామతిలకంబులనఁగఁ
దిలకంబులనుఁగంటె తిలకాయతాస్య !
చలియనువలరాజు సౌరభ్యలీల
బలసి బాణాసనప్రౌ[5]ఢిమ నెరపఁ
గడునల్గిమధుమాసగరళకంధరుఁడు
వెడ[6]లించు నిటలాగ్ని విధమునఁ జూడఁ
జిగురులు వెలుఁగొందు శిఖ[7]లు తుమ్మెదలు
పొగలు క్రొవ్విరులు ని[8]ప్పుకలీలమీఁద
బడిన కారాకుల ప[9]టపటధ్వనులు
స[10]డలని మంటలచప్పుళ్లుగాఁగ
విరహులు తపియింప వినువీథి ముట్టి
తరుణి! యశోకపాదపము జూపట్టె,

---

1. క దనయున్న చందంబు తర్కించిచూడ.
2. క. నదెవచ్చెనని మెచ్చి యీమోవికొమ్మ.
3. క. చలియింపుచున్నది చర్చింపుమబల.
4. క. తిలకించెనారామ తిలకంబులనఁగ.
5. క. ప్రౌఢిమ మెఱయ.
6. క. విడలించెనిటలాగ్ని.
7. క. శిఖలతుమ్మెదలు.
8. క. నిప్పులులీలమీఁద.
9. క. పటపటధ్వనుల.
10. క. సడలిన.

సం[1]పంగిఁ గదిసి వాసంతికవిరులు
సంపద నలరియు షట్పదంబులకు
న[2]నుపమాకారిణి యనయంగ దుష్ట
జనునాశ్రయించిన సదయుండె పోలె
పయ్యెదఁ దొలగించి పద్మాకుచముల
నెయ్యంబు సలి[3]పెడు నిఖిలేశుఁడనఁగఁ
బద్మపత్త్రంబులఁ బా[4]యంగఁద్రోచి
పద్మినీకలి[5]కలపైఁ దేఁటిఁ మెఱసె,
విరహుల మది[6]నుండి వెలువడి పేర్చు
గరు[7]వంపు మదనాంధకారంబులనఁగ
నలినీలనీలంబులగు తమాలములు
కలకంఠి! పగలు చీఁకట్లుఁ గ[8]ల్పించె,
దళ[9]ములు వెలయంగఁ దరులలో నెల్ల
ము[10]లుసూపఁ గడువాఁడిమొనలతో నున్న
మొ[11]గ్గలఁ జూచితే ముందఱ మరుని

1. క. సంపంగి వెసగాంతి సంపంగివిరులు
2. ననుపనకొంణి యనయంగ దుష్ట
   క. అనుపమాకారిణి యుగునియ్యాదుష్ట
3. క. సలిపెడి
4. క. పాయక్రోచి ,
5. క. కళికలపైఁదెంటి మెఱయ
6. క. మదినిండ వెలువడిపేర్చి
7. క. గర్వంబు
8. క. కంప్పించె
9. క. దళములు బలియంగ
10. క. ములుచూపికడువాఁడి మొనలతోనున్న
11. మొఁగిళ్లచూచితే క. మోగుళ్లచూచితే

మొ[1]గ్గలోయనఁ దెలియ మొగ్గలు నమరె,
మఱియును నొకచోట మ[2]ధురమంజరుల
గిఱి[3]కొను సంపంగిక్రియ గాలి సోఁకి
త్రెళ్లిమై మఱచిన తేఁటులఁ జూచి
యల్లునేరెడుపండులని దో[4]యిలించి
కరములఁ గఱచినఁ గడు[5]వేడి యనుచు
ధరణిపైఁ బోఁజల్లి తమకంబు నొంది
జల[6]జపత్రంబులఁ జయ్యనముంచి
కొ[7]లఁకుల పొగడలక్రిందిపూఁదేనెఁ
గొని తెచ్చి యొసఁగిన గొబ్బున నెగసి
చని సురపొన్నమంజరుల నంటుటయు
వె[8]డమాయపండులు వేరొక్కమ్రానఁ
బొ[9]డిమి యీతరువునఁబొందెఁ బొమ్మనుచు
నొకముద్దరాలొక్క యువతికిఁ జెప్పె,
శుకవాణి! జానకి! చూచితేవింత
నీతరి నేలకో! యిట్టింకులింక

1. మొగ్గల్లోయనఁదెలియమొగ్గలనమరె
 క. మోగుల్లుయనఁదేలియ మొఁగములనమరె
2. క. మధుకరంబులును . .
3. క్రియగొన్నసంపంగిక్రియ గాలి సోఁకి
 క. గొఱిగొనసంపంగి క్రియగాలిసోఁకి
4. డోయులించి క. డోయలించి
5. వెండియగుచు
6. ఈరెండుపంక్తులు మాతృకయందు శాగుమాయగానున్నవి
7. క. కెలఁకులకొలకుల కందిప్రాతెనె
8. క. వెడమాయకండు వేరొక్కవృక్షమున
9. బొడమెనాతరువునఁ బొందెఁబొమ్మనుచు

జాతియంతయుఁ బా[1]పజాతియో కాక
కలిఁ[2]గొట్టు క్రీడలఁ గలిఁగొట్టు మరుఁడు
చెలి[3]య ! పాంథులకందుఁ జేరంగరాదు
పూవిలుకాని కెంపులగొడుగనఁగ
నా[4]వటం బెంతయు నావటంబయ్యె"
ననియని చెప్పుచు నద్రిసానువుల
వనజాకరంబుల వననికుంజములఁ
బులినతటంబులఁ బు[5]ష్పవాటికలఁ
దలిరుజొంపములఁ జిత్రంపుదేశముల
విహరించి క్రమ్మర వీ[6]టికి వచ్చి
యహిమాంశుకులుఁడంత నతివయుఁ దాను
శా[7]శ్వతమహిమతో జననాథ ! యిట్లు
విశ్వంబుఁ దొమ్మిదివేలేం[8]డ్లు యేలె.

—: శ్రీరాముండు సంతతిలేక కుందుట :—

అంత భూపాలుఁ డాయవనినందనకు
సంతతిలేకున్నఁ జాలచింతించి

1, క. పాపజాతియే కాక
2, కలిగొట్టు క్రీడదెక్కొలి గొలిగొట్టు మరుడు. క, కలిగొట్టుక్రీడడి కలిగొట్టుమరుఁడు
3. క, చెలియపాంథుల కందు చెడలంగరాదు
4. నావటంబంతయూ
5. క. పుష్పతలంబులు
6. వీటకి
7, క. శాశ్వతకీర్తిమై జననాయకుండు
8, తొమ్మిదివేలేండునేలె

"తనయులులేని యా[1]తని యన్వయంబు
జననంబు వ్యర్థగాదె చర్చించి చూడ
నెందును సం[2]తానహీనులు కీర్తిఁ
బొందరిందును నందుఁ బు[3]ణ్యాత్ములైన
నెలకొన్న వగ[4]పులు నిట్టూర్పుగములు
బెల[5]యించివారల పితరులందఱును
నను[6]రక్తిఁ దమకుదకాంజలికర్మ
మొనరించువాఁడింక నుర్వి లేడనుచు
క్షితిఁ దమవంశవిచ్ఛేదంబుఁ దలఁచి
మతిలోనఁ ద[7]మయాస మాని తూలుదురు
ధారుణిసుతయందుఁ దనయులఁ బడయ
నే[8]ర నక్కట ! వంశనిస్తారకులనుఁ
గ[9]దుదుష్టదెస నొంది కాకుత్స్థకులము
పా[10]డ వడంచినజాడఁ బోవలె" ననుచు
జింతించి దేవతాసేవఁ గా[11]వింపఁ

1. క. యాతన్వి యౌవనము. ఖ. యాతని యౌవనము.
2. సంతానహీనులకీర్తి. క. సంతానహీనులై కీర్తి
3. క. పుణ్యాత్ములయ్యు.
4. క. వగపుల
5. క. తెలయంగ వారల పితరులందఱును.
6. క. అనురక్తిఁదమకిడయే కాంజలికర్మ.
7. ఖ. తమ యాశమాని కూలుదురు.
8. క. నెరయ నక్కట కులము నిస్తారకులను
9. క. కడుఁగష్టదెసఁ బొంది
10. క. పొడవడంచినయట్టి పుణ్యహీనుఁడను
11. గావించి.

—: జానకి గర్భమును ధరించుట ; వర్షాగమనము :—

గొంతకాలమునకుఁ గోర్కెలుమీరఁ
జరముహూర్తంబున జ[1]నవిప్రవాస
కరమైన శ్రవణనక్షత్రాంత వేళ
హరివంశవర్ధనంబైన గర్భంబు
ధరియించె జానకి తదనంతరంబు,
మలయు రాయంచలు మా[2]నసంబునకు
వలుసలువోఁదమ్మివన్నియ చెదరఁ
బ[3]గులఁగ ఘనముగాఁ బాంధవర్గంబు
పొ[4]గులు చాతకములు పొచ్చెముల్ వీడ
జలజబాంధవకాంతి చౌ[5]కపడంగ
మలయమా[6]రుతములు మందంబుగాఁగ
గొ[7]సరెడు నెమ్మిళ్లకుత్తుకలోని
కసటువా[8]యఁగ వానకాలంబువచ్చె.
ఆవేళ రఘుపతి యవనిజఁ జూచి
భావగర్భితముగాఁ బలికె నెయ్యమున

1. జలజనివాస. క. జనవిప్రవాస
2. క. మానంబునకు,
3. పగళ్లు ఘనముగాపాంథవర్గంబు క. పగళ్లు మనముగా బంధువర్గంబు.
4. పొగలఁ జాతకములపుచ్చములం వీడ.
క. పొగలు చాతకములు పుంజముల్ వీడ.
5. క. చవుకపడంగ.
6. క. మలయమారుతమును
7. కొసరెడు నెమళ్లకుత్తుకలోని క. కొసరెడు నెముళ్లకుత్తికలోని,
8. క. బాయంగ,

" ఘ[1]న నీలిమాంబుదాగ్రములయ్యె గిరులు
వినువీథి రుచులచే వెలితిగాదయ్యెఁ
గొలఁకులదరి నీరుఁ గొనియె సైకతము
వెలసె నావ[2]ర్తంబు వీచులు నెఱసెఁ
గైతకంబులు సితకాంతిఁ జూపట్టె
శీతాంశుమండలశ్రీ వింతయయ్యె "
నని వినోదింపుచు నతిలోకలీల
జనకజయునుఁ దాను జననాయకుండు
నంతతక్రీడలు సలుపుచునుండె[3]
నంతఁ బంచమమాస మాసన్నమయ్యె.

—: శ్రీరాముండు దుస్స్వప్నముఁగాంచుట: —

అ[4]నుపమసుఖసుప్తుఁడై యొక్కనాఁడు
జనవల్లభుఁడు తనస్వప్నంబునందు
జడిఁగొన్న వగలచే సౌమిత్రిచేత
విడువంగఁబడి జాహ్నవీతీరభూమి
దిక్కులేనిదివోలె తిరుగంగ సీత
న[5]క్కలిఁ గాంచి దిగ్గన మేలుకాంచి
వెఱఁ[6]గంది రోమాంచవివృతాంగుఁ డగుచు

1. క. ఘననీలమంజులాగ్రములయ్యె గిరులు
2. క. వెలసె నావార్తంబు
3. క. సలుపుచునుండ.
4. క. అనుపమసుఖసుప్తుఁడై
5. న క్కలఁగాంచి.
6, క, వెరఁగంది రోమాంచవికృతాంగుఁడగుచు

మఱిఁ బ్రభాతమున నేమములెల్లఁ దీర్చి
చేరువనున్న వసిష్ఠమునీంద్రు
తో రాత్రిఁ గాంచిన దుస్స్వప్నమెల్ల
వి[1]నుపించె హస్తారవిందముల్ మొగిచి
"యనఘాత్మ! మముఁగావ నర్హుఁడవీవు
నరసి దుస్స్వప్నజంబైన దోషంబుఁ
బరిహరింపఁగ నీకు భారంబుగాదె
యే [2]కీడు మూఁడునో యీగర్భమునకుఁ

—: శ్రీరాముండు వసిష్ఠుని యనుమతిని సీతకుఁ
బుంసవనముఁ జేయించుట :—

గా[3]కుండఁ బుణ్యలగ్నము విచారించి 180
వలయు సీతకుఁ బుంసవనము సే[4]యింపఁ
దలఁ[5]పుడా!" యనుటయుఁ దపసి యిట్లనియె.
"ప్రథమపక్షము కృష్ణపక్షంబుకంటెఁ
బ్ర[6]థితంబు సకలశోభనకర్మములకు
నం[7]దునుఁ బరికింప నర్కవాసరము

---

1. క. వినుపించి హస్తారవిందముల్ మొగిచి
ఖ. వినుపించె హస్తారవిందముల్ మోడ్చి.
2. యేకీడునో తండ్రి! యీగర్భమునకు క. యేకీడు వచ్చునో యీగర్భమునకు.
3. ఖ. గాకున్న.
4. సేయించ.
5. క. తలఁపు దాయనుట నత్తపసి యిట్లనియె.
ఖ. తలఁపుడా యన్ననుఁ దపసి యిట్లనియె.
6. క. ప్రథితంబు నిజము శోభనకర్మములకు. ఖ. ప్రథితంబు శోభనకర్మములకును
7. క. నందుభరింపను నర్కవాసరము.

నం[1]దుఁ బుణ్యక్షేత్రమందుఁ బుష్యమిని
నక్షత్రమిఁ జేయంగఁ జనుఁ[2]బుంసవనము
సప్తాశ్వకులనాథ! జన[3]కనందనకు;
జగతిసురోత్తమ సంతర్పణంబుఁ
దగు[4] నొనరింప నీవందాఁక " ననిన
నామాట విని రా[5]ముఁడనుజునిఁ జూచి
"సౌమిత్రి! మిథిలకుఁ జని యీ తెఱంగు
జనకునితోడ విశ్వామిత్రుతోడ
వినుపించి వారల వెసఁ దెమ్ము లెమ్ము"
మనిన వేడుకఁ గ్రమ్మొక్కి యతఁడు తేరెక్కి
చనియె, నిక్కడ రామచంద్రుండు వనుప
నరతోడఁ గూడిన యామడ నెర[6]వు
క[7]రయున్నతంబునుఁ గడు విచిత్రమునుఁ
గనకనానారత్నఖ[8]చితంబు నగుచు
ననుపమంబైన కల్యాణమంటపము
శిల్పవిజ్ఞానవిశేషకోవిదులు
కల్పించి రందఱుఁ గడు మెచ్చి పొగడ.

---

1. నందుఁ బుణ్యక్షేత్రమైన పుష్యమిని.
2. ఖ. దగు
3. జగతినందనకు.
4. క. తగ నొనరింపు మందాఁకనీవనిన.
5. క. రాముఁడనుజన్ముఁ జూచి.
6. వేళపు. క. యామడనిడుపు. ఖ. యామెడనెరుపు.
7. క. కడు నున్నతంబైన కడు విచిత్రంబు. ఖ. గర మున్నతంబునుఁ గడు విచిత్రమును
8. క. ఖచితంబులైన.

జనకుండు కౌశికసంయమీశ్వరుండుఁ
జనుదెంచిరంతనా సౌమిత్రి కొ[1]లువ
హి[2]తబుద్ధిఁ బ[3]రికించి యిదివేళయనుచు
శ్రుతిపారగులు బహుశ్రుతిపరాయణులు
పా[4]వనాచారులు బహుకర్మవిదులు
నావామదేవాదులగువారు బలయ
వచ్చి[5] వసిష్ఠుఁడు వైదేహినపుడు
యచ్చటి మణిపీఠమందొప్ప నునిచి
చరుహోమ మొనరించి శాస్త్రమార్గమున
నిరు[6]పుర నభిషేక మెలమితోఁ జేయ
గొనకొన్న[7]లేఁదేఁటిగుంపులుఁదాల్చి
తనరారు నవ్యకేత[8]నముచందమున
ధాత్రిజ నీలకుం[9]తలములలోన
సూ[10]త్ర వేష్టన మొప్పెఁ జూడంగనపుడు,
లీలబ్రహ్మాండమాలికఁ దాల్చి మెఱయు

1. క, గొలిచి
2. క. హితబుద్ధి యొఱఁగింప నిది వేళయనుచు.
3. ఖ. బలికించి.
4. క. పావనాచార్యులు బహుకర్మవేదు.
5. క. వచ్చి వసిష్ఠుండు వైదేహినధిపు.
6. నిరుపుర నభిమత మెలమితోఁ జేయ.
   క. నిరుపుర నభిషేక మెలమితోఁ జేసి.
7. క. లేఁదేఁటిగుంపులో యనఁగ.
8. ఖ. కేతకయు.
9. క. కుంతలములతోడ.
10. ఖ. సూత్ర మేపున నొప్పె.

శ్రీలక్ష్మియనుఁబోలె సీత వెండియును
గళమున గో[1]ధూమఖచితయుజ్ఞాంగ
ఫలదా[2]మకముఁ బూని ప్రణుతికి నెక్క, 200
ధరణీతనూజముందఱ నిల్చి వీణె
మొరయించి భరతుండు ము[3]దమొప్పఁ బాడె,
భూవరోత్తముఁడంతఁ బుంసవనంబుఁ
గావించి సాంగంబుగా మహీసుతకు
నా[4]యతకృతకృత్యుఁడై శర్కరాజ్య
పాయసాన్నములిడి ప[5]రఁగ విప్రులకుఁ
బాటించి భూషణాంబర హేమరత్న
ఘోటకర[6]థదంతికోటుల నిచ్చె.

—: జనకమహారాజు తనరాజ్యమంతయును శ్రీరామున కొప్పగించి వనములకేఁగుట :—

జనకుండు జానకీజనకుండు రామ
జ[7]ననాథుఁ గనుఁగొని సంతోషమొదవ
"దిన[8]కరాన్వయ! భవదీయశోభనముఁ
గనుట నాకన్నులఁ గలిగిన ఫలము

1. ఖ. గోధూప.
2. క. ఫలదామకంబున.
3. క. ముదమునఁ బాడె.
4. క. ఖ. నయ్యొడ
5. క. భక్తి విప్రులకు.
6. ఖ. పగదంతి.
7. క. ఖ. జనపతి కనియొనా పమయంబునందు
8. క. దినకరాన్వయభవదివ్యశోభనము.

నీకు[1] మాన్యుఁడగాన నిత్యుండనైతి
నా[2]కొక చనువిమ్ము నన్ను మన్నించి
విమలతపోవృత్తి వి[3]హరింప నాకు
సమయంబు వచ్చె మాసమయంబు వినుము
సమయజ్ఞ! తా[4]మససమయంబు విడిచి
సమవర్తిభయమున సమయమెన్నడునుఁ
గావున ననుఁ బంపు కరుణతో" ననుచు
నా[5]వసుధేశుచే ననుమతి వడసి
యప్పుడు తనరాజ్యమంతయు భక్తి
నొప్పించి సంతోషమొప్ప దీవించి
జను లెల్లఁ బొగడ విశ్వామిత్రుతోడ
వ[6]నమున కేఁగె నవ్వసుధేశ్వరుండు.

—: సీత మరల గంగాతీరమునకుఁ జనఁ గోరుట ; అందులకు శ్రీరాముండు సమ్మతించుట :—

సా[7]కేతనగరిలో జనకజతోడఁ
గాకుత్థ్సవంశుఁ డాకాంక్ష రెట్టింప
సకలజనానందసామ్రాజ్యలీల

1. క. నీకు మాన్యుఁడగాని నిత్యుండనైతి
2. ఖ. నాకొక చనువిచ్చి నన్ను మన్నించి
3. ఖ. విహరింపు నాకు
4. క. తాపససమయంబు విడిచి.
5. క. నావసుధీశుచే ననుమతిఁ బడసి
6. క. వనముల కరిగె.
7. క. ఖ. సాకేతపురిలోన

న[1]కలంకగతి నుండె ; నట నొక్కనాఁడు
మిగుల లోకమునకు మిత్రుండనయ్యు
పగలుచేసిన క్రూరభావుండ నేను
నిదె రాజు నామీఁద నేతెంచి నిలుచు
న[2]దనగునే నాకు నని విచారించి
తమ్ములుఁ దలవంపఁ దనయాస విడిచి
క్రమ్మనఁ దొలగినగతిఁ గ్రుంకె నినుఁడు.
ఆకళానిధిరా[3]క నరసి సమ్మదముఁ
గైకొని యా[4]మినీకాంత సంభ్రమము
కలిమిమై చెంగావిఁ గట్టి కస్తూరి
నలఁది ముత్యంబుల హారంబు వెట్టె
నన[5]నొప్ప నరసంజ యడరెఁ జీకట్లు
ఘ[6]నముగా మొనసెఁ జుక్కలు నంతనంత.
మిన్నేటి రాయంచ మేదినీజనుల
కన్నులమెచ్చు[7] రేగన్నియమగఁడు
కలువలవిందు జ[8]క్కవలతల్లడము
వెలఁది వెన్నెలవిత్తు విరహుల తె[9]గులు

1. క. నకలంకుఁడై యుండె ; నట నొక్కనాఁడు
2. క. నదనుగా దన నాకునని విచారించి.
3. క. లోక మరసిసమ్మదము
4. క. యామినీకామినిఁ బ్రీతి
5. క. నన నొప్పు నరసంజ యడరు చీకట్లు
6. క. మొనసెఁ జుక్కలు నభంబున నంతకంత
7. క. రేగన్నియమగఁడు.
8. క. జక్కువలతల్లడము.
9. క. దిగులు.

చెందమ్మివిరుల నెచ్చెలికానితో[1]టి
పొందుగాఁ దూర్పునఁ బొ[2]డమెఁ జందురుఁడు.
ఆదినినుండి రామాధిపుకీర్తి
కా[3]దు చంద్రునిఁ జూడఁ గలశాబ్ధి యెగసెఁ
గానినాఁడల్ల యా[4]కసమున మకర
మీ[5]నకర్కటములు మెలఁగుటఁ గలుగు
నా[6] దిశాంగనల గంధానులేపనము
కాదు మందాకిని క్రమ్మరఁ బుట్టెఁ
గా[7]ని నాఁడేల యీ గగనరంగంబు
తానొప్పె విష్ణుపదంబను పేర,
అదటఁ బ్రాలేయ మఖిలంబు నిండెఁ
గాదెల్లవిరహులఁ గ[8]మలారి కప్పెఁ
గాని నాఁడేల యీగతివన్నె తఱిఁగి
యానతవదనమై య[9]బ్ధినిఁ దూలు
ననఁ బొగడ్తకు నెక్కనచ్చువెన్నెలలు
కనుఁగొని సకలలోకంబులు నిండె. 230

---

1. క. తోడి.
2. క. బొడిచె.
3. క. కాదు చందురుఁ జూడఁ గలశాబ్ధి యెగసె.
4. యాకసమున నమర
5. క. మీనకర్కటములు మెలఁగెనాల్గకల
6. క. ఆదిశాంగనకు గంధాలేపనమున
7. క. కాని నాఁడేల యీ గగనగంధంబు
8. క. కమలారి నవ్వె.
9. యబ్జిని.

అప్పుడేకతమున నవనిజ విభునిఁ
దప్పక చూచి హ[1]స్తంబులు మొగిచి
"నిజబలసంపన్న! నిత్యప్రసన్న!
ర[2]జనీచరాద్రీంద్ర! రఘురామచంద్ర!
పరికించి నన్ను నా[3]బాల్యంబుఁ దొడఁగి
కరు[4]ణ రక్షించితి కాకుత్థ్సనాథ!
మదిలోన నాకు నీమ[5]న్ననవలనఁ
గొ[6]దలేక కోర్కులు కొ[7]నసాగుచుండు
వేడుకయ్యెడు జా[8]హ్నవీసమీపమునఁ
గూడి య[9]మ్మునిసతిగోష్ఠి వర్తింప"
న[10]నిన జానకివాక్య మారావణారి
విని నవ్వియెంతయు వెరఁగంది పలికె.
"ఇదియేమి పలికితి విందీవరాక్షి!
మది[11]లోన నీకోర్కె మానదే యింక
దురితశేషమున మిత్రులపొందు విడిచి

1. ఖ. హస్తంబుల.
2. క. రజనీచరారేంద్ర. ఖ. రజనీచరాజేంద్ర
3. క. నీబాల్యంబుదొడరి.
4. క. కరుణరక్షిస్తివి కాకుత్థ్సనాథ!
5. ఖ. మన్ననీవలయు.
6. ఖ. కొదవలె కోర్కులు.
7. క. కొనసాగుచుండ
8. క. జాహ్నవీతీరభూమి.
9. క. గూడి యమ్మునిపత్నిగోష్ఠి వర్తింప.
10. క. అనిన జానకిమాట నారావణారి.
11. క. మదిలోనకోర్కెను మఱచియుండగను. ఖ. మదిలోన మఱచియుండా

పరమాపదలఁ బొంది పదునాలు గేండ్లు
మును దండకారణ్యమున నుండి పుణ్య
మున రా[1]జ్యసుఖలీల మోదింపఁగలిగె,
వనజాక్షి! యిప్పుడావనవాసవాంఛ
మన[2]ములోపల నీకు మానదే యకట! 240
నీమాట వృథ కాదు ని[3]జమగుఁగాక
యీమనోరథమున కేమికారణము!
యని చాలచింతించి యవనితనూజఁ
గనుఁగొని రేపు గంగాతీరమునకు
ని[4]న్నుఁ బంచెదనని నిజముగాఁబలికి
యన్నరనాయకుండటు గన్ను మొ[5]గిచె.

—: శ్రీరాముఁడు చారులమూలముగాఁ బ్రజల వర్తనమునుఁ దెలిసికొనుట :—

చనుదెంచి మూఁడవజామున విభునిఁ
గని యాప్తచారులేకతమున మ్రొక్కి
యవధరింపుము రామ! అఖిలోకధామ!
రవికులాంబుధిసోమ! రాజసుత్రామ!
దేవ[6]ర నిత్యకీర్తిప్రతాపములు

1. క. రాజ్యసుఖమును.
2. క. మనసులోపల నీకు మానుట దగదే
3. ఖ. నిజమగుఁగాని.
4. క. నిన్నుఁబంపెదనని నిజముగా బలికె.
5. క. మోడ్చె.
6. క. దేవరకీర్తినిత్యప్రతాపములు. ఖ. దేవరసత్యకీర్తిప్రతాపములు.

భూవలయంబునఁ బొగడంగ[1]నొప్పు
నినుఁ గొనియాడంగనేరవు శ్రుతులు
నని[2]న మాబోఁట్లకు నలవియే" యనఁగ
జన[3]నాథుఁడయ్యాప్తచరులవాక్యములు
విని యంతఁ జోవక వేర్వేరఁ బలికె.
"ప్రజలవర్తనము లేపరిపాటి యి[4]పుడు?
నిజమెఱింగింపుడు నేఁడు[5] మాతోడ"
నావుండు వా[6]రలన్నరనాథుఁ జూచి
"భూవర! శక్యమే పొగడంగమాకు
నిది నిక్కమీపురి నెల్లచందములఁ
ద్రి[7]దశకోటికి దిశాధిపు లెల్లవారు
ననిమిషహితకరులగు పుణ్యజనులు
నన[8]వరతక్షమాయతనబాడబులు
పక్షపాతంబునఁ బారని ద్విజులు
వీక్షింప నీ[9]పురి విప్రులందఱును
నతిభూతి నొప్పి యా[10]వ్యాసక్తి మెఱసి

1. ఖ. నోపు
2. క. అనఘ! మాబోఁట్లకు నలవియే తలఁప.
3. క. ఖ. జననాథుఁడాయాప్తచరుల వాక్యములు.
4. యపుడు.
5. ఖ. నాతోడ,
6. క. ఖ. వారలానరనాథుఁ జూచి.
7. క. త్రిదశకోటికిమహాధిపులైనవారు.
8. ననవరతపక్షమాహితులైన బలులు.
9. క. నీయూరి.
10. క. యాయితశక్తి మెఱసి. ఖ. యార్యశక్తి మెఱసి

జితమారులై సదాశివరే[1]ఖ నమరి
రాజులిప్పురమున రా[2]జశేఖరుని
యోజమై వర్తింతు రుజ్వలాకృతుల
నా[3]కపద్మమెచ్చిన నాకమహాపద్మ
మొకశంఖమాతని యురవులెక్కకును
ధనములనంతంబు తమ[4]కంచుధనముఁ
గొనరు నీనగరంబుకోమటులెల్ల
ఘనవంశజాతులై కాంచనమహిమ
మొ[5]నసి యశోకత్వమునఁ దేజరిల్లు
వెలమలయ్యునుఁ గల్పవృక్షంబులనఁగ
హా[6]లికులై చరియింతు రనఘ ! నీవీట
సర[7]సులై జీవనసంపద మెఱయ
ధరణిపై ని[8]ష్పంకతామార్గమమరఁ
గనుఁ[9]గొనఁ గువలయకమలానుభూతి
కొనలు సాగఁగ హంసకులము మోదింప
గలఁకయుఁ జో[10]ద్యంబు కలలోననైనఁ

---

1. క. రేఖలఁదురి.
2. క. రాజశేఖరులు
3. క. నాకపద్మమిచ్చిన.
4. క. తమకించు ధనము.
5 క. మొనసి యాజ్ఞాకత్వమునఁ దేజరిల్లు
6. క. హాలికుల, ఖ. హాలికులు
7. క. సరసులు.
8. క. నిష్పంకతరమార్గ మమర
9. క. కనుఁగొనఁ గువలయాకనకావిభూతి
10. క. జాడ్యంబు

గలుగదీపురి శరత్కాలంబుపోలె
క[1]డుఁగ్రిందుపడియె దిగ్గజములన్నియును
నడవులపాలయ్యె నద్రి[2]వర్గంబు
నరనాథ ! నీపట్టణంబునఁ గలుగు
కరులకుసాటి లోకంబులఁ గలదె
బలభేదితురగంబు పైపైనె తిరుగు
వెల[3]వెలనై గతి వెల్పులే యనుచు
భూవరచంద్ర ! నీపుటభేదనంబు
మావులలో న[4]శ్వమాత్రంబు లెనయు
నిచ్చలుఁగంటికి నిద్దురలేక
పచ్చికఁ గో[5]ఱిక దేపట్టునన్నైన
ధ[6]రణీశ ! తానెంత దల్లక్రిందైన
సు[7]రధేనువెనయె యిచ్చోట గోవులకు
వినురామ ! నీవేలు విశ్వంబునందుఁ
గనుఁగొన దోషంబు గ[8]లుగ దింతైన
నే[9]మేమి ? చెప్పుదు మిటమీఁద నీకు
భూమీశ!'' యనిన నప్పుడు రాముఁడనియె.

1. కడు గీడుపడియెడి గజములన్నియును
2. క. నద్రివర్గములు.
3. క. వెలవెల్లనైగతి వేల్పులమనుచు.
4. క. నశ్వమాత్రమే యనఁగ.
5. గోఱుకు దేపట్టునన్నైన.
6. క ధరణిలోనెంతయుఁ దల్లక్రిందైన
7. క. సురధేనువే యన నిచట గోవులకు.
8. క. కలుగ దింతైన.
9. క. నేమని వినిపింతు నిటమీఁద మీకు. ఖ. నేమని చెప్పుదు మిటమీఁద నీకు

“ ఏనడిగెద మిమ్ము నిపుడు నాపదము
లాన బొంకినమీకు ననఘాత్ములార !
అనుజులయందు నాయందు నాకూర్చు
జనకనందనయందు జననులయందుఁ
గలదేని చె[1]ప్పుడు కల్మషంబిపుడు
వలవదు దా[2]డంబువలన భీతిల్ల ”
న[3]నవుండు నొకచారుఁ డారఘువీరుఁ
గనుఁ[4]గొని యలవోకగా నప్పుడనియె.
“ శ్రీరామ ! నినుఁ దలంచినఁ బేరుకొనిన
ఘోరునఁ బాపంబు పొ[5]లయకయున్న
నృ[6]పవీర ! దోషంబు నినుఁ బొందెననుట
విపరీత మేమని వివరింపవచ్చుఁ
దిరు[7]గుదు మతిపాపదేశంబులందు
దురితదూరుల మగుదుము నిన్నుఁజూచి
యె[8]ఱిఁగి యున్నతలోక మీలోకమెన్ని
కొ[9]ఱఁతలు మీమీఁదఁ గొన్నిఁ గల్పించి

---

1. క. చెప్పుఁడీ కల్మషంబిపుడు,
2. క. దండంబువలను భీతిల్ల.
3. క. అనవుండు నాచారుఁ డారఘువీరు.
   ఖ. అనవుండు నాచారులారఘువీరు,
4. క. గనుఁగొని నలదగాఁగ నిట్లనియె.
5. పొలియక నున్న. క. పోలికమున్న
6. క. విపరీతదోషంబు నిన్నొందె ననుట.
7. క. తిరుగుదు మతిపాపదేశంబునందు,
8. క. యెఱిఁగియు నటలోకమీలోకులిపుడు
9. క. కొఱఁతలు కల్పించి కొనియాడుదురు,

ధా[1]త్రీశ ! యర్ధరాత్రంబున నొక్క
చిత్రంబుఁ గనుఁగొంటిఁ జెప్పనచ్చెరువు.

—: అపవాదభీతుఁడగు శ్రీరాముఁడు సీతను
వనముల వదల నిశ్చయించుట :—

ఈ[2]పురిలోఁ దగవేది యంతయునుఁ
గో[3]పించి యొకరజకుని కులకాంత
వెలు[4]వడి యిలువీడి వీధిఁబోఁ దండ్రి
నిలయంబునకు వచ్చె నెలఁత యొక్కతెయు
దేవ ! యచ్చట నాల్గుదినములు నిలువ
నావెలందుకతండ్రి యాత్మఁజింతించి
"యెలనాఁగ పుట్టినయింటనే యునికి
దలఁప శాస్త్రమునకుఁ దావిరుద్ధంబు.
న[5]ది కులదూషణికైయె నిందఁదెచ్చు
గది[6]యింతు (నిపు[7]డునే) గతితోడ దీని
మలినతఁ బాపెదు మాకులంబునకు
మలి[8]నతఁ దెచ్చె నీమానిని యకట !

1. క. ధాత్రీశ ! యీయర్ధరాత్రంబు నొక్క.
2. క. యీపురికడవీథియందొక్కనరుఁడు.
3. క. కోపించి రజకుఁడు తనకులకాంత.
4. క. వెలివెడలి యిలువెడలి వీడిపో తండ్రి.
   ఖ. వెలువడి యిలువీడి వింటివో తండ్రి.
5. క. అధికుల.
6. క. అ? యింతులకు దొడ్డయవగతి యనఁగ.
7. ... ...
8. క. మలినతఁ దెచ్చెనే మానిని యకట !

కావున మనయింటఁ గాంతయిట్లున్నఁ
బోవదీ యపకీర్తి భూమండలమున"
ననిపల్కి తనతమ్ములందఱుఁ గొలువఁ
జనుదెంచి రజకుఁడాజలజాక్షిఁ గొ[1]నుచు
నా[2]మెయిఁ గడుభీతయగు తనూజాత
జా[3]మాతకడ నిల్ప జగదేకనాథ!
అప్పుడు కోపించి యల్లుండు మామఁ
దప్పకచూచి హ[4]స్తంబెత్తి పలికె.
"తెఱకువమాలి దైతేయునియింటఁ
జెఱనున్న సతిఁదెచ్చి చేఁబట్టినట్టి
యా[5]రామ విభుఁడనే యకట! నే''నన్న
నా[6]రసి నోరెత్తడయ్యె నొక్కఁడును
విన[7]రాని యామాట విని చౌలుమాసి
కొని రామ.! నీ[8]యాః కుందితి మాత్మ
బలసితాఁ బెక్కుయా[9]పంబు లెవ్వాఁడు
నిలిపె భా[10]గీరథీనిమ్నగాంతముల

1. క. గూడి.
2. క. అమ్మెయిత... యగుమహీజాత
3. క. జామాత కది చెప్పె జగదేకనాథ!
4. క. హస్తము లెత్తి పలికె.
5. క. అరామవిభుఁడన యకట! దురాత్మ.
6. క. అరసి నోరెత్తనై యొక్కరుండు.
7. వినగాని యామాట విని చౌలుమాసి. క. వినరానిమాటలు వినిచౌలుమాసి.
8. ఖ. నీయాజ్ఞ.
9. క. పాపంబు లెవ్వాఁడు.
10. క. భాగీరథీనిమ్నగాంత్యముల,

వసుమతిలోన నెవ్వఁడు చేయఁ ధర్మ
మసమానకీర్తుల నలరుచునుండుఁ
దలఁకొని యె[1]వ్వాఁడు తండ్రివా[2]క్యంబు
నిలిపె లోకంబుల నిత్యమైవెలయ
బవరాన నెవ్వండు బలనైరివైరి
నవలీలఁ దెగటార్చె నాదశాననుని
నవ్విభునకు సాటి యఖిలలోకముల
నెవ్వండు గలఁడు? వీఁడెట్లకో పలికె.
"మదిలోన నెఱుఁగు నే! మలినవస్త్రంబు
లుదికి యాజలముపయోగించువాఁడు"
యని తలపోసి నీ యడుగులుఁ గానఁ
జ[3]నుదెంచినాఁడ నో జననాథ!" యనిన
నా[4]దూత ననిపి చింతాంబుధిలోన
నా[5]దిత్యకులుఁడంత నందంద మునిఁగి 300
"యఖిలంబు మెచ్చంగ నబ్జాక్షి నగ్ని
ముఖమున శోధించి మున్నగైకొంటి
ని[6]క్కడ నదియెవ్వఁ డెఱుఁగు? నయోధ్య
యె[7]క్కడ? నాలంక యెక్కడఁ? దలఁప

1. యవ్వాఁడు.
2. క. వాక్యములు.
3. క. జనుదెంచినారము జననాథచంద్ర!
ఖ. జనుదెంచినార మోజననాథ! యనిన
4. ఖ. నాదూత లనిపి చింతాంబుధిలోన.
5. క. ఖ. నాదిత్యకులనాథుఁ డందంద మునిఁగి
6. క. యెక్కడ నెవ్వండు యెఱుఁగు నయోధ్య
7. యక్కడ నాలంక యక్కడఁ దలఁప.

నె[1]ఱుఁగరవో రాముఁడెఱుఁగఁడే సీత
నెఱిఁగి యెఱింగి యుపేక్షించె ననరె,
అనివార్యమైన లో[2]కాపవాదంబు
జననాథునకుఁ గీర్తిసంక్షోభకరము
యి[3]ది యెఱింగియుఁ బాయఁడేనియు రాముఁ
డి[4]దియేల మోహితుండిట్లయ్యె? ననరె,
ఇ[5]ప్పుడు యపకీర్తి యిలమీఁద నాకుఁ
దప్పదు విధిచేతఁ దప్పరాద'' నుచు
మానక డో[6]లాయమానత నపుడు
మా[7]నసంబు చలింప మానవేశ్వరుఁడు
"మార్తాండకులులైన మా[8]పూర్వజనుల
వర్తన మఖిలైకవర్ణనీయంబు
వారివంశంబున వసుధపైఁ బుట్టి
య[9]రసి నే రాజనై యవనియు నేలఁ
గటకటా! యిట్టి రాఘవకులంబునకు
ఘటియించె నపకీర్తి కాల్పనే దీని

1. క. యెఱుఁగఁడు వోరాముఁ డెఱుఁగఁడుసీత.
2. క. ఖ. లోకోపవాదంబు.
3. క. హృదయంబులో నెంత నెఱిఁగియు రాముం.
4. డిదియేల మోహితుండయ్యెననర.
క. డిదియేల మిగుల మోహితుఁడయ్యె ననరె,
5. క. ఖ. యెప్పుడు.
6. డోలాయమానమై వెలయ
7. క. మానంబు చలియింప
8. మాపూర్వవిధుల. క. మాపూర్వనిధులు
9. యారసినేరాజనైయ్యాలినేల

నాజన్మశుద్ధాంతయైన యాజనక
రాజతనూజాత రాజబింబాస్య
దేవయత్నమున భూదేవికిఁ బుట్టి
పావనమతియైన పద్మాక్షి సీత
యగునైన నపకీర్తియగుచోట విడువఁ
దగుఁగాని విడువమిందగఁ జెల్ల నాఁడు
భూతలంబున రాజ్యపూజితుండైన
మాతండ్రి దశరథమనుజవల్లభుఁడు
తనసత్యమునకునై తానన్నువిడిచి
తనువుఁ బాయఁడె మున్ను ధరయెల్లఁ బొగడ
నటుగాన గర్భిణియైనను సీత
న[1]టవిలో విడిచెద ననుమానమేల ?
శ్రు[2]తిపారగులును విశుద్ధమానసులు
నతిలోకచరితులు నగు మహీసురలు
నొక[3]ప్రమాదంబున నుజ్వలాచార
వికలత్వమొందరే విధికృతంబుననుఁ
గాదేని కొందఱు కలియుగవేళ
భూదేవు లాచారపుణ్యమార్గంబు
విడిచి ప[4]దంబులు విడువరే యేను
విడిచెద ధర్మంబు వి[5]డిచి వైదేహి" 320

1. నడవిలో.
2. క. శ్రుతిపరాగులు మహిశ్రుతిపరాయణులు.
3. క. నొకప్రమోదంబున నుజ్వలాచారు.
4. క. వేదంబులు.
5. క. విడుతు వైదేహి.

—: లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు కలఁతఁజెందుట; శ్రీరాముఁడు స్థిరసంకల్పుఁడగుట :—

నని విచారింపంగ నాసమయమున
ననుజులు మువ్వురు నాస్థానమునకుఁ
జనుదెంచి యట్లున్న జ[1]ననాథుఁ జూచి
"దనుజారి యే[2]లకో! దైన్యంబు నొందె
వె[3]నుఁబడి యేలకో! విప్రదూషకులఁ
గనియెడు విధమునఁ గనియెడు మనల
నీచులఁ గ్రూరుల నిర్దయాత్మకులఁ
జూచినకైవడిఁ జూచుచున్నాఁడు,"
అని యిట్లు బలుకుచు నల్లనఁ గదిసి
య[4]నలసన్నిభులైన యాసహోదరులు
నమ[5]లాత్ములై మ్రొక్కి హస్తముల్ మొగిచి
"మముఁజూడ వేటికి? మ[6]నుజేశ! నేఁడు
నినుఁ జిత్తమున నిల్పి నీపదాబ్జములఁ
గనుఁగొంచు నా[7]చారగౌరవంబెసఁగ
నీకృపాదృష్టిచే నెగడెడు మమ్ముఁ
గైకొని వేడుకఁ గ[8]నుఁగొనవేల?"

---

1. క. జగతీశుఁ జూచి
2. క. ఖ. యేమకో దైన్యంబు నొందె.
2. క. వెనుఁబడి నేఁడేల.
4. క. యనిలసన్నిభులైన.
5. క. విమలాత్ములై
6. క. మనుజలోకేశ!
7. క. నాచారగారవంబెసఁగ
8. క. గైకొనవేల.

యను వారివాక్యంబు లారామవిభుఁడు
విని[1] యప్పుడెంతయు వేదనఁబొంది
యూరసి తనతోడ నటము[2]న్న వేగు
వారు చెప్పిన జనవాదంబు తెఱఁగు
నం[3]తయు నెఱిఁగించి యనుజన్ములార!
"విం[4]త లీవార్తలు వింటిరే మీరు
ఖ[5]లులచేఁ దగ శ్రుతి కలియుగ వేళఁ
బలుమాఱు దూషింపఁబడినచందమున
నొకట నొచ్చెము లేక యు[6]న్నట్టిసీత
యకట! లోకులచేత నా[7]డికపడియె,
భవభీతుఁడగు యోగిభావంబులోన
వివరించి మ[8]మతఁ బోవిడుచుచందమున
నప[9]వాదభీతుఁడనైన నాచేత
విపులాతనూజాత విడువంగబడియె."
అని రామచంద్రుఁ డిట్లాడు వాక్యముల
విని తమ్ములెంతయు వే[10]దనఁబొంది

---

1. వినియప్పుడింతయు.
2. నటమున్న వేగు. క. నటమున్న వేగు. ఖ. నటయున్ననరులు.
3. క. నంతయువింటిరె యనుజన్ములార!
4. క. వింతవార్తలు నేఁడు వింటిరె మీరు.
5. క. ఖలుచేతమస్తుతి కలియుగ వేళ.
6. క. యుండిన సీత, ఖ. యుండియు సీత.
7. క. ఖ. నారడిఁ బడియె.
8. క. మమతతో.
9. క. నపవాదభీతుండనైతి నే ననుచు.
10. ఖ. వేదననొంది.

"విభున కీదుర్వార్త వీనులఁబడుట
యభిమానవతిపాప మక్కటా!" యనుచు
నుండిరి; వారిలో నుర్వీశు భరతుఁ
డొండొక యెలుగున యోచించి పలికె,
"పా[1]వనచరితంబుఁ బరికించి కపిల
గో[2]వు సంపాదించి కొలుచుచు నుండి
నృపవర! యాగోవు నీచయోగమున
విపినంబులోపల విడుచునే ఘనుఁడు
మున్ను జానకి య[3]గ్నిముఖమున సురల
ని[4]న్నును మెప్పించి నిర్దోష యయ్యె
న[5]ది నీవు మఱచి నీవాదుష్టచరుల
వదరులువిని సీత వ[6]దలఁజూచెదవు
చాలమందుచు నాకసముఁ గ[7]బళించు
లీల నుప్పొంగి నాలుకలుఁ గ్రోయుచునుఁ
గనలెడు యగ్నిలోఁ గ[8]దలకయున్న
జనకనందనఁ జూచి సదయుఁడై మింట
ఘనవిమానస్థుఁడై కదలక నిలిచి

---

1. పావనచరిత్రంబు. క. పావనమతిఁ బూని
2. ఖ. గోవులు పాటించి.
3. క. యగ్నిముఖమున నిలిచి.
4. నిన్ను మెప్పించి నిర్దోషియయ్యె.
5. క. అది నేఁడు మఱచితిరా దుష్టచరుల
6. క. వదలఁజూచెదరు.
7. క. కబళించి.
8. క. కదలక నిలిచె.

మనతండ్రి దశరథమానవేశ్వరుఁడు
'ప[1]రమపతివ్రతాభరణ మీసీతఁ
బరికింపు మ[2]఼ఱియొండుభావంబు వలదు
యీ[3]కాంతనడ[4]వడి నినకులాధీశ!
మా[5]కులంబెల్ల నిర్మలకీర్తిఁ బొందె
నీసతి కోడలై యో[6]సఁగుచు నునికిఁ
జేసి యుత్తమగతి సి[7]ద్ధించె నాకుఁ
బుత్రశోకంబునఁ బోయిన నా[8]కు
సుత్రామలోకంబుఁ జొరఁబూట గలదే'
యని పూని నీ[9]తోడ నాడినమాట
మనుజేశ! నే[10]డిట్టు మఱువంగఁ దగునె
పలుమాఱు నిజముగా బ్రహ్మాదిసురలు
పలికినచందంబుఁ బ[11]రికింపు రామ!
మోదించి జగమెల్ల మ్రొ[12]క్కంగ నలరు

---

1. క. పరమపతివ్రతాభరణమగు సీత.
2. క. మఱియొండు భావంబు లేదు.
3. యీ కాంతనడవడి యినకులాధీశ!
4. క. నడువడి.
5. క. మాకులంబునకెల్ల మహి కీర్తినొందె
6. క. యొసఁగుటవలన.
7. క. సిద్ధించెఁగాక.
8. క. మాకు.
9. క. మీతోడ.
10. క. మీరిట్లు.
11. క. పాలింపు రామ!
12. క. మ్రొక్కంగ వరులు.

వైదేహి నీభంగి వలదుపేక్షింప
నిటులగు టెఱిఁగియు నేలకో! నేఁడు
కటకటా! మనమునఁ గఠినుండవైతి"
వని కైకతనయుఁడిట్లాడు వాక్యముల
విని పల్కె రామభూవిభుఁడు త[1]మ్మునికి,
"జనకనందనఁ బు[2]ణ్యచారిత్రఁ జూచి
యనుజన్మ! ప[3]లికితి వ్యర్థవాక్యముల
వదలని లో[4]కాపవాదంబు నన్ను
హృదయశూలముబోలె నెరియింపఁ దో[5]డఁగ
నిప్పుడు ననుఁబొందె నీయపకీర్తి
చె[6]ప్పవే నేనేమి? సేయుదుఁ దండ్రి!
యెందును స[7]త్కీర్తి హీనమానవులు
బొం[8]దితో నుండినఁ బోయిన నేమి?
సహజపుణ్యుఁడు హ[9]రిశ్చంద్రుండు మఱియు
నహుషపురూరవుల్ నరనాథవరులు
పొ[10]గడొంది సత్కీర్తిఁ బొందిరి తొల్లి
జగతిపైఁ దగు సదాచారవర్తనులు

1. క. తమ్మునకు.
2. క. పుణ్యచారిత్రఁగూర్చి
3. పలికిన యర్థ్యవాక్యములు; క. పలికితి పరుషవాక్యముల.
4. లోకోపవాదంబు నన్ను.
5. క. దొణఁగె.
6. క. చెప్పెద.
7. క. నపకీర్తి హీనమానవులు.
8. క. బొందితోడనె యుండిపోయిరి గాన.
9. క. హరిశ్చంద్రుడు ధైర్య
10. పొగడొంద సత్కీర్తిఁ బొందుదు రెపుడు.

సుతులైన హితులైనఁ జుట్టంబులైన
సతులైన నపకీర్తి సంధిల్లెనేని
సుతులేల ? హితులేల ? చుట్టంబులేల ?
సతులేల ? తమప్రాణసమబంధులేల?
యొకమై యొకకొండదఱిట్టి యాడికకు
వెఱచి సామ్రాజ్యంబు విడువరే మున్ను,
అనఘాత్మ ! మఱికొంచెఱర్థంబు విడిచి
చనరైరె మేను విసర్జించరైరె
భ్రాం[1]తిసేయక యింతిఁ బాయుదు నిపుడు
ప్రాం[2]త కుప్పసమూడ్చు పాముచందమున
భర[3]తుఁడ! విను నన్ను బ్రతుకఁజూతేని
మఱి[4]యాడగాదిట్లు మాతోడఁ బలుక”
నని రాఘవుఁడు వ[5]ల్క నపుడు లక్ష్మణుఁడు
కనలుచుఁ గర[6]ములు కంపింపఁ బలికె.
“అక్కటా ! రఘునాథ ! యపవాదభీతిఁ
దక్కక విడువంగఁదగునె వైదేహిఁ
బ[7]డఁతిఁ బోవిడిచిన పాతకివెడల

1. క. నాతిని విడిచెద నరనాథతనయ.
2. క. పాఁతకూరం బూడ్చు పాముచందమున.
3. క. భరతుఁడ ! నీవు నన్ను బ్రతుకఁజూతేని
ఖ. భరతుఁడ ! యిఁకనన్ను బ్రతుకఁజూతేని.
4. క. మఱుమాటలాడకు మాతోడనీవు.
5. క. ఖ. బల్క.
6. క. గలమన్ను కప్పించి పలికె. ఖ. గన్నులు కంపింపఁ బలికె.
7. క. పణఁతిఁ బోవిడిచిన పాపిష్ఠివెడల

న[1]దువంగ నోడునో యట దల్లినైన
జ[2]నకభూవరజాత జగదేకమాత
ననఘుల[3]క్షణపూతయైన యాసీత
విడిచెదనంచు భా[4]వించెదవేమి?
విడువనున్నాఁడవో వి[5]పరీతబుద్ధి
జననాథ! రా[6]ణివాసముల రక్షింపఁ
జనుఁగాక విడుచుట శాస్త్రమే? యెం[7]దుఁ
బర[8]మపావనిసీతఁ బ[9]లికినయట్టి
ధరణి జనులఁబట్టి దండింతు నేను
బౌద్ధనాస్తికధూర్తపాషండయవన
సిద్ధాంతములచే నిషిద్ధింపబడిన
నిర్మలశ్రుతి మహీనిర్జరోత్తములు
ధర్మా[10]త్ములై పాయఁదలఁతురే రామ!
యి[11]ది విచారింపు మీ[12]కిప్పుడేనరయ

---

1. క. నదరంగఁ దోలునె అనితల్లినైన.
2. క. జనకభూవరుజాత.
3. క. లక్ష్మణుపూత.
4. భావించెదవేని
5. విపరీతబుద్ధా.
6. క. రాణివానములు రక్షింప.
7. యందు.
8. ఖ. పరమపావన సీత.
9. క. బల్కినయట్టి.
10. క. దుర్మతులై పాయుఁదోలరె రామ!
11. ఖ. యిదివిచారింపుమా యేర్పడ నీకు
12. మీకిప్పుడేనరువ.

నె[1]దురుచెప్పఁగవలదేల యీతలఁపు!"
అని పల్కుచుండంగ నాగ్రహంబెత్తి
యనియె శ[2]త్రుఘ్నుఁడాయవనీశుఁ జూచి
"వినురామ! యిట్లు గావించెదవేని
యనుమానమేటికి నసువుల విడుతు
జననాథ! నీచేతఁ జచ్చినవాని
కనిమిషత్వము కల్గు నది నిజంబరయ
ధరణీశ! నీసహోదరులైన మమ్ముఁ
బోరిగాని చాయలబుద్ధులు వినుము,
యర్కకులేశ! వాలమ్ములకంటెఁ
గర్క[3]శమైన నీకఠినవాక్యముల
నెల్లజనంబులహృ[4]దయముల్ మిగులఁ
జ[5]ల్లులు వోయెనో! చిత్తంబు కాదు
యో[6]కింపదంతికి నింపుకుఁ బొందు
కా[7]కుండు టెఱుఁగవే కాకుత్స్థనాథ!
ప్రసవకాలము సమీపంబైనవేళ

---

1. యెదురుచెప్పఁగఁ గలదేల యీతలఁపు.
 క. యెదురుచెప్పఁగఁగలదె యేలయీతలఁపు
 ఖ. యెదురు చెప్పఁగనేల యేలయీతలఁపు.
2. క. శత్రుఘ్నుఁ డయ్యవనీశుతోడ.
 ఖ. శత్రుఘ్నుఁడు యవనీశుతోడ.
3. క. కర్కశమైన దీకఠినవాక్యములు
4. క. హృదయంబులెల్ల.
5. జల్లులు.
6. క. ఏమహీదంతికి నుంతికిఁబొందు.
7. క. గాకుండుటెఱుఁగుదు కాకుత్స్థనాథ!

వెసఁ దెంపుమై సీత విడువఁజూచెదవు
భా[1]వింప వృద్ధుల బాలుర సతుల
నేవెం[2]ట దూషింపఁ జెట్టి దుర్మతియు
నటుగాక నినుఁబాసి యవనితనూజ
యె[3]టుల బ్రాణమువ[4]ట్టు? నినకులాధీశ!
యే[5]ణశాబకనేత్రి యీసీతఁ బాసి
ప్రా[6]ణముల్ మేనిలోఁ బదిలంబులగునె"
అనిన శత్రుఘ్నువా[7]క్యములకు రాముఁ
డను[8]జవర్గముతోడ నల్లనఁ బలికె,
"పా[9]యుదు నేమైనఁ బ్రాణంబులైన
వే[10]యేల? మిమ్మైన విడుతు నే ననిన
సడి[11]కి నోడిన యేను జగతీతనూజ
విడుచుట యిదియెంత వి[12]స్మయంబరయ"

1. క. భావించి వృద్ధులు బాలలు సతుల
2. క. నేవెంటదూషింపు నెట్టిదుర్మతులు.
3. ఖ. యెట్లుఁబ్రాణముఁబట్టు
4. క. బట్టు.
5. యేంణాకజనుతయీ సీతఁబాసి ఖ. యేణశాబకనేత్రి.
6. క. ప్రాణంబు మేనిలో ధరియింపఁగలదె.
7. క. వాక్యము విని రాముఁ
8. క. దనుజవర్గములతో నల్లనం బలికె
9. క. పాయుదు మిమ్మైనఁ బ్రాణంబులైన.
   ఖ. పాయుదు మేనైనఁ బ్రాణంబులైన.
10. వేయేల మిమ్మైన విడుతునే నైన.
11. క. సడికి నోడితినేని జగతితనూజ.
    ఖ. సడికివనేను యాజగతితనూజ.
12. ఖ. విస్మయంబయ్యె.

నని[1] రాఘవుండింక నవనిజ విడుతు
నని నిశ్చయమునేసి య[2]నివార్యుఁడైన
శత్రుఘ్నుతోడ నాస్థానంబు వెడలె
ధాత్రీశ! భరతుండు దైన్యంబుతోడ.
అ[3]డగొనియున్న శోకాటవిఁ జి[4]క్కు
పడిన రామునిఁ జూచి పాయంగలేక
సౌమిత్రి యుండె; నాసౌమిత్రిఁ జూచి
రాముండు పలికె దు[5]ర్వారవాక్యముల.

—: శ్రీరాముండు సీతనుఁ గొనిపోయి యడవుల వదలి రమ్మని లక్ష్మణుని నాజ్ఞాపించుట :—

"తడయక తమ్ముఁడ! త[6]లఁద్రెవ్వ్రవేయు
మడిదంబుఁ గొనినను న[7]నుమానమేల?
కాకున్న సీత గంగాతీరమునకుఁ
దో[8]డ్కొనిపొమ్ము దురుక్తులుమాని
యీ[9]కాంత విడిచిన యిట్టిదోషంబు
మా[10]కె కానిమ్ము లక్ష్మణ! నీకు లేదు

1. క. ఖ .అని రాఘవేశ్వరుండవనిజ విడుతు.
2. క. యావార్యుఁడైన
3. క. అడగొనియున్నదుఃఖాటవిఁ జిక్కి
4. జిక్కి.
5. దుర్వారవాక్యములు.
6. క. తలఁద్రెగవ్రేయు.
7. ఖ. ననుమాన ముడిగి.
8. దోడ్కొనిపొమ్ము యుక్తులు మాని లెమ్ము.
9. క. ఖ. ఆకాంతవిడిచిన యట్టిదోషంబు.
10. క. మాకుఁగానిమ్ము.

నే[1] నీకు మ్రొక్కెద నీదయమాని
జా[2]నకి విడువుము జాహ్నవిపొంత."

—:లక్ష్మణుండు జానకిం దోడ్కొనిపోయి గంగాతటంబున వదలివచ్చుట:—

అని కర్ణశూలంబులగు మాటలాడ
విని మారువలు[3]కంగ వెఱచి లక్ష్మణుఁడు
విన్ననై తలవాంచి వె[4]ఱఁగంది యున్న
క[5]న్నుల నీరాఁగి కడుఁదెంపుతోడ
ధీర[6]త సూతునిఁ దెఱఁగొప్పఁ జూచి
"తేరా[7]యితముసేసి తెమ్ము నీవిప్పు
డనవుండు వాఁడును నౌ[8]చిత్యమెఱిఁగి
యనువైన యరదంబు నచటికిఁ దెచ్చె.
అ[9]ప్పుడు సౌమిత్రి యాస్యంబుతోడి
యొ[10]ప్పుఁగైకొని చంద్రుఁడొక్కరీ తయ్యె.

1. క. యే నీకుమ్రొక్కెద నిదియె నామనవి
2. క. జానకి విడువుమీ జాహ్నవిపొంత
   ఖ. జానకి విడువుమా జాహ్నవిపొంత
3. క. బలుకంగ.
4. వెండి యార్పడర. ఖ. వెండి నిట్టూర్పడర.
5. క. కన్నులారాగ్నికణములు దొరుగ. ఖ. కన్నులనీరాంగి కందెంపుతోడ.
6. క. ధీరతసుమంతునిఁ దేరంగఁ జూచి. ఖ. ధీరత సూతునిఁ దేరంగఁజూచి.
7. క. తేరతివేగంబె తేఁగనిన. ఖ. తేరతివేగంబె తేమ్ము నీవనియె.
8. క. నౌచితంబెఱిఁగి.
9. క. అప్పుడు సౌమిత్రి యశ్వంబుతోడి
10. యప్పుఁగైఁకొని. క, వొప్పుఁగైఁకొని చంద్రుఁ డొకరీతియయ్యె.

తలఁపులోఁ "దమసహోదరివైన సీత
కలజడి పుట్టెనే" యని తలపోసి
విలపించుగతిఁ దోఁచె వెస మహీజములు,
కలయఁబర్విన వి[1]హంగ మరుతంబుననుఁ
"బరమపతివ్రతాభరణమై యకట !
దు[2]రపవాదమునుఁ బొందునె సీత" యనుచు
ది[3]క్కుతానై తొల్లి దిక్కనులేమ
దిక్కుల జనుల సందేహ మెంతయునుఁ
బాయఁగ దోయిటఁబట్టి వెలుంగు
నా[4]యసదిబ్బయోయనఁ దోఁచె నినుఁడు.
అరదంబునెక్కి రామానుజుఁడపుడు
ధరణిజయింటికిఁ ద[5]గ వచ్చునపుడు
తెరువున సమనేలఁ దేరియశ్వములు
ధ[6]రణిపై బడియెఁ జిత్రంబదియనఁగ
నయ్యె[7]డ సారథి యందంద తరమ
నొ[8]య్యన రథమును నొకరీతిఁజనియె.

---

1. విహంగవరుతంబులును. క. విహంగముహితలము.
2. నిరపవాదముబొందునే సీతయనుచు.
   క. దురవస్థమునఁ బొందునే సీత యకట.
   ఖ. దురపవాదంబునఁ బొందునే సీత యనుచు.
3. క. ఖ. దిక్కు తానై తొలిదిక్కులలేమ.
4. నాయసదిబ్బమో యనఁ దోఁచె నినుఁడు.
   క. నాయసలకారమనఁ దోఁచె నినుఁడు.
5. ఖ. దానేఁగుచోట.
6. క. ధరణిపైఁ బడియె విచిత్రఁబుగా నపుడు.
7. నయ్యెడ సౌమిత్రి యందందతరమ.
8. నొయ్యన రథమెది నొకరీతిఁ జనియె.

సా[1]గులు రెట్టింప నప్పుడు మహీతనయ
నగరుఁ జేరఁగవచ్చి నరనాథచంద్ర!
యంతట నారావణాంతకుతమ్ముఁ
డం[2]తమెయిని దుఃఖ మంతరంగమున
నంతకంతకు మీఱ నరదంబు డిగ్గి
యంతఃపురముఁ జొచ్చి యం[3]తంతఁ గాంచి
చక్కఁజాగిలి మహీజకు భక్తితోడ
మ్రొ[4]క్కి యచ్చట నధోముఖుఁడయ్యె; నంత
నానందమునఁ బొంది యార్ద్రవా[5]క్యముల
జానకి యూ[6]ర్మిళాజానితో ననియె.
"జ[7]నతానిరంతర సౌఖ్యదాయకుఁడు
మనుజనాయకుఁ డసమానసాయకుఁడు
తగునని నామీఁద దయఁ[8]జేసి రాత్రి
తగ[9]వుమీఱఁగ నాకుఁ దగు వరంబిచ్చె
నెం[10]దుఁ బుణ్యాత్ముల నెఱిఁగి నిష్ఫలత

1. క. పొగలు.
2. క. అంత యొదిరిన దుఃఖ మంతరంగమున.
3. క. యత్తరిఁ గాంచి, ఖ. అంతఁ గాంచి
4. మ్రొక్కి యంతట. క. మ్రొక్కి యచ్చట నవన్ముఖుఁడై యుండె
5. వాక్యములు.
6. యూర్మిళాజాని కిట్లనియె.
7. క. జనక నిరంతర.
8. క. దయఁజేరి రాత్రి
9. క. ఖ. నగుచు నేనడిగిన యావరంబిచ్చె.
10. క. యెందునుం బుణ్యాత్ము లెఱిఁగి నిష్ఫలత

పొం[1]దునే పాళంబు పొందునుగాక
యచటికి నని చెదనన్న మీయన్న
వచనంబుఁ జెల్లింపవ[2]చ్చితే యన్న!
ఘనసారచందనకస్తూరికాది
విను[3]తవస్తువులును వివిధవస్త్రములు
మునులకు న[4]చ్చోట మునికాంతలకునుఁ
గొనివత్తు మనకు నెక్కుడుమే[5]లు కలుగు"
న[6]నవుండు విని యపుడశ్రుతోయములు
కనుగవఁ దొరుఁగ నోఁగాదనరాక
రామునిపనుపు దుర్వారంబు[7]గాన
నే[8]మియు ననలేక యిట్లూరకుండె.
ప్రచురనానారత్నపటలగాంగేయ
ర[9]చన నొప్పెడు రఘురాముపాదుకలు
కనకంబులును వస్త్రగంధమా[10]ల్యాదు
లును మృగచర్మంబులును రత్నములునుఁ

1. క. బొందునె యాపరం బొందునేకాని
2. క. వచ్చితే నేఁడు
3. క. వినుతవస్త్రములును వివిధవస్త్రములు
4. క. నచ్చోటి.
5. క. మేలుగాదె.
6. క. ననవిని లక్ష్మణుండశ్రుపూరములు.
   ఖ. అనవుండు విని యపుడశ్రుపూరములు
7. క. గాని.
8. క. సౌమిత్రి మిగుల విషణ్ణుఁడైయుండె
9. రచనసొంపెడు. క. రచననొప్పగు.
10. క. మాల్యమాలు.

దేరిపైఁబెట్టి వైదేహి కౌసల్యఁ
జేరి దండముపెట్టి చేమోడ్చి పలికె.
"కాననంబున మునికన్యకాజనముఁ
గా[1]నఁ బోయెదు వేడ్క కలదు నాకనుచు
వి[2]న్నవించిన రామవిభుఁడు నామాట
మ[3]న్నించె నాకు లక్ష్మణునితోడ[4]నిచెఁ
గాన మీయానతిఁ గదలి యీ[5]క్షణమె
కానఁగఁబోయెదఁ గా[6]ననం" బనిన
జనకజఁ జూచి కౌసల్య యిట్లనియె:
"వని[7]త! యెట్లేఁగెదు వనభూములకును
శార్దూలహర్యక్షశ[8]రభభేరుండ
దుర్దమమై తేయదుర్గమంబచట
మోమును న[9]ధరంబు ముద్దియనీకు
నేమకో! వా[10]డె నేఁడిది కొంటగాదు"
యనినఁ గౌసల్యతో నవనిజ పలికె.
"వినుడు మీ తనయుండు వివిధబాణముల

1. ఖ. గానఁబోయెద వేడ్కగలదు నాకనుచు.
2. ఖ. విన్నవించిన రామవిభుఁడన్నమాట
3. క. మన్నించి నాకు లక్ష్మణుతోడుఁ బనిచె.
4. ఖ. పనిపె.
5. యీక్షణమె.
6. క. కాననంబరయ.
7. క. వనిత! యేట్లేఁగెదె.
8. క. సమయభేరుండ, ఖ. సమరభేరుండ
9. క. యరతంబు
10. క. వాఁడినదిది కొంటగాదు.

బలవంతులగు దైత్యపతులఁ గ[1]య్యములఁ
గొలఁదిపె[2]ట్టఁగరాని కోటులఁ జంపె
నదిగాన పావనమైన యావనము
హృదయేశుకరుణమైనీక్షింతుని[3]పుడు
మా[4]నక రామనామము జపియింపఁ
గానేల కొఱఁగామి కలుగు నాకిపుడు?
చి[5]త్తంబు మీమీఁదఁ జెయువులు నాకు
స[6]త్త! నీయడుగులయందె వర్తించు
నటు[7]గాన మీకృప నచట సేమంబు
ఘటియించునని మ్రొక్కి కదలెద" ననుచు
సీత యప్పుడు ప్రదక్షిణముగావచ్చి
జాత మోదమునఁ గౌసల్యకు మ్రొక్కి 440
కమలాక్షి పిదపఁ గై[8]కకు సుమిత్రకును
గమనంబుఁ జెప్పి వేగమె మ్రొక్కి కదలె.
అప్పుడా జానకి నరదమెక్కించి
కప్పినవగల గద్గదకంఠుఁడగుచు
సూతుతో దశ[9]రథసూనుఁ డిట్లనియె.

---

1. క. కయ్యమున.
2. క. పెట్టఁగ.
3. ధనము.
4. క. మానక రామనామమును జపింప.
5. చిత్తంబునొడవులు చేయువులునాకు. క. చిత్తంబు మీమీఁదఁ జేయుట నాకు.
6. క. సత్త! మీయడుగులయందు వర్తింతు.
7. క. అటుగాన మీకృపాయలమిసేమంబు.
8. గైకను.
9. దశరథసూతి.

"ఈ[1]తేరి హయముల నిపుడు వేపఱవు"
మనవుండు సారథి యారాజత[2]నయుఁ
గనుఁగొని నివ్వెరఁ గడుఁదూలి పలికె.
"ఇత్తరి లక్ష్మణ! యీ తురంగముల
చిత్తమే నెఱుఁగుదుఁ జెప్పెద వినుము
కళ్లెం[3]బు రాగివాగలు కశాహతియుఁ
బె[4]ల్లైన ఝుంకెయు బెరయించునపుడు
సరసుఁ డెక్కెడుచోట జవనాశ్వములకు
నిరుమూఁడు చో[5]టుల నేపారుబుద్ధి
యనిలోన నడు[6]రేయి నసిమోక్షణమునఁ
జనిచని తాఁకుచో స[7]రసాన్నరచన
హా[8]రులకుఁ గల్గు నీయైదుచోటులను
ని[9]రుపమజ్ఞానంబు నృపవంశచంద్ర!
జ్వా[10]రయోగమున మూర్ఛసంతాడనమునఁ
దుర[11]గంబులకు భీతితోఁచునీరెంట

---

1. క. నీతేరుహయముల నిపుణతఁ బనుపు
2. తనయ. ఖ. సుతుని.
3. ఖ. గళమున రాగివాగెలగళాహతులు
4. క. వెల్లని ఝుంకెలు. ఖ. బెల్లైన.
5. క. చోట్లను.
6. క. నడురాత్రియను మోక్షణమున. ఖ. నడురాత్రియసుమోక్షణమున.
7. క. శిరసున్నరచన.
8. క. హారులకుఁ గణఁగునీయారుచోటులను.
   ఖ. హారులకుఁగల్గు నీయ్యేడుచోటులను.
9. ఖ. నిరతవిజ్ఞానంబు నృపవరచంద్ర!
10. క. జరయోగమున.
11. తురగంబునకు భీతితోఁచెను రెంట.

నభి[1]షేక మొనరింప నర్చింపఁ దనకు
వి[2]భుఁడు పట్టముఁగట్టి విను నివాళింప
నవతృణాగమభూషణప్రాప్తులందు
న[3]వ్వుఁ దేజులకు ముదమూరుచోటులను
దురమున రిపుసైదువులచే రా[4]తు
కరచరణాదివైకల్యంబు లేక
తనకంటె ము[5]నుపడఁ దావానిఁ జూచి
యినవంశ ! నగువాజి యీయొక్కచోట
ననలంబు మృత్యుశస్త్రాస్త్రసంకటము
తనకు నొందినచోటఁ దను వేఁడునపుడు
నర[6]నాయకారోహణంబులగతుల
బెరయుచోఁ బట్టెడ బిగియించువేళ
నాహవక్షోణిలో నడరు ధైర్యంబు
వా[7]హానంబులకు నవ్యప్రదేశముల
శర[8]ముతాఁకున వీరచయవీక్షణమున
బి[9]రుదాంకకాహాళభీషణధ్వనులఁ

---

1. క. నభిషేక మొనరించి యర్చింపఁదనకు.
2. క. విభుని పట్టముఁగట్ట విను నివారింప.
3. క. నవ్వుఁదేజులకు ముదంబారుచోటులను.
4. రవుతు
5. క. మునుపాడఁదానునుఁజూచి.
6. క. నారయకారోహణంబులగతుల
7. క. వాహనంబులకు జనప్రదేశంబు.
8. క. చనిచోటతాఁకు నక్షణమీక్షణమున.
9. క. బిరుదారకాహాళభీషణధ్వనుల.

జతురుఁ డె[1]క్కెడిచోట జనియించుఁ బులుక
తతి[2] నాల్గుచోటులఁ దగు వాహములకు
నను[3]చితవిధమున నస్థానఘాత
మునఁ బాదచారుండు మొ[4]త్తినచోట
జర[5]యెత్తివచ్చుచోఁ జరణాక్షిహాని
సరసాత్మకుఁడుగాని ప[6]రుఁడెక్కలేఁడు
పోరికిఁ జనకున్నఁ బూజలేకున్న
వా[7]రువ మెనిమిదివంకల వగచు
వి[8]భుఁగన్నచో నాజి విహరించుచోట
శుభము నాయకునకు సూచించునపుడు
కల[9]గన్నచోఁ దనకాలక్రమంబుఁ
దెలియుచో గోడిగ దృ[10]ష్టించునెడనుఁ
బరిణమించినఁ గట్టుపట్టు డగ్గరిన
ధర[11]ణీశచంద్ర! సైంధవరత్నములకు

1. క. జెతురుఁడెక్కెడుచోట.
2. క. తతి నాల్గుచోటులఁ దగు హయములకు
3. అనుచితవిధమున నాస్త్రానఘాత.
క. అనుచితక్రమమున నతినికిఁదెలియ
4. క. క్రమొక్కినచోట.
5. జరయొత్తి.
6. జనుఁడెక్కుతయని
7. వారువయొనిమిది.
8. క. విభుఁగన్నచో వాజి విహరించుచోట.
9. క. కలఁగన్నచోట నాకాలాత్మంబు.
10. క. దృష్టించునపుడు
11. క. ధరణీశచంద్రుని శౌర్యరత్నములు.

నెనిమిది చోటుల[1] నేపారు నుబ్బు
జనియించుఁ జెప్పెద సకలంబు వినుము.
తనపతిఁ దె[2]గడుచోఁ దర్కింపఁ దన్నుఁ
గొనియాడుచో రౌతు కూలకము[3]న్ను
తా[4]నేలఁ బడుచోటఁ దనమేన నొక్క
యూ[5]నంబు కలుగుచో నుర్వీశతిలక !
తనకు గో[6]డిగ సముద్భవమైనచోట
నన[7]ఘాత్మ! వీనికి నైదింటలజ్జ
యీ[8]యశ్వరత్నంబు లెఱిఁగి వర్తించు
నా[9]యవనీశ్వరుండనిఁ గాంచు జయము,
అనుచితక్రమమున కరుగంగ వలసె
నను[10]జాలి నీతేరి హరులాత్మదూఱి
యెఱిఁగినవాఁడవై యేలరా యురక
తఱిమెదు సూతుండ! ధర్మమే నీకు
న[11]క్కటా! జానకియాలజడిఁ జూచి

1. క. హేషారవంబు
2. క. గెడయుచోఁ దర్కించురిపుని.
3. క. మున్నె.
4. క. తా నేలఁబడుఁగాక తనమేన నొక్క.
5. క. యూనంబుగలిగిన నుర్వీశచంద్ర!
6. గొళిగ.
7. క. యనఘాత్మ! తేజలైదింట లజ్జ.
8. క యీయశ్వహృదయంబు నెఱిఁగివర్తించు.
9. క. నాయవనిపాలుఁడనిఁ గాంచు జయము.
10. క. ననఁజాలవీరీతి హరులాత్మఁ దెలిసి.
11. క. అక్కడ జానకి యలమటఁ జూచి.

పో[1]క్కుచునున్న యీభూదేవి నేఁడు
సైరింపరాని మాచరణఘాతముల
నూ[2]ఱి నొప్పింపఁగ నుచితమే మాకు
నా[3]యోధనమున మాయానంబు వర్ణ
నీ[4]యంబుగాని యీనెలవులఁ గాదు
జ[5]నకజ డించి రాజాలము మేము
విను[6]మని మనమున వేదన హరులు
కా[7]నంగఁబడునట్లుగా నెఱిఁగించెఁ
బూ[8]నఁజాలము జాలప్రౌఢభావమున
నైనను జూడు నా[9]హస్తకౌశలము
భానువంశోత్తమ! పఱపెద హరుల"
నని లక్ష్మణునితోడ నం[10]తయుఁ దెలియ
వినుపించి హయముల వేగంబె పఱపె.
చను[11]సీతఁ బోడగని సాకేతపురికి
జని[12]తశోకానేకజనలోక మగుచు

1. క. పొక్కుచునున్నదీభూదేవి యిపుడు
2. క. నోలి నొప్పింపఁగ
3. క. కయ్యంబులోన మాగమనవర్ణంబు.
4. క. నెయ్యంబుగా దిటు నెలవునఁ జూడ.
5. క. జనకజ దించిటఁ జనజాల మేము.
6. క. వినుమని తనమది వేదన తెలియ.
7. క. కానంగఁ బడునట్లుగా నాకుఁ జెప్పి.
8. బూని చలాచలప్రౌఢ భావమున.
9. క. మాహస్తకౌశలము.
10. క. నన్నియుఁ దెలియ
11. క. చను సీతఁ గనుఁగొని సాకేతపురము.
ఖ. చనుసీతఁ బొడగని సాకేతపురము.
12. క. జనితలోకానికి సమవేతమగుచు. ఖ. జనితశోకానీకజనలోకమగుచు.

వలదు పో[1]వకుమని వారించుకరణిఁ
జలియించు నా[2]నాధ్వజంబులు సమరె.
చనుచోట ముం[3]దఱ జనకనందనకు
వినవచ్చె జంబూకవి[4]కృతనాదములు,
కిలఁ[5]గుచు లేళ్లు మార్గము దాఁటిపోవఁ
దో[6]లఁగక పొడచూపె దుష్టోరగములు,
ఆతేరు పలుమాఱు నట్టిట్టువ[7]డియె,
సీతకు నదరె దక్షిణలోచనంబు
నాదుర్నిమిత్తంబులన్నియుఁ గాంచి
వైదే[8]హి పలికె దేవరునితోనపుడు.
"ఈ[9]యపశకునంబులిన్నియుఁ గంటి
నేయె[10]డ నిటమీఁద నేమికాగలదో!

1 క. పోవకుమంచు.
2. క. నానాధ్వజంబుల నమరె.
3. ముందట.
4. ఖ. విద్రుతనాదములు.
5. కలఁగుచు లేళ్లు మార్గముదాఁటి పరచె.
క. కలఁగుచులేళ్లు మార్గముదాఁటిపరిచి.
ఖ. కలఁగుచు లేళమాత్రము దాఁటిపోవ
6. క. తొలఁగక పొడచూపె దుష్టోరగంబు,
ఖ. నొలఁగక పొడచూపె దుష్టోరగములు
7. క. వడియె. ఖ. నట్టట్టుబడియె.
8. ఖ. వైదేహి పలికెనావరుసతోనపుడు.
9. క. యీ యపశకునంబులిన్నియు.
ఖ. యీయపశకునంబులెన్నియు.
10. క. నియ్యెడ నిటమీఁద నేమికాగలదొ.
ఖ. నీయెడ నిటమీఁద నేమికారణము.

శరణార్థివరుఁడు కౌసల్యాప్రమోద
కరుఁడు భూవరుఁడు సౌఖ్యమునొందుగా[1]త!
సమరంబులోన రా[2]క్షసపతంగములు
సమసె నెవ్వాని ఘోరశరవహ్నిశిఖల
నాయినకులునకు నతులమోదంబు
నా[3]యురారోగ్యంబులధికమౌగాక!
తెగువ నెవ్వాఁడు ఖరుఁద్రిశిరదూషణుల
ముగురఁ దాఁ బంచత్వమునఁబొందఁజేసె
నామహాభుజుని బాహార్గళంబునకు
సేమంబు జ[4]యమును సిద్ధించుగాత!
దైతేయరిపు[5] నురస్థలమేలు లోక
మా[6]త యిందిర నీరుమానిసి యనఁగ
సభ్ర[7]గంగామాళియాఁదల నుం[8]డ
శుభ్రాంశుఁడిందలి శక్తి యనంగ
నార[9]య సకలలోకాధారమైన

---

1. క. ఖ. గాక.
2. రాక్షసతరంగములు. క. రాక్షసపతంగముల.
3. నాయువు నిత్యసౌఖ్యము నొందుగాత.
4. క. జయమని సిద్ధించుగాక.
5. క. నురస్థలములో నొలుక.
6. మాత యిందలి నీరుమానిసి యనఁగ.
   క. మాత యిందిర నీరుమానిసె యనఁగ.
7. క. శుభ్రాంశుఁడిక్కడి శక్తియనంగ.
8. క. సంభ్రంబులందు సెయ్యపుబంధులనఁగ
9. క. నరయుంగ.

ధా[1]రుణిచక్రమిందలి నావయనఁగ
నమరకోటులకెల్ల నా[2]హారమైన
యమృతమిందలి సు[3]రువంశమో యనఁగఁ
ద[4]నలోతు బ్రహ్మాదిదైవతావళికిఁ
గనుఁగొన శ[5]క్యంబుగాని యాశరధి
నలిగి యేవిభుఁడు శరాగ్రంబునందు
ని[6]లిపె నవ్విలుకాఁడు నిత్యుఁడౌగాక!
యేవిభుఁడేలంగ నె[7]పుడు నయోధ్య
కే[8]వలసార్థకీకృతనామ యయ్యె
నట్టిగుణాధారుఁడగు పంక్తిరథుని
పట్టి శోభనములఁ బ్రాపించుగాత!
ఫణిసురాసురయక్షపరితోషదాన
చణులైన యావి[9]భీషణరావణులకు
న[10]భయభయప్రదాయకములై మహిమఁ
బ్రభవించు నేరఘుప్రభు నంబకములు

---

1. క. ధారుణివక్త్రిమిందలి నావగాఁగ
2. క. నాధారమైన.
3. మరువంశమో యనఁగ.
4. తనలోన బ్రహ్మాదిదేవతాబలికి.
5. క. సౌఖ్యంబుగాని యాజలధి.
6. నిలిపినవ్విలుకాఁడు నిత్యుఁడౌగాక.
   క. నిలిపిన విలుకాఁడు నిత్యమౌగాక.
7. క. నెపుడు నయోధ్య.
8. కేవలసార్థిమై కృతనామ్నియయ్యె. క. కేవలమాసాధ్యకృత సామతూర్య.
9. క. విభీషణ రాఘవులకు.
10, క, అభయప్రదాయకు మహిమలై ప్రీతి

యాభరతాగ్రజుఁడఖిలభూప్రజలఁ
బ్రాభవంబున మించి పాలించుగాత!
కలయు మండోదరికన్నీట లంకఁ
బలుమాఱుఁ ద[1]డిపె నేపార్థివోత్తముఁడు
చర్చిం[2]ప దివిజుల సంతాపవహ్ని
నార్చు[3]నావిభుఁడు కృతార్థుఁడౌఁగాక!
నాకునై సకలవానరకులోత్తముల
జోకకుఁ దెచ్చె నేసూర్యవంశజుఁడు
యతఁడు నాప్రాణేశుఁడభిరామమూర్తి
వితతసత్కీర్తుల విలసిల్లుగాత!"
అనియిట్లు బలుకుచు నాందోళపడుచుఁ
జనిచని ముందఱ జగతీతనూజ
నా[4]రంగపూగపూన్నాగహింతాళ
పారిజాతాశోకపనసఖర్జూర
సాలవాటికల ద్రాక్షామంటపములఁ
గేళిదీర్ఘికలనుఁ గృతకశైలములఁ
జక్రకారండవసారసహంస
చ[5]క్రమంబుల మహాసైకతస్థలుల
సరసుల వలపించు సరసుల దివ్య

1. క. దడిపిన పార్థివోత్తముఁడు.
2. క. చర్చించి.
3. క. నార్చనవిభుఁడు.
4. క. నారదపూగ. ఖ. నారంగపుంగ.
5. క. చక్రమంబుల ధరసైకతస్థలుల.
ఖ. చక్రమంజళవరసైకతస్థలుల,

పరిమళబంధురప్రసవమంజరులఁ
గ[1]లిగి సమాలోలకల్లోలతతులఁ
దూలఁగుచు మిన్నులతో రాయడింప
ననిమిషానందలీ[2]లావతారములఁ
గనుఁ[3]గొన శ్రీవిష్ణుకథయునుఁ బో[4]లి
సంతతమకరకచ్ఛపమహాపద్మ
వంతమై ధ[5]నదునావాసంబె పోలె
య[6]తిగణసేవ్యనానార్థకాండముల
సతతపావనరామచరితంబె పోలె
రా[7]యు నానాపత్రరథనాగతతులఁ
బాయక సంగ్రామభాగంబె పోలె
యమ[8]లతరంగమై యమరు నాగంగఁ
గమలాక్షి జానకి కని సం[9]తసిల్లి
"మున్ను సేసిన పుణ్యమునఁగదా గంగఁ
గ[10]న్నులపండువుగాఁ గంటి" ననియె.

1. ఖ. కలిగిన సమలోక కలోలతతుల.
క. గ్రంథములో నీయర్థము లేదు.
2. క. లీలావతారముగ.
3. క. కనుఁగొని.
4. క. ఖ. బోలె.
5. క. ధనదునివాసంబెపోలె.
6. యతిగణసైన్యనానార్థకాండముల, క. ప్రతిగణసేవ్యనానాప్రకారముల
7. క. రాయునా నాకర్ణరథపత్రగతుల.
8. ఖ. నమరతరంగమై నమ్మరునాడు.
9. సంతసిల్లె. క. సంతసమున.
10. క. గన్నులపండువుగాఁ జూడఁగంటి.

అప్పుడు లక్ష్మణుఁడరదంబు డిగ్గి
యప్పుణ్యవతితోడ న[1]య్యోడ నెక్కి
య[2]వ్వలిదరి కేఁగి యవనిజ డించి
నివ్వటిల్లెడువగ నిట్టూర్పు లెసఁగ
నరనాథ! వారలన్నదిఁ దీర్థమాడి
పరిధానములఁ బూని ప[3]యనమై కదలి
స[4]మదేభహర్యక్షశార్దూలశరభ
సముదగ్రరవముల సందడిఁ గలిగి
పరమభీకరములై బ[5]దరికాతతుల
బెరసి ముప్పదియాఱు బి[6]లముల గిరులఁ
గలిగి ని[7]ష్ఠురశిలాకంటకస్థలము
ఫలవిహీనోదగ్రబ[8]హుళపాదపము
భీషణోన్నతశా[9]ఖిపిచుమందవనము
ఘోషణాద్భుతపక్షికులసంకులంబు
కుం[10]జరాశనఘోరకోటరభుజగ

1. క. నావోడ యెక్కి. ఖ. నయ్యోడ యెక్కి.
2. క. యావలి దరికేఁగి యవనిజఁ దెచ్చి.
3. క. పైనమై కదలి.
4. క. సమదభిహరియక్ష.
5. క. బదరికాతరుల. ఖ. బదరికోతరులు.
6. క. బిలములు గిరులు. ఖ. బిలములు కలిగి.
7. క. నిష్ఠురశీత
8. క. బహు పదాపముల.
9. ఖ. శాఖి.
10. క. కుంజరాననకరోత్కటభుజంగ.

పుం[1]జభూత్కృతికర్ణపుటభయంకరము
నగు యరణ్యముఁ జొ[2]చ్చిరంత; వైదేహి
బె[3]గడు నచ్చెరువునుఁ బెనఁగొనఁ బలికె.
" సౌమిత్రి ! మునులయాశ్రమములిచ్చోట
నేమకో ! పొ[4]డగాన మెఱఁగింపు నాకుఁ
గా[5]న నిందలి మునికాంతల మునుల
సూ[6]నులఁ బటువేషశోభనాకృతులఁ
దమ్ముఁ[7]డ ! యగ్నిహోత్రంబులవలనఁ
గ్రమ్మెడు పొ[8]గలేల కానంగరావు ?
దావాగ్నిశిఖలచే దరికొన్నతపులుఁ
దీవలుఁబొదలును దృష్టింపఁబడియె.
వినఁబడుచున్నవి విహగనాదములు
వినఁబడవేలకో ! వేదఘోషములు
యారఘుకులవీరు నాగుణాధారు
నా[9]రామచంద్రుని నారామభద్రు

---

1. పుంజభూత్కృత.
2. క. ఖ. జొచ్చియంత వైదేహి.
3. క. బెగడ నచ్చెరువునఁ బెనఁగొనఁ బలికె.
ఖ. బెగడ నచ్చెరువుగాఁ బెనఁగొని పలికె.
4. క. పొడగాన వెఱఁగింపు నాకు. ఖ. పొడగాన వెఱఁగింపు మాకు.
5. క. కాన నెయ్యెడ.
6. మూనులు పటువేషశోభనాకృతులు.
7. క. తమ్ముల యగ్నిహోత్రంబులవలన.
8. క. పొగలేవి.
9. క. నారాచచంద్రుని నారామచంద్రు.
ఖ. నారాజచంద్రుని నారాఘుచంద్రు.

ధర్మాత్ముఁ బాసి యీ[1]తరినున్న పాప
కర్మురాలికి నేల ? కానంగవచ్చు
మునివరకాంతల మునికుమారకుల
మునులనాశ్రమముల మునికులోత్తముల
పుణ్యాత్ములకుగాక పుణ్యాశ్రమములు
పుణ్యహీనుల కేల ? పొడగానవచ్చుఁ
బ[2]తిఁ బాసివచ్చిన పాపిష్ఠ నాకుఁ
గ్రతుపరంపర లేల ? కానంగవచ్చు
ఘనపుణ్యవతులకుఁ గాక నా కేల ?
వినవచ్చుఁ జెప్పుమా వేద[3]నాదములు"
అ[4]నిన జానకిమాటలవనీంద్రసుతుఁడు
విని కంపమునఁ బొంది వే[5]దన నొంది
గ[6]రుసుమీరిన వెల్లి కరణిఁ గన్నీరు
కురియంగఁ బలికె డగ్గు[7]త్తిక వెట్టి.
" అల్ల[8]దే ముందఱ నాశ్రమస్థలము
మెల్లనే చనుమింక మేదినీతనయ !

---

1. క యీదరి.
2. క. పతిఁ బాసి యిటువచ్చి పాపిష్టినైతి
3. క. వేదఘోషములు.
4. క. అనిన జానకిమాట యాలక్ష్మణుండు.
5. వేదనబొంది.
6. ఖ. గుఱుతు.
7. క. డగ్గుత్తికెపెట్టి.
8. క. అల్ల దే ముందట నాశ్రమభూమి,

సడి[1]కిమాలిన రామచంద్రుచే నీవు
వి[2]డువంగఁబడి తెల్లవిధముల నిజము
కావుననిన్ను ' నిక్కడ డించిరమ్ము
వేవేగ ' ననిపంచె విభుఁడు నన్నిపుడు
మేదినీశ్వరునాజ్ఞ మి[3]గులనావశము
కాదేమిసేయుదుఁ గల్యాణమూర్తి !
ఆయో[4]ధనంబున నసువులు విడిచి
పోయిన నెమ్మది పోవంగనీక
యనుకూలశత్రుఁడై యనిలనందనుఁడు
ననుబ్రతికించె నోనళినాయతాక్షి !
నీకు[5]భక్తుండనై నేను నిన్నిపుడు
యీ[6]కాననలనుఁ ద్రోచి యేఁగుచున్నాఁడ
నా[7]యట్టి నీచుఁడున్నాఁడె యీయుర్వి
నేయు[8]గంబుల " నంచు నేడ్చుచుఁబలుక

1. క. సడికినోడిన రామచంద్రుచే నీవు
ఖ. సడికినోడిన రామచంద్రునిచేత.
2. విడువంగఁబడు తెల్లవిధములనిజము.
క. విడువంగఁబడి తెల్లవిధముల నీవు.
3. క. మీరంగరాదు. ఖ. మీర నావశము.
4. క. ఖ. ఆయోధనంబుల.
5. క. నీకుభక్తుండనై నేను యిపుడు.
ఖ. నీకు భక్తుఁడనైన నేను నిన్నిపుడు.
6. యీకాననలనుఁ ద్రోచి యెరుఁగుచున్నాఁడ.
క. యీకానలోఁద్రోచి యరుఁగుచున్నాఁడ.
7. క. నావంటినీచుఁడు వున్నాఁడె యుర్వి.
8. క. యేయుగంబుల నని యేడ్చుచుఁబలికె.

నడలుచు సతి మొదలంటఁగఁ ద్రెవ్వి
పడిన తీఁగెయుఁబోలె పడియె నాలోన
దివిఁబాసి రోహిణీదేవి శో[1]కమున
భువిమీఁదఁ బడి మూర్ఛఁబొం[2]దియున్నట్లు
పెనుఁ[3]బాముకాటునఁ బెంపెల్లఁ దూలి
మనికితప్పిన సుకుమారిచందమున
ధర[4]ణిజ మూర్ఛిల్లి ధరణిపై శోక
శరభిన్నచిత్తయై చలి[5]యించుచుండె.
ఆవేళ సౌమిత్రి యట్లున్నసీత
భావించి యంతయు భయమునఁ బొంది
వసుమతీతనయకు వస్త్రాం[6]చలమున
విసరుచుఁ గన్నీరు విడువక తొరుఁగఁ
గాఁడిన వగలతోఁ గరపల్లవమున
నీడఁగావింపుచు ని[7]లిచి యిట్లనియె.
"శ్రీరామచంద్రుని శ్రీపాదసేవఁ
జేరి యె[8]ప్పుడు నేను సేసితినేని
యీనేలఁ బడియున్న యీమహాదేవి

1. క. శోభనము.
2. క. బొందియిట్లున్న. ఖ. బొందినయట్లు.
3. పెనుఁబాముచే కాలుపెంపెదితూలి.
క. పెనుఁబాముకాటున పెంపెదితూలి
4. క. ధరణిపై మూర్ఛిల్లి ధరణిజ శోక
5. క. ఖ. చలియింపకుండె.
6. క. వస్త్రాంచలముల.
7. క. నిలిపి యిట్లనియె.
8 క. యిప్పుడు. ఖ. యప్పుడు.

జానకి యిపుడు మూర్ఛనుఁ బాయుగాత!"
అని లక్ష్మణుఁడు వల్క నప్పుడాసీత
ఘనమూర్ఛఁ దెప్పిరి కనువిచ్చి చూచి
"మునుదండకారణ్యమున నన్ను విడిచి
చనినచందంబున సౌ[1]మిత్రి! యిపుడు
యి[2]ట్లు ఘోరాటవి యిఁట ఁ నన్ను విడిచి
యె[3]ట్లు వోయెదవు కాళ్లెట్లాడు నీకు ?
మఱఁది! నా[4]కూరిమి మఱఁదులందెల్ల
మఱువక రక్షించు మఱఁదివి నీవు
యావిరాధునిచేత నగపడ్డ దండ
కావనంబున నన్నుఁ గాఁ[5]చితివీవ
పరమపావనుఁడవై ఫల[6]మూలజలము
నరసిపెట్టి[7]తి నాకు వనఘాత్మ! నీవ
సై[8]కంబులగు పర్ణశాలలు నీవ
కై[9]కొని చేసితి కడువిచిత్రమున

1. సౌమిత్రి ! యపుడు. క. సౌమిత్రి ! నీవు.
2. యెల్ల ఘోరాటవి. ఖ. యిట్టిఘోరాటవిలో నన్నువీడి
3. యెట్లు వోయెదవు కాళ్లెట్లాడె నీకు.
   క. యెట్లు బోయెదు కాళ్లుయెట్లాడు నీకు.
   ఖ. యెట్లువోయెదవు కాళ్లాడెనే నీకు
4. క. నాకూర్మి.
5. క. గాఁచితివి నీవు
6. ఫలమూలజనులు.
7. క. పెట్టితివీవ.
8. క. సైకతంబుగఁ బర్ణశాలలు నీవు.
9. క. కైకొనిసేయుదు కడువిచిత్రముగ

ననుపమజయధాముఁడగు రాము నెదుర
గో[1]నయ మెక్కిన విల్లుఁగొని నీవు వెనుకఁ
గాఁ[2]గ నాపదఁగడ తేరి కొంత
దైవం[3]బు గలిగెఁగదా! యని యుండ
ననదఁగావల సె నేఁడాదిగా నాకు
ని[4]నకులోద్భవ! యెవ్వారిటమీఁద దిక్కు?
రాముండు న[5]న్నపరాధంబు లేక
యీ[6] మహాటవిఁ ద్రోఁచె నెఱుఁగఁగల్గియునుఁ
దన[7]యందె పలుకునుఁ దలఁపుఁ గర్మంబు
ననిచి యెల్లప్పుడు నాకువర్తించు
సతతంబు తనపాదజలజంబుఁ దక్క
నితరంబు లక్ష్మణ! యె[8]న్నఁడు నెఱుఁగ
వెలిదమ్మి రేకులవి[9]ధమున నొప్పు
తెలిగన్నులును మించుఁ దేఱుదంతములు
చారుకుండలములు సహజప్రసాద

---

1. క. గొనయమెక్కుడి విల్లుగైకొని నీవు వెనక.
2. క. గావంగ నాపదల్ కడతేరెఁ గొంత.
3. క. దైవంబు నాకుఁ గలిగెఁగదా యనియుంటి
4. క. నినకులోత్తమ! యెవ్వారిటదిక్కు నాకు
5. ఖ. నన్నపకారంబులేక.
6. క. యీమహాటడవిలో నెలమిఁ ద్రోయించె.
   ఖ. యీమహాటవిఁ ద్రోఁచె నెఱుకగల్గియును.
7. క. తినయందుఁ బలుకులు తలఁపు ధర్మంబు
8. క. యే.నెన్నడెఱుఁగ.
9. క. విధముల.

కారుణ్య[1]ములు నలంకారంబుగాఁగ
సాం[2]ద్రహాసంబులఁ జంద్రికాపూర్ణ
చంద్రబింబముఁబోలు జగతీశుమో[3]ము
నెన్నడకో! చూతు నేభంగినైన
నన్న! లక్ష్మణ! యిట్టి యడవిపాలైతి,
కా[4]కపక్షముతోడఁ గౌశికువెనుక
నాకునై మిథిలకు నాఁడు నీతోడఁ
జనుదెంచి ఫాలలోచనువిల్లు విఱిచి
నను[5] విడిపింప వానరసేనఁ గూడి
వనధి బంధించి రావణుఁజంపి నన్నుఁ
గొని[6]వచ్చె రాముఁడాకూర్మి యెట్టిదియొ!
యేప్రమాఁ[7]గు వొడగన్న నేనంచు జీరి
తా[8]ప్రమానుపడి మఱిఁ దప్పక చూచు
నట్టి రాముఁడు నన్ను నడవిఁ ద్రోయించె
నిట్టుం[9]డె నాభాగ్యమేమనవచ్చు
నింతమాత్రముఁ బొందదీనోపమతనిఁ
జింతింప నాతొంటిచేతయేకాని

---

1. క. కారుణ్యమును నలంకారంబుగాఁగ.
2. క. చంద్రహాసంబుల.
3. క. మొంగము
4. క. కాకపక్షములతోఁ గదుఁబిన్ననాఁడు
5. క. ననువిడిపించె.
6. క. గొనివచ్చె రామునికోర్కె యెట్టిదియొ.
7. యెప్రమాను వొడగన్న యేనంచు జీఢి,
   క. యేమాను బొడగన్న యేమంచి జీరి.
8. క. తామానువడియున్నఁ దప్పక చూచి.
9. నిట్లుండె.

సౌమిత్రి! యత్తలచరణాబ్జములకు
నా[1]మారుగా మ్రొక్కి నాపాటుఁ జె[2]ప్పు
మ[3]డవినుండియును మీయడుగులే తలఁతుఁ
గ[4]డుభక్తి మతి నెల్లకాలంబులందుఁ
గాననంబునఁ బూర్ణగర్భిణి య[5]నక
మా[6]నవనాథుఁ డీమాట్కి నన్నునిచె
నని[7] విన్నపము సేయు మడిగినయపుడు
పనివడ నావిన్నపంబుగా నీవు"
అని యిట్లుబల్కుచు నవనిజ మఱియుఁ
ద[8]నరెడు ఘనమూర్ఛ ధరణిపై నొరగి
తెలిసి లక్ష్మణుఁ జూచి దీనాస్యయగుచు
నె[9]లుఁగొక భంగిఁగా నిట్లని పలికె.
"ఆరావణునితమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు
చేరి పం[10]చినపని సేయుచునుండు

1. ఖ. నామారుగాఁ జెప్పి మ్రొక్కి నాపాటుఁ జెప్పు.
2. క. జెపుమ.
3. క. యాడ వుండినను మీయడుగులే తలఁతు.
4. క. గడుభక్తితో నెల్లకాలంబునందు ఖ. గడుభక్తిమై నెల్లకాలంబునందు
5 ఖ. బూర్ణగర్భిణియైన.
6. క. మానవనాథుఁడు మాడ్కి నను విడిచె.
ఖ. మానవనాథుఁ డిమ్మాడ్కి నన్నునిచె.
7. క. నని విన్నపము సేయుమనియెరామునకు.
ఖ. నని విన్నపముసేయు మరిగినయపుడు.
8. క. ఖ. తలఁకెడు పెనుమూర్ఛ.
9. క. నెలుఁ గొకభంగిగా నేడ్చుచుఁ బలికె.
ఖ. నెలుఁగొన్న భంగిఁగా నిట్లనిపలికె.
10. క. పంచినపని సేయుచుండఁగను.
ఖ. పంచినసేవ సేయుచునుండ.

న[1]న్నఁ జంపిన క్రూరుఁడైన సుగ్రీవుఁ
డె[2]న్నఁడుఁ దనయాజ్ఞ నెడపకుండఁగను.
నీకర్మమున కేల? యినకులాధీశుఁ
డీకృపామూర్తి నిన్నే[3]ట్లు? పుత్తెంచె
వా[4]రిట్టి సేఁతకు వలఁతురుగాని
నేరుతువే నీవు నిర్ద[5]యాత్ముఁడవె
పొమ్ము లక్ష్మణ! నిన్నుఁ[6]బొందు శోభనము
నెమ్మి రాఘవుఁడేలు నిజపురంబునకు
సే[7]కు సేమముతోడ నీవు వేగంబె
పోకున్నఁ గాకుత్స్థపుంగవుండలుగు"
ననుమాట విని బాల యడ[8]లి లక్ష్మణుఁడు
వనితా[9]మతల్లికి వలగొనివచ్చి
తల[10]వాంచుకొని వల్కెఁ "దరుణి! నిన్నిచట

---

1. క. అన్ననుఁ జంపించి యా క్రూరుఁడైన సుగ్రీవు.
2. క. డెన్నఁడు తనవద్ద యొడపకుండఁగను.
 ఖ. డెన్నఁడుఁ దనయాజ్ఞ నెడపఁగనుండు.
3. క. నిన్నేల బుత్తెంచె.
4. వా రిట్టి సేఁతకు వలఁతురుగాక.
 క. వారిట్టిపనులకు వలఁతురుగాఁక.
 ఖ. వారిట్టిసేఁతకు వలఁతులుగాక
5. క. నిర్దయాత్ముఁడవు.
6. క. నిన్నుఁ బొంద వాపదలు.
7. క. నీవు సేమముతోడ నీవు పోకున్న.
8. నడలులక్ష్మణుఁడు. క. నడరి లక్ష్మణుఁడు
9. క. వనితమాతల్లికి. ఖ. వనిత యాతల్లికి
10. క. తలవంచుకొని పల్కె.
 ఖ. తలవాంచుకొని వల్కె తల్లి! నిన్నిచటు.

గల వనదేవతాగణము రక్షించు
జ[1]నని భూదేవియు జాహ్నవీనదియు
ని[2]నుఁగాతు రెప్పుడు నిఖిలైకమాత !
తిర[3]ముగా నీధర్మదేవత నిన్నుఁ
గరుణతో రక్షించుగాక ! నాతల్లి ! ''
అని దయామూర్తియై యడలుచుఁ బలికెఁ
గనుగవఁ బలుమాఱుఁ గన్నీరుతొరఁగఁ
బులిక్రేపువట్టినపోలిక మొదవు
పలుమాఱుఁ దో[4]ట్రిల్లుభంగి లక్ష్మణుఁడు
జ[5]డిగొన్నవగఁ బొంది జానకిఁ జూచి
యడుగిడనేరక యటునిటు నిలి[6]చి
యెట్టకేలకుఁ బాసి యేఁ[7]గెఁ జిత్తమునఁ
"గట్టిఁడిదైవమా ! కటకటా" యనుచు
ఎందా[8]క సౌమిత్రి నెటుగానవచ్చు
నందాఁక జానకి యటుజూచుచుండెఁ

1. క. జనకభూదేవియు.
2. గాచు నెప్పుడు.
3. క. స్థిరముగా.
4. క. తొట్రిల్ల ఖ. తొట్రిలు.
5. క. జడిగొన్నవగలతోఁ జానకిఁ బాసి.
   ఖ. జడిగొన్నవగఁబొంది జానకిఁ బాసి.
6. ఖ. నిల్చి.
7. క. యేఁగి చిత్తమున.
8. క. యెందాఁక సౌమిత్రి యల గానవచ్చు
   ఖ. యందాక సౌమిత్రి యల గానవచ్చు

గను[1]చూపుకోలఁదిఁ గేకడవంగ నతఁడు
చని[2]న నాజానకి జగతిపైఁ ద్రెళ్లి
యొ[3]క ముహూర్తము బుద్ధినొందకయుండె.
అ[4]కట ! భూపాలక ! యంత లక్ష్మణుఁడు
నరిగి జాహ్నవిదాఁటి యతిదీనుఁడగుచుఁ
బు[5]రిఁ జొచ్చె నప్పుడు భూపుత్రి యచట

—: ఘోరారణ్యమున నొంటియై సీత వాపోవుట :—

న[6]డవిలోపల బాలహరిణంబె పోలె
య[7]డలుచు జనకజ యనియె నొక్కతెయు,
"తొ[8]లుబామునందెట్టి దురిత మెవ్వరికిఁ
దలఁ[9]చితినో! కదా దైవంబు యేను
జ[10]నకుని పుత్రినై జనలోకవిభుని
వనితనై నా[11]గారవంబెల్లఁ బొలియ

1. క. కనుచూపుకోలఁదిని నడువంగ నతఁడు.
ఖ. కనుచూపుకోలఁదికి కడువంగ నతఁడు.
2. క. ఖ. చనుటయుఁజూచి యాజానకిద్రెళ్లి.
3. క. మొదలన పెనుమూర్ఛ మొక్కింతఁ దెలిసి.
ఖ. దశముహూర్తము బుద్ధి నొదయకయుండె.
4. క. అకట ! భూపాలకుండంత లక్ష్మణుఁడు.
5. క. పురిఁ జొచ్చినప్పుడాభూపుత్రి యిచట.
6. క. అడవిలోపలి బాలహరిణాక్షిబోలె.
7. క. నడలుచుఁ దనలోన నొక్కతెయపుడు
ఖ. నడలుచుఁ దనలోన ననియెనొక్కతెయు.
8. తొల్లిజన్మంబుల దురితమెవ్వరికి. ఖ. తొల్లిబాముల దిట్టి దురితమెవ్వరికి.
9. క. తలఁచితినో కాక దైవమా! యనుచు
10. క. జనకునిపుత్రినై రామజనకలోవిభుని.
11. క. నాగౌరవంబెల్లఁ బొలియ ఖ. నాగారవంబెల్లఁ బొలయ

నధిక వేదనకు లోనై పాపజాతి
విధిచేత నిచ్చోట విడువంగఁబడితి
బలుమృగంబుల కగపడితి" గాకనుచు
నలు[1]దిక్కులనుఁ జూచి నళినాక్షి మ[2]ఱియు
"నీల్మత్కుఁడు నన్ను నిచ్చోట విడిచి
భూలోకపతిఁ గానఁబోయెనే యకట!" 610
యనుచుఁ గప్పినమూర్ఛ నవనిపై నొ[3]రగెఁ
దని[4]కిన భయమునఁ దరళాయతాక్షి.
రమణి వేదనఁ జూచి రాయంచగములు
కమలనాళములపైఁ గాంక్షలుమాని
వాపిరి యెలుఁగెత్తి వాపోవఁదొణఁగె,
భూవరోత్తమచంద్ర! పొడము వేదనల
(మృగములు కదు[5]పులు మేతలు మఱచి
పొగలుచు బు[6]రబుర పొక్కంగఁదొణఁగె,
తఱచుగాఁ జెద[7]రిన తమకలాపముల
నెఱయంగఁ గన్నుల నీళ్లను వెడలఁ) *
దమయూటలఁటుమాని ధరణిజఁ జూచి

1. నలుదిక్కులులు జూచి.
2. క. యపుడు.
3. క. ఖ నొరిగె.
4. క. తలఁకెడు భయమున. ఖ. దానికి భయమున.
* ఈరెండు పద్యములు మాతృకలోనివికావు.
క. ఖ. గ్రంథములలోనివి.
5. ఖ. కదుపులై.
6. ఖ. పురపురపొక్కుచునుండె.
7. ఖ. బెదరిన తరుకలాపములు.

నె[1]మ్మళ్లు వాపోవ నలుదిక్కులందుఁ
గోఱుకుల విడిచి పక్షులు మహీసుతకు
నె[2]ఱయంగ రెక్కలనీడఁగావించె,
జలపక్షుఁడప్పుడా జానకిమీఁద
జలములఁ జల్లఁగాఁ జొ[3]ల్లఁగాఁదొణఁగె,
(చమరీమృగంబులు చపలాక్షిఁ జేరి)*
తమ[4]వాలతాళవృంతంబుల విసరె,
పో[5]లయుచు నాగంగపుణ్యోదకములు
జ[6]లకంబుఁగావించె సమయంబుఁ దెలిసి,
కడి[7]వోని తేనెలఁ గమ్మనిపూవు
లో[8]డికంబుగాఁ దెచ్చి యుర్వీతనూజఁ
బూజగావించె నప్పుడు మందపవనుఁ
డా[9]జానకియు నంత నాయేటిపొంత

---

1. నెమ్మళ్లు వాపోవ నలుదిక్కులందు. క. నెమళ్లు నాపోయె
2. నెఱయంగ రెక్కలు నీడఁగావించె.
3. ఖ. చల్లఁ గదొణఁగె
   * ఈపంక్తిమాతృకలోనిదికాదు. క. గ్రంథములోనిది.
4. తమవాలవృత్తాలవృత్తంబు విసరె.
5. పొలయుచు నాగంగపుణ్యోదకముల.
   క. పొలయు నానాగంగపుణ్యోదకముల.
   ఖ. పొలయుచు నానాగంగపుణ్యోదకములు,
6. జలకంబుగావించె జమయంబుఁ దెలిసి
   క. జలకంబుఁగావించి జమయంబుదెర్చి.
7. క. కడువోనితేనియల్ కమ్మనివిరులు. ఖ. కడులోని
8. క. నొడికంబుగా.
9. క. డాజానకిని యంత,

నెట్టన విడిసిన నెఱివేణితోడఁ
బట్టిన భూరేణుపటలంబుతోడఁ
గలగొనఁ దొరఁగెడు కన్నీరుతోడఁ
గొ[1]లఁదికిరాని డగ్గుత్తికతోడఁ
దల్లడంబునఁబొంది తనదిక్కులేమి
కుల్లంబులో నప్పుడూహించి పలికె,
"పరలోకహానికిఁ బట్టైనయట్టి
మరణంబునొందిన మ[2]హినెల్లనాఁడు
నృ[3]పకులాధీశుచే నెఱి నాకుఁ గలుగు
నపకీర్తియు బ్రూ[4]ణహత్యయు నడియు
నెరగలిచిచ్చున నో[5]సఁగిన వెండి
ధరియింపనేరక త[6]మకించు"ననుచుఁ
గడువాఁడియగు కంట[7]కంబులనాటి
య[8]డుగుల నెత్తురులందందఁ గ్రమ్మ
మఱిఁ జాలయలయుచు మగనిఁ బేర్కొనుచు
న[9]తివ యావిధమున నలయుచునుండె.

---

1. కొలఁదికగ్గలము డగ్గుత్తికతోడ.
2. మది నెల్లనాఁడు. క. మహి నెల్లవారు.
3. క. నృపకులాధీశ్వరునకు నెట్టు గలుగు
4. క. బ్రూణహత్యయుననుచు.
5. క. యొసఁగిన వెండిండ
6. క. తమకించుకొనుచు.
7. క. కంటకంబులును.
8. క. అడుగుల నెత్తురుల్ అవనిపైఁ గ్రమ్మ.
   ఖ. అడుగుల నెత్తురుల్ అధికమై గ్రమ్మ.
9. క. అతివ యావిధమున నలయుచు నుండె.
   ఖ. అతివ యావిధమున నడలుచు నుండె.

—: వాల్మీకి సీతనుఁ గనుఁగొని తమయాశ్రమస్థలికిఁ దోడ్కొని పోవుట :—

అ[1]ప్పుడావాల్మీకి యావనంబునకుఁ
జెప్ప నగ్గలమైన శిష్యులుఁ గొలువ
ననఘాత్మ! యజ్ఞయూపాన్వేషబుద్ధిఁ
జనుదెంచి య[2]ట్లున్నసతిఁ జూచి పలికె.
"నీవెవ్వరో పుత్రి? నీ నా[3]మమేమి?
యే[4]విభునిల్లాల? వెలుఁగింపు నాకు
నీచందమున నేల? యేడ్చెదు ము[5]న్నుఁ
జూ[6]చినట్లున్నది సుదతి! నీమూర్తి
వలదు శోకింపకు వ[7]నజాక్షి!" యనినఁ
బలికె న[8]మ్మునితోడఁ బరమకల్యాణి
"మునినాథ! నేనీకు మ్రొక్కెద రామ
వ[9]నిత నేనిప్పుడు వనవాసినైతి

---

1. క. ఖ. అప్పుడు వాల్మీకి
2. క. యట్లున్న సతిఁ గాంచి పలికె.
   ఖ. యిట్లున్న సతిఁ గాంచి పలికె.
3. క. నీనామమేది.
4. యేవిభునిల్లాల వెలిఁగింపు మిచట.
5. క. నీవు
6. చూచినట్లయ్యె క.
   క. చూచినట్లయ్యెడు.
7. క. వనజాయతాక్షి.
8. క. నమ్మునిఁ జూచి.
9, వనిత నీవనములోపల విడువఁబడితి,

నృపతులో త్తముఁడు నానిజమెఱింగియును
నపవాదభయమున నడవిఁ ద్రోయించె
నేదె[1]సఁ జూచిన నెట్టిదోషంబు
లేదు నాయెడ నొక్క లేశమాత్రంబు
శోకసాగరమున సు[2]డివడ్డ నన్ను
నీకృ[3]ప తెప్పగా నేఁడుద్ధరింపు"
మ[4]నుచు నావాల్మీకియడుగులమీఁద
వనజాక్షి జానకి వ్రాలిన నపుడు
యధి[5]కధర్మాత్మకుండగుచు నమ్మౌని
మధురవాక్యముల నమ్మానిని కనియె.
"ఇనసమతేజుల నిద్దఱ సుతులఁ
గనుము శోకింపకు కల్యాణి! నీవు
నాపేరు వాల్మీకి నళినాక్షి! జనక
భూపతి భక్తిమైఁ బూజించు నన్ను
మానిని! మాయాశ్రమమునకు రమ్ము
సూనఫలాదులిచ్చోఁ బెక్కు గలవు
యొనరింతు నీకుగా నొకపర్ణశాలఁ
గనియెద వచ్చోటఁ గ[6]నియెద సుతుల"

1. క. యీదెసఁ జూచిన నిట్టిదోషంబు.
2. క. సుడిపడ్డ.
3. క. నీకృప దెగ్గడుగా నేఁడుద్ధరింపు.
ఖ. నీకృప దోపగా నేఁడుద్ధరింపు
4. క. అనుచును వాల్మీకియడుగులమీఁద.
5. క. యధికదయామూర్తియగు మునీశ్వరుఁడు.
6. ఖ. ఘనులైనసుతుల.

నని కృపామూర్తియై యమ్మునీశ్వరుఁడుఁ
దనతోడఁ బలికిన ధరణీతనూజ
మి[1]గుల వేసవియెండ మెలఁగెడు నెమలి
మొగులు చప్పుడువిని ముదమందినట్లు
దనశోకముడిగి సంతసమునఁ బొందె.
మునివరుండంత నాము[2]దితఁ దోడ్కొనుచుఁ
బెను[3]జాడఁ దప్పిన పెయ్యల వెదకి
కొనిపోయి మొదవులఁ గూర్చుబెబ్బులులఁ
బక్షా[4]నిలముఁ గోల్చు బాలనాగముల
పక్షమై లాలించు బర్హిణంబులను
లలితరసాలపల్లవములఁ దెచ్చి
కలభంబులకునిచ్చు కంఠీరవములఁ
బలుచనిరొంపిలోఁ బడియున్నమీలఁ
గొలఁకుల జాతిగాఁ గూర్చుకొక్కెరలఁ
గలిగి యద్భు[5]తశాంతిగౌరవశ్రీలుఁ
బొ[6]లయ నిజాశ్రమంబునకు నేతెంచె.
అ[7]వియెల్లఁ గనుఁగొని యద్భుతంబంది

1. క. మిగుల వేసఁగియెండ.
2. ఖ. నాముద్దఁ దోడ్కొనుచు.
3. ఖ. పెనుదోవ దప్పిన.
4. పక్షానిలముఁ గ్రోల్చి.
5. యద్భుతగౌరవస్థితుల.
6. క. బొలయు నిజాశ్రమంబున కేఁగుదెంచి.
ఖ. బొలయ నిజాశ్రమంబున కేఁగుదెంచి.
7. అవియెల్లఁ గ్రనుని. క. ఖ. అవియెల్లఁ గనుఁగొని యద్భుతమంది.

యువనితనూభవ యపుడు కట్టెదుర
వినుతపాతివ్రత్యవిఖ్యాతులగుచుఁ
దనుఁబోలు నుత్తమతాపసాంగనల
సదయులై బ్రహ్మవర్చసమున దెసలు
పదియునుఁ గీర్తించు బ్రహ్మచారులనుఁ
దలఁపుచుఁ బ్రే[1]మంబు దైవాఱఁ గాంచి
పలుమాఱు జానకి భక్తితోఁ మ్రొక్కె.
ఆమునికాంతలు నాకుమారకులు
వేమాఱు సీత దీవించిరందఱును.
ఆ[2]లోన మునిపుత్రులట నొక్కపర్ణ
శాలఁ[3] గావించి రాసంయమి వనుపఁ
దాపసాంగనలు మోదము వెల్లిగొనఁగ
నాపర్ణశాలలో నవనిజ నునిచి
ఫ[4]లమూలజములఁ బ్రార్థించి యిచ్చి
బ[5]లిసి సేవించిరీభంగి నిద్దఱును
దనుఁ గొల్చువారితోఁ దనపాటుఁ జెప్పి
కొనుచుఁ బ్ర[6]తివ్రతాగోష్ఠి మెచ్చుచును
మునికి నిత్యంబును మ్రొక్కుచుఁ గథలు
వినుచు నాతనిచేత విమలాత్మయగుచు

---

1. క. ఖ. ప్రమదంబు.
2. క. ఆలోన మునిపుత్రులందొక్కపర్ణ.
3. క. శాలఁ గావించిరి సంయమి వనుప.
4. క. ఖ. ఫలములుఁ జ. ములు ప్రార్థించియిచ్చి.
5. బలిపి సేవించిరి భంగి నిచ్చలును. ఖ. బోసి సేవించిరి భంగి నిద్దఱును.
6. క. పతివ్రత్య. ఖ. పాతివ్రత్య.

సతులు మెచ్చఁగఁ ద[1]దాశ్రమవనాంతములఁ
గతిపయదినములఁ గడుపుచునుండె.

—: కుశలవజననము :—

తలఁపు మోదమునొందఁ దనగర్భమునకు
నె[2]లలోలిఁ దొమ్మిది నిండె; నిండుటయు
శుభలగ్నమున రాత్రి సు[3]దతి యచ్చోట
నభిమానవతి సీత యమడలఁ గనియె.
తనుఁజేరి వృద్ధకాంతలు ప్రమోదమున
నొనరించిరందఱు ను[4]పచారవిధులు
ముదమంది యటనున్న ముని కాంతలెల్లఁ
గద[5]లి యేతెంచిరాకల్యాణిఁ జూడ
బాలురతేజంబు ప్రబలమై పర్ణ
శా[6]లాంతరము సముజ్జ్వలముఁ గావించెఁ
దెలి[7]వొందె నాలుగుదిశలు నాకసముఁ
గల[8]య వీతెంచె సుగంధవాయువులు

---

1. క. తదాశ్రమముప్రాంత్యమున.
2. క. ఖ. నెలలు తొమ్మిదియును నిండె నిండుటయు.
3. క. సుదతిభాగ్యమున.
4. క. నుపవాసవిధులు.
5. క. గదలి యేతెంచిరి కల్యాణికడకు.
ఖ. గదలి యేతెంచి రాకల్యాణికడకు
6. శాలాంతరము నుజ్జ్వలంబు గావించె,
క. శాలాంతరమును సముజ్జ్వలము గావించె,
7. తెలివొంది నాలుగుదిశలు నాకసము.
8. క. గలయ నేతెంచె సుగంధవాయువులు.

నన[1]లుఁడుఁ గడు దక్షిణావర్తశిఖలఁ
ద[2]నరారె మనమునఁ దన తేజమమర
నప్పుడు మునితోడ నా తెఱంగెల్లఁ
జెప్పంగఁ బఱతెంచి శిష్యులిట్లనిరి.
"తనయుల నిద్దఱఁ దర[3]ణి సన్నిభులఁ
గని[4]యె నజ్జానకి కడుఁజిత్ర మనఘ!"
అనిన సంతోషించి యమ్మౌని వేడ్కఁ
జని బాలకులఁ గాంచి సమయజ్ఞుఁడగుచు
దశరథుమనుముల తనుమార్జనంబుఁ
గు[5]శముల లవములఁగొని యాచరించె
నానిమిత్తంబున నా[6]బాలురతని
యానతిఁ గుశలవులన నొప్పిరంత.

—: కుశలవులు వాల్మీకియొద్ద సకలవిద్యల నభ్యసించి సర్వ విధములైన శస్త్రాస్త్రములఁ బడయుట :—

ధరణీతనూజ యాతనయులఁ జూచి

---

1. క. అనిలమిత్రుఁడు దక్షిణావర్తనముల.
   ఖ. అనిలమిత్రుఁడు దక్షిణవాహశిఖల.
2. దనరారి మనమునఁ దన తేజమమర.
   క. తనరారు వనమెల్లఁ దనతేజమమర.
   ఖ. దనరార వనమందరు తేజమమర.
3. క. ఖ. తరుణిసన్నిభుల
4. క. గనియెను జానకి కడువిచిత్రముగ.
   ఖ. గనియె నాజానకి కడుఁజిత్రముగను.
5. క. కుశఘున లవమునఁ గొనియాచరించి.
6. ఖ. నబ్బాలురతని.

పర[1]మానురాగసంభరితాత్మ యయ్యె.
చంద్రసూర్యులభంగి సతతంబు రామ
చం[2]ద్రనందనులంత సందీప్తులైరి.
అమ్మునీశ్వరుఁడంత[3] నయ్యిరువురకు
సమ్మదంబునఁ జేసె జా[4]తకర్మంబు
నృప[5]కుమారకులఁ బండ్రెండవయేఁట
నుప[6]నీతులుగఁ జేసె నుక్తమార్గమున
నా[7]వసిష్ఠాదుల నమ్మునీశ్వరుఁడు
రా[8]వించి వలయు నర్చనలుఁ గావించి
యమృతాన్నచయములు నా[9]పూపికములు
నమృతఫలంబులు నా[10]దిగా భోజ్య
పానీయములు లేహ్యభక్ష్యచో[11]ష్యములు
నానావిధంబుల నవపదార్థములఁ

---

1. క. పరమానురాగసంభరితాత్మ యగుచు.
2. చంద్రనందనులు సందీపితులైరి.
3. క. నాయిరువురకు.
4. క. ఖ. జాతకర్మములు.
5. క. నృపకుమారుల పండెండో యేట.
6 క. నుపవీతులుగఁజేసె యుక్తమార్గమున.
ఖ. నుపవీతులుగఁజేసె నుక్తమార్గమున.
7. నావసిష్ఠాదులు నమ్మునీశ్వరుఁడు.
8. రావించవలయు నర్చనలుగావించి.
9. క. నాపూపకములు.
10. క. ఖ. నఖిలభోజ్యములు.
11. భోజ్యములు.

గా[1]మించినను బ్రీతి కాదన యజ్ఞ
కామధేనువు వచ్చి కల్పించుటయును
నం[2]దఱకును గడుపార వాల్మీకి
విందుఁగావించె నుర్వీనాథ! వినుము,
బ్రా[3]హ్మణాశీర్వాదపాత్రంబులగుచు
బ్రహ్మచర్యంబునఁ బరఁగి రిద్దఱును.
అనురక్తి సాంగంబులైన వేద[4]ముల
జననాథతనయులఁ జదివించె మౌని
మఱవక యుండంగ మధురస్వరముల
మఱిఁ జదివించె రా[5]మాయణకథల
గగనంబు నిండ రాగము[6] మేళవించి
త[7]గులీల వినువారి తలఁపు రాఁదిగిచి
ల[8]వుఁ డుగ్గళింపఁ దాళము జోకఁగూడి
కువలయాధిపువీణెఁ గొ[9]ని పాడెఁ గుశుఁడు, 690

---

1. గావించినను బ్రీతి కాదనయాజ్ఞ.
 క. ఖ. గావించినట్లుగాఁ గాదనయజ్ఞ.
2. క. నందఱికినిఁ గడుపార వాల్మీకి.
3. క. ఖ. బ్రాహ్మణాశీర్వాదపాత్రులై యపుడు.
4. వేదంబు. క. ఖ. వేదములు.
5. రామాయణకథయు.
 క. రామాయణం బెలమి. ఖ. రామాయణకథల.
6. క. మేళవింప.
7. తగిలించి.
8. లవుఁ డుగ్గళించి తాళము జోకఁగూడి
 ఖ. లవుఁ డుగ్గళించుఁ దాళముజోకతోడ
9. క. గొనియాడు కుశుఁడు.

ఆల[1]కించిరి యప్పుడఖిలదేవతలు
మేలు మేలని చాల మెచ్చిరందఱును
విదితంబుగా ధనుర్వేదమంతయునుఁ
జదివించి కృపనిచ్చెఁ జాపద్వయంబు.
అ[2]నిమిషు లలిఁగిననైనఁ గయ్యములఁ
దునియని తఱిఁగని దొనలును నిచ్చె
దినకరాన్వయులకు ది[3]నకరాస్త్రంబు
నని[4]లసాయకము మోహనశిలీముఖముఁ
బా[5]వకాశుగమును భ్ర[6]మణాంబకమును
దేవగంధర్వాదిదివ్యబాణములఁ
గర[7]వాలచక్రముద్గరతోమరాది
వరశస్త్రముల నిచ్చె వాల్మీకిమౌని.
త[8]మతపోబలిమిమై దారుణాస్త్రముల
య[9]ములకు నిచ్చిరాయఖిలసంయములు,

---

1. క. ఆళతి విని యప్పు డఖిలసంయములు.
ఖ. ఆళతి విని యప్పు డఖిలదేవతలు
2. క. అనిమిషు లలిఁగిన ననిఁ జావకుండ
3. క. దినకరాస్త్రములు.
4. ననలసాయకము మోహనశిలీముఖము.
క. ననిలసాయకములు నళిఖేటకములు.
5. క. పావనాశుభమును భ్రమణాంబకంబు
6. ఖ. భ్రమణాంబకంబు.
7. క. కరవాలచక్రముద్గరభిండివాల
8. క. తమ తపోబలముల దారుణాస్త్రములు.
ఖ. తమ తపోబలమైన దారుణాస్త్రములు.
9. క. ఖ. యములకుఁ దగ నిచ్చి రఖిలసంయములు.

అవనీశ ! మ[1]టికొండ లసి ఖేటకములఁ
గవ[2]చకిరీటముల్ కరుణించి రంత.
ధృతకాకపక్షులు దివ్యకోదండ
చతురులు దృఢవర్మచర్మశోభితులు
నమితతేజస్కులునై రాజసుతులు
తమతల్లి జానకిఁ దగ[3]నొప్పఁ గొలిచి
పాయక బహుచిత్రఫల[4]మూలములును
దీ[5]యుక్తిఁ జలినీరుఁ దెచ్చి యిచ్చుచును
ధరణీశ ! యౌవనాంతరమున న[6]ట్లు
జరియిం[7]పుచుండిరి సంతోషమెసఁగ.
అని కుశలవజన్మమంతయుఁ జెప్పె
జనమేజయునితోడ జైమిని యనుచు
సకలంబు సూతుఁడు శౌనకాదులకుఁ
బ్రకటించెనని యం[8]ధ్రభాష యొప్పలర,
శ్రీముకుందార్చనశీలుండు సుకవి
రామనార్యుఁడు కవిరాజమిత్రుండు
నీకుఁ బ్రియంబుగా నిఖిలైకధామ !

---

1. ఖ. మరికొండ లుబ ఖేటకములు.
2. ఖ. కవచకుండలములు.
3. తగనొప్ప.
4. క. ఫలమూలరుచుల.
5. క. ఖ. తీయనిజలములఁ దెచ్చియిచ్చుచును.
6. ఖ. నిట్లు
7. ధరియించుచుండిరి.
8. క. యంధ్రభాష యొప్పార.

కా[1]కుస్థ స్కులరామ ! కల్యాణరామ !
సమధురరీతిమై జైమినిభార
తమున విస్తరము విస్తారంబు గతుల
నలవడఁ గు[2]శలవోపాఖ్యానకముఁ
బలి[3]కితి నీపూర్వభాగంబు వినుము. 70౪

శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు.
శ్రీరాజగోపాలాయ నమః.
ఇది పూర్వభాగము.

---

1. క. కాకుస్థస్కులనామ
2. క. గుశలవోపాఖ్యాన మెలమి.
ఖ. గుశలవోపాఖ్యానము. . . . . .
3. క. బలికితి నీపూర్వభాగంబు నెలమి.
ఖ. బలికితి విను పూర్వభాగంబు వినుము.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

శ్రీరామచంద్రాయ నమః.

కుశలవోపాఖ్యానము.

—: ఉత్తరభాగము :—

శ్రీ రఘుకులనాథ! జితదైత్యనాథ!
సారసదళనేత్ర! జగదేకమిత్ర!
ఆ[1]కథికుఁడు శౌనకాదుల కనియె
మీకుఁ జెప్పెద నిటమీఁదిచందంబు
జనలోకనుతుఁడైన జైమిని యపుడు
జనమేజయునితోడఁ జతురుఁడై పలికె.

—: శ్రీరాముఁడు వసిష్ఠుఁడు చెప్పినప్రకారము యశ్వమేధయాగమునుఁ జేసి శత్రుఘ్నునితోడుగాఁ జేసి యధ్వరాశ్వమును వదలుట :—

అంత రాఘవుఁడయోధ్యానగరంబు
నెంతయుఁ బదిలుఁడై యేలుచునుండె.
"ఫలదాయకంబును బ్రహ్మహత్యాది
మలహారియును సర్వమఖనాయకంబు
వి[2]శ్వవేదాగమవేద్యంబునైన
యశ్వమేధము వేల్తు" నని యాత్మఁ దలఁచి

1. అక్కథికుఁడు. క. అర్కాధికుఁడు.
2. విశ్వదేవాగమవేద్యంబు లైన. క. విశ్వవేదాగమవేద్యంబులైన.

ది[1]నకరనిభు వామదేవు నాగాధి
తనయుఁ గాలవు భరద్వాజు వసిష్ఠుఁ
బిలుపించి య[2]నుజవిభీషణార్కజులు
కుల[3]జులుఁ బెద్దలుఁ గొలువ నిట్లనియె.
"అశ్వ[4]మేధము వేల్వ ననురక్తిపుట్టె
నశ్వ[5]మెట్టిది? తగునాయాగమునకు
నే[6]నేమి? గావింప నిప్పుడు వలయు
దాన[7]మెట్టిది? యెట్లు? తత్ప్రకారంబు
వ్రతమేది? తెలుఁగు సర్వంబును నాకు
హి[8]తబుద్ధి నెఱిఁగింపుడిదివేళ మీరు"
య[9]నిన వసిష్ఠుఁడిట్లనియె రామునకు
"వినుమెఱిఁగించెద వి[10]శదంబుగాఁగఁ

---

1. క. దినకరవిభు వామదేవు నాగాధి.
2. బిలుపించి యనుజవిభీషణార్క.
   క. ఖ. బిలుపించి యనుజవిభీషణార్కజుల.
3. క. అనుజులు పెద్దలు గొలువ నిట్లనియె.
4. క. అశ్వమేధముసేయు ననురక్తి పుట్టె.
5. ఖ. నశ్వమెయ్యది తగు నాయాగమునకు.
6. క. యేమేమి గావింపు నిప్పుడువలయు.
7. దానమెట్టిది యట్టుండత్ప్రకారంబు.
   క. దానమెట్టిది యందుఁ దత్ప్రకారంబు
   ఖ. దానమెట్టిది యట్లు దత్ప్రకారంబు.
8. హితబుద్ధి నెఱిఁగింపు మిదివేళ యనిన.
   క. ఖ. హితబుద్ధి నెఱిఁగింప నిదివేళయనిన.
9. క. అనియె వసిష్ఠుండిట్లనియె రామునకు.
10. క. విశదంబుగాను.

గడుఁ బ్రయాసంబునఁగాని యామఖము
కడ[1]తేఱ దెంతయుఁ గలదు భూనాథ!
న[2]లుపొక్క చెవియందు నలినారిఁ దెగడు
తెలుపుమైఁ గాంచనదీ[3]ప్తి వాలమునఁ
గలుగు నుత్తమతురంగంబవశ్యంబు
వలయు జన్నమునకు వసుమతీనాథ!
వీరంబు కులమును వెరవునుఁ గ[4]లుగు
శూరులశ్వము వట్టఁజూతు రెప్పుడును
బగఱచే శ[5]బరాదిబలములచేత
నగపడకుండఁ బ్రయత్నంబుతోడ
నాయశ్వరత్నంబు నరయంగవలయుఁ
బాయక యొకయేఁడు పదిలంబుగాను;
మొగల వేవుర విప్రముఖ్యుల వేద
విదుల ఋ[6]త్విజుల రావించి యందఱకు
విను మొక్కరథమును[7] వేయిబారువలు
కన[8]కంబు లొకనూఱు ఘనతురంగములు

---

1. క. కడతేఱ దెంతైనఁ గలదు భూనాథ!
2. నలుపొక్కచవియును. ఖ. నలుపొక్కచివియందు నలినారిఁ దెగడు.
3. క. దీప్తవాలంబు.
4. క. ఖ. గలుగ.
5. శబరాధిబలములచేత.
6. క. ఖ. ఋత్విజుల గావించి యందఱకు
7. వ్రేయిభారువుల.
8. క. కనకంబులును నూఱు ఘనతురంగములు
ఖ. కనకంబు లొకనూఱు ఘనతురంగములు.

మదగజంబొక్కటి మంచివి నూఱు
మొదవులు నలుతుము ముత్తియంబులును
నలువురు భటులు నున్నతబలాధికులు
వలయు నొక్కొక విప్రవరునకు నొసఁగ
నసిపత్ర మనుపేర నమరునీవ్రతము
వ[1]సుమతీశ్వర ! యెట్లు వర్తించెదీవు ?
సంతతసహధర్మచారిణియైన
కాంత యవశ్యమీక్రతుతంత్రమునకుఁ
గావున సతివెలిగాఁ బూని మఖముఁ
గావింప శాస్త్రంబుగాదండ్రు బుధులు
నినవంశచంద్ర ! నీవెట్లు ? గావించె
దనవుఁడు ర[2]ఘునాథుఁడనియె నూహించి
"జనకపుత్రికతోడ సరియైనయట్టి
కనకపుత్రికతోడఁ గావింతు మఖము
నటు[3]గాన నశ్వమేధారంభమిప్పు
డిటుసేయు డాలస్యమేటికి ? యనఘ !
మనలాయమున కేఁగి మంచియశ్వంబుఁ
గనుఁ[4]గొని తెండు నాకడకు మీ" రనిన
నావాక్యములు విని యావసిష్ఠుండుఁ
దా వాజిశాలకుఁ దడ[5]యక వచ్చి

---

1. ఖ. వసుధీశ ! యెట్లు ప్రవర్తించెదీవు.
2. క. ఖ. రఘురాముఁ డనియె నూహించి.
3. క. అటుగాన నశ్వమేధారంభమిపుడు ఖ. అటు గాన నశ్వమేధారంభ మునను
4. క. కనుఁగొని మీరు నాకడకుఁ దెండనిన.
5. క. తడయక బోయి. ఖ. తడయ కేతెంచి.

యరసి లక్షణయుక్తమగు తురంగంబు
ధర[1]ణీశవరునిముందటికిఁ దెప్పించి
"తలఁచిన యట్లు నుత్తమతురంగంబు
కలిగెఁ[2] బొమ్మ 'ని మెచ్చి కా[3]కుస్థు న్నెదుర
నా[4]నన శ్రీరాగహారిణియయ్యె
మా[5]నవేశ్వరునకు మానివాక్యములు.
ఆవీరపుంగవుండపుడు బ్రాహ్మణుల
వేవుర నర్చించి వేర్వేర భక్తి
హా[6]రులఁ దేరుల భూషణాంబరవళులఁ
గరు[7]ల రత్నంబులఁ గాంచనంబులనుఁ
గొదలేక య[8]ప్పుడు కోరినయట్లఁ
బిదికెడు మొదవులఁ బేయ[9]లనిచ్చి
భూసురాశీర్వాదపు[10]ణ్యానాదములు
భాసిల్లఁగా హేమపత్నితోఁ గూ[11]డి

---

1. ఖ. ధరణిజావరుని.
2. బొమ్మని.
3. కాకుస్థ్సనెదుర. క. కౌకుస్థ్సకులుఁడు
4. క. ఆననశ్రీలాగహారిణీయముగ. ఖ. ఆననశ్రీరాగహారిణియైన.
5. క. మానవేశ్వరుఁడు నమ్మానివాక్యముల.
ఖ. మానవేశ్వరుని కమ్మానివాక్యములు
6. క. హారులు దేరులు భూషణాంబరావళులు.
7. క. కరులు రత్నంబులు కాంచనంబులును.
8. యెప్పుడు.
9. ఖ. బెయ్యల నిచ్చి.
10. పుణ్యానాదముల
11. గూడ.

యటమీఁద దీక్షితుఁడై రామవిభుఁడు
పటుభక్తియుక్తిమై బహుచామరములు
మహితచందనదివ్యమాల్యకింకిణుల
విహితగంధాక్షతవివిధమంత్రముల
హా[1]యు వేదులగు వసిష్ఠాదుల యాజ్ఞ
హా[2]యముఁ బూజించి యాహయముఫాలమునఁ
"కౌసల్య వీరశేఖరుఁ గన్నతల్లి
యాసాధ్వినందనుండాదిత్యకులుఁడు
వీరుఁడారఘుపతి విడిచిన హయము
ధీరాత్ముఁడగువాఁడు దీనిఁ[3] బట్టెడిని"
య[4]ను యర్థములతోడ నక్షరపంక్తిఁ
దనరు సువర్ణపత్రము లీలఁ గట్టి
ప్రియమున శత్రుఘ్నుఁ బిలిచి "యోవత్స!
హయము పిఱుంద నీవరుగంగవలయు
నా[5]చంద్రధరసురేంద్రాది దేవతలు
వేచి[6]పట్టిననైన విడిపించు హయముఁ

---

1. క. వియవేదులగు వసిష్ఠాదులయాజ్ఞ.
2. హాయముఁ బూజించి యాహాయమువాలమున.
   క. హయముఁబూజించిరి హయముఫాలమున.
3. క. దీనిఁ బట్టెడిది. ఖ. దీనిఁ బట్టేది.
4. యనుయర్థములతోడి యక్షరపంక్తి.
   ఖ. యనుయర్థములనొప్పు యక్షరపంక్తి.
5. నాచంద్రరథసురేంద్రాదిదేవతలు. క. నాచంద్రధరసురేంద్రాదులైన.
6. క. యేచి పట్టిననైన యెడవిడిపించు.
   ఖ. యేచి పట్టిన విడిపింపుము దీని

దన[1]ర నక్షౌహిణీత్రయము నీవెనుక
ననిచెద" నని చెప్పి యశ్వంబు విడిచె.

—: తపోవనమునుఁ బ్రవేశించిన యధ్వరాశ్వమును లవుఁడు బంధించుట :—

జననాథతనయుఁ డాసైన్యంబుతోడ
ననుగమింపఁగఁ దనకనువైనరీతిఁ
గదలి యాతురగంబు క్రమమునఁ బెక్కు
నదుల దేశంబుల న[2]గరశైలములఁ
బావనాశ్రమపరంపరలనుఁ గడచి
పోవుచోఁ గనుఁగొని భూపాలవరులు
నారాజతురగంబు నర్చించి మ్రొక్కి
యూ[3]రక తలవాంచి యుండిరందఱును.
కొందఱు రాజులుక్కునఁ గ్రొవ్వుమీరి
యుందంద బలముతో నార్చుచు వచ్చి
మదియించి వం[4]శాభిమానముల్ తలఁచి
కదియ నశ్వముఁ బట్టు[5]కొని రంతలోనఁ
గడి[6]మిమై నపుడు లక్ష్మణసహోదరుఁడు

1. దనర నక్షోహిణీత్రయము.
క. ఖ. తనరు నక్షోహిణీత్రయము.
2. నగశైలములను.
3. క. యూరకె.
4. క. ఖ. వంశాభిమానంబుఁ దలఁచి.
5. బట్టికొని రంతలోన.
6. ఖ. కడిమి మైనప్పుడు ఘనుఁడుశత్రుఘ్నుఁ.

విడిపించి వారల విముఖులఁ జేసె.
వరుణుండు ప్రార్థింప వాల్మీకిమౌని
కరుణతో నాతని క్ర[1]తువుఁ గావింపఁ
గైకొని యురగలోకమునకుఁ బోయె.
ఆకా[2]లమున వచ్చె నధ్వరాశ్వంబు
జననాథ! యతనియాశ్రమభూమిఁ జేరఁ
జ[3]నుదెంచి లీలనచ్చట మెలంగుచును
మన్మథహిమకరమండలదళిత
సన్మార్గమగుచు వసంతంబెపోలె
గాలవశాండిల్యకౌశికమునులఁ
జాలనొప్పెడు బ్రహ్మసభయునుఁ బోలె
పనసరంభాశోకపా[4]టలిక్రముక
వినుతమై సు[5]గ్రీవుపీడునుంబోలె
ఘ[6]నకదంబార్జునకరకావిభూతిఁ
గనుపట్టు తొ[7]లువానకాలంబెపోలె
చ[8]లదళకాననచందనతిలక
కలితమై యతివశృంగారంబెపోలె

1. ఖ. క్రతువురక్షింప.
2. ఖ. నాలోన నటువచ్చె.
3. జనుదెంచె లీల నచ్చట మెలంగుచును.
క. జమదెంచె లీల నచ్చట మెలఁగుచుండె.
ఖ. జనుదెంచె నచ్చట మెలఁగుచున్న.
4. క. ఖ. పాటలిప్రముఖ.
5. ఖ. సుగ్రీవవీడునుంబోలె.
6 క. కనకదంబార్జునకరకావిభూతి.
7. క. ఖ. తొలువానకాలంబు పోలె.
8, ఛలదళకాననచందనతిలక. ఖ. చదలకాననతిలకచందనంబులను.

యాగూఢకుటజబాణాసనంబగుచు
భారతరణమహీభా[1]గంబెపోలె
వల[2]నొప్ప నత్తపోవనముఁ జొత్తెంచి
మెలఁగుచుఁ బచ్చిక మే[3]యుచున్న
తురగరత్నంబు నా[4]తురగంబువెనుక
సరభసగతి వచ్చు సామంతకులము
నావనరక్ష[5]కుఁడై యుండు లవుఁడు
భావించి దవ్వులఁ బ[6]రికించి కాంచి
తనతోడి ము[7]నివరతనయులఁ బిలుచు
కొని వారుఁ దానునుఁగూడ నేతెంచి
మొ[8]నసి యశ్వముఫాలమునఁ దేజరిల్లు
కనకపట్టముఁ గాంచి కణఁకతో విడిచి
"కౌసల్య వీరశేఖరుఁ గన్నతల్లి
యా[9]సాధ్వినందనుండాదిత్యకులుఁడు
వీ[10]రుఁడారఘుపతి విడిచిన హయము

---

1. ఖ. భాగంబుబోలె.
2. క. వలనొప్ప నత్తపోవనభూమిఁజొచ్చి.
3. క. ఖ. మేయుచునుండె.
4 క. ఖ. నాతురగంబువెంట.
5. క. రక్షకుఁడై యున్నలవుఁడు.
6. క. బరికించిచూచి.
7. మునివరతనయుఁ బిలిచి.
8. క. నునిచి యశ్వముఫాలమున.
9. యాసాధ్వినందనుఁ డర్కవంశజుఁడు.
10. యాతఁడువిడిచిన యధ్వరాశ్వంబు.

ధీరా[1]త్ముఁడగువాఁడు దీనిఁ బట్టె[2]డిని"
అ[3]ను యర్థములనొప్పి యందులోనున్న
జన[4]నాథుపత్రికఁ జదివి కోపించి
"తాన కౌసల్య యుత్తమవీరజనని
కా[5]ని మాజానకి కాదకో! యకట!
పు[6]ట్టు గొడ్రాలికి భూమిపైవింతఁ
బుట్టెఁ బో" మ్మని వాజిఁ బోనీక నగుచు
నొదవు వేడుకఁ దనయుత్తరీయమునఁ
గదలికాతరువునఁ గట్టెఁ; గట్టుటయు

—: మునికుమారులు వారింపఁగా లవుఁడు సమ్మతింపకుండుట :—

మునికుమారులు వీరముఖ్యునితో[7]డ
ననిరి దవ్వులవచ్చు యాసేనఁ జూచి
"యీ[8]రాజతురగంబు నేఁటికిఁ బట్టి
తూరక మదిమదినుండి నీవిపుడు
ననిలోన నిను వైరు లలుకమైఁ బ[9]ట్టు

1. నీతరిఁ బట్టెడు యేగర్వియైన.
2. ఖ. దీనిఁ బట్టెడిది.
3. యను యర్థములనొప్పు నందులోనున్న.
4. క. జననాథుపద్యంబుఁ జదివి కోపించి
5. క. కాన మాజానకి కాదకో యకట!
6. పుట్టుగొడ్రాలకో భూమిపైవింత.
7. క. జూచి.
8. క. యేరాజతురగమో యేఁటికిఁ బట్టి.
9. బట్టి.

కొ[1]నిచన విడిపించుకొన దిక్కు కలదె
వి[2]డు మెందు మునులకు వీరకర్మములు
కడతేరునే నిత్యకర్మంబులట్లు
జ[3]ప మెన్నుచోఁ గాక శరమెన్నుచోట
నిపుణంబులే మూర్ఖ! నీదు[4]వేళ్లరయ
జనకజతనయ! మాసత్యవాక్యముల
విను'' మంచుఁ బలికిన వెడ నవ్వి పలికె,
"తామసులగు మునితనయులు మీరు
భూమితనూభవపుత్రుం[5]డ నేను
జానకికడుపున జన్మించినతఁడు
మానునే వీరకర్మ[6]మునకుఁ జొరక
వెఱచి యాగుఱ్ఱంబు విడుచుటకంటె
వెఱవక ప్రా[7]ణముల్ విడుచుట మేలు
వనము కావలిపెట్టి వాల్మీకి నమ్మి
చనుటేమి! నే[8]నిట జాఱుటయేమి!
అట్లైన మాతల్లి యందరిలోన
'ని[9]ట్టి శూరులఁగాంచెనే' యంచు నరులు

---

1. కొనిచన్న.
2. విడువుమే మునులకు.
3. క. జపమెన్నుచోచోట శరమేర్చుచోట.
4. క. నీకు వేళ్లరయ.
5. పుత్రుండ యేను.
6. క. కర్మమునకను జొరక.
7. క. ప్రాణంబు.
8. క. నేనెట్లు. ఖ. యేనిట.
9. క. నిట్టిశూరులఁ గాంచెనని యెంచుకొనరె.

కొ[1]నియాడుమాటలు కొనసాగవిపుడు
మనమునఁ బిఱికికై మగుడితినేని."
అనవుండు "నీఫలంబంతయు నీవ
య[2]నుభవించెదుగాక !" యనిదూఱఁ బలికి
యచ్చోట ని[3]లువక యార్తులై విడిచి
వచ్చి రాలవుఁడుండె వాజిచేరువను.

—: శత్రుఘ్నుని సైనికులు లవుని నశ్వము నిమ్మని యడుగఁగా
లవుఁడు యుద్ధమునకు సిద్ధపడుట :—

శత్రుఘ్నురథికు లాసమయంబునందు
ధా[4]త్రీశతిలక ! ముందఱఁ బాఱుతెంచి
యెందున్న ? దశ్వంబు యెందున్న ? దనుచు
నందంద వలుకుచు ననతిదూరమునఁ
గదళీకాతరువునఁ గట్టినహయము
నెదురునఁ బొ[5]డగాంచి యిది చిత్రమనుచు
న[6]టనున్న వడుగుల నందఱఁ జూచి
"యి[7]టుగట్టినాఁడెవ్వఁడీవాజి నిపుడు ?"

---

1. కొనియాడుచు మాటలు కొనసాగనిపుడు,
క. కొనియాడుమాటెల్లఁ గొనసాగునిపుడు.
2. క. యనుభవింపుదువని యని దూఱఁబలికి.
3. క. నుండక.
4. క. ధాత్రీశతిలకుముందఱఁ బాఱతెంచి.
5. బొడగాంచి యది చిత్రమనుచు. క. బొడగాంచిరిది చిత్రమనుచు.
6. యటనున్న వడుగుల నందఱఁజూచి.
క. యటనున్న వడుగుల నందటఁజూచి.
7. యిటు గట్టినాఁడెవ్వఁ డీవాజినసిన.

అనవుండు త[1]మమీఁది యపరాధముడుగ
న[2]సిరొక్కమాటగా నతిదైన్యమునను
"వి[3]నుడు చెప్పెదమిదే వృక్షంబుక్రిందఁ
దనభయంబెఱుఁగక తానున్నవాఁడు
లవుఁడనుపే[4]ర బాలకుఁడల్లవాఁడె
యవలీల నాతఁడీయశ్వంబుఁ[5] గట్టె"
నన[6]వుండు నవ్వుచు నమ్మహారథులు
"తన[7]మది నెఱుఁగఁడీతడు బాలుఁడ"నుచు
"విడు[8]విడు నీవింక వేగంబె హయము
నడువం[9]గవలయు జన్మంబున కిపుడు"
అని పల్క విలుఁగొని యప్పుడాలవుఁడు
చనుదెంచి సంవర్తసమవర్తిబోలె
"అన్ని పంతములేల ? హ[10]యము నావద్ద

---

1. క. తమమీఁద నపరాధముడుగ.
2. క. ననిరి యొక్కమాట యతిదైన్యమెసఁగ.
3. క. వినుడిదె చెప్పెదము వృక్షంబుక్రింద.
   ఖ. వినుడు చెప్పెదమదే వృక్షంబుక్రింద.
4. పేరి, క. పేరి.
5. క. బట్టె.
6. క. నన విని నవ్వుచు నామహారథులు.
7. తనమదివెరఁగంది తగబాలుఁడితఁడు.
   క. తనమది నెఱుగఁ డీతఁడు బాలుఁడగుట.
8. విడువుండు విడువుండు వేగంబె.హయము.
   ఖ. విడువుము విడువుము.......
9. క. నడువంగవలయు జన్మమునకు యిప్పుడును.
10. హయమునావెనుక. ఖ. హయమునాయందు.

నున్నది వి[1]నుడింక నుదుటు లేమిటికి
న[2]నుగెల్చి శూరులై నన్ను నోడించి
కొనిపోండు మీరు మీగుఱ్ఱంబు" ననినఁ
గడి[3]మి నావాక్యంబుఁ గైకోక హయము
విడు[4]పింపఁబూనిన వీరుల నెల్ల
శాతవజ్రప్రభాచటుల బాణములఁ
జేతులఁ దె[5]గ నేసెఁ జెలఁగి యాలవుఁడు.
కరములు తెగిన దిగ్గజములో యనఁగఁ
గర[6]ములఁ ద్రెళ్ల నాఘనులు కూలుటయు

— లవుఁడు శత్రుఘ్నుని సైన్యమునుఁ జెండాడుట :—

జా[7]నకీతనయుని సత్వంబుఁ జూచి
యే[8]నాటఁ గడుఁజిత్ర మీచందమనుచుఁ
గనుఁగొని చలము వెగ్గలముగా బలము
చను దెంచి వెసనార్చి శరవృష్టిఁ గురిసె.

---

1. వినుఁడింక నొకచోట లేదు.
2. ననుగెల్చి శూరులై నానవాటించి.
 క. నన్ను గెల్చి శూరులై నన్ను బాటించి.
3. క. ఖ. కడిమినవాక్యంబుఁ గైకొనక హయము.
4. క. విడుపింపవచ్చిన. ఖ. విడిపింపఁబూనిన.
5. క. దెగవేసె.
6. క. కరములుఁ ద్రెవ్విన ఘనులు గూలుటయు.
 ఖ. కరములు ద్రెల్లి యాఘనులు గూలుటయు.
7. క. ఖ. జానకీతనయుని శౌర్యంబుఁ జూచి.
8. క. యేనాటఁ గడుచిత్ర మీ తెఱంగనుచు.
 ఖ. యేనాటఁ గడుచిత్ర మిత్తెఱంగనుచు.

కొందఱు శక్తులఁ గొందఱు గదలఁ
గొం[1]దఱు శరములఁ గుంతఖడ్గముల
బలువుగాఁ గొందఱు పట్టిసశూల
కులిశముద్గరహేతిఘోరాయుధముల
లక్షించి నొ[2]ప్పింప లవకుమారకుని
నక్షౌహిణులు మూఁడు న[3]టు జుట్టుముట్టఁ
దనలోన నవ్వుచుఁ దడయక లవుఁడు
సునిశితాస్త్రంబుల సోనలుఁ గు[4]రిసె.
నరుఁడు గోదావరినదిలోన మునిఁగి
దురితవర్గములఁ బోఁదోలుచందమునఁ
బలు[5]కనేయఁగఁ బూనఁ బైకొనసీక
తల[6]చెడిపార నాదళములఁ బరపె.
దిన[7]కరాన్వయుఁడంతఁ ద్రెవ్వనియంప
దో[8]నల నమ్ములఁగొని దుర్దాంతుఁడగుచు

1. క. కొందఱు ముసలాలఁ గుంతఖడ్గముల.
ఖ. కొందఱు చక్రముల్ కుంతఖడ్గముల.
2. క. ఖ. నొప్పించి.
3. నట చుట్టుముట్టి, క. నటు చుట్టుముట్టి, ఖ. నటు చుట్టుకొనియె.
4. క. గురియు.
5. క. పలుకనేయఁగఁబూనఁ బైకొనలేక.
ఖ. బలినేయఁగఁబూనెఁ బైకొనసీక.
6. క. తలచెడిపారను దళములఁబరపె.
ఖ. తలచెడిపార నద్దళములఁబరపె.
7. క. దినకరాన్వయుఁ డెడ తెంపనియంప.
ఖ. దినకరాన్వయుఁ డెడ యవ్వనియంప.
8. దోనలయమ్ములఁ దొడిగె దుర్దాంతుఁడగుచు.

నందఱ నేసింట నైదింట నేసె
క్రమం[1]దిన వగల రొమ్ముగల నమ్ముగల
ఘన[2]శైలములఁబోలు గజశరీరములఁ
దును[3]కలుగానేసెఁ దుండతుండముల
తొ[4]డిన రెండును మూఁడుఁ దునుకలై నేలఁ
బ[5]డనేసి చెక్కుల వాపిదంతముల
నరవార బలముల యోజమావఁతుల
శిర[6]ముల ధరఁగూల్చి సిడముల నఱికి
కరి[7]మించి కరరత్నఘంటికావళుల
బి[8]రుదు టెక్కెయములఁ బెల్లుగా రాల్చి
వీరుఁడై యామేటివి[9]లుకాఁడు మఱియుఁ

---

1. క్రమందినపగల రొమ్ముగల నమ్ముగల. క. క్రమందిన వగలంగో మగలరొమ్ముగల
   ఖ. నందినవగల నమ్ముగలరొమ్ముగల.
2. ఘనశిలములఁబోలె. క. ఘనశైలములబోలె.
3. తునుకలుగానేసెఁ గుండదండముల.
   ఖ. తునుకలుగాఁజేసి తుండతుండముల.
4. క. తొడిగి రెండునుమూఁడు తునుకలై నేల.
   ఖ. తొడరి రెండునుమూఁడుతునియలై నేల.
5. క. పడనేసి చెక్కులు పాటిదంతములు.
   ఖ. పడనేసి చెక్కులు వాపిదంతములు.
6. క. శిరములు ధరఁ గూల్చె సింహావిక్రముఁడు
   ఖ. శిరముల ధరఁ గూల్చి చేతులునఱికి.
7. కరమంచి రత్నఘంటికావళుల
   క. కరిమంజికలురత్న ఘంటికావళులు
   ఖ. కరిమించికరురత్న ఘంటికావళులు.
8. క. బిరుదుటెక్కెములెల్లఁ బెల్లుగారాల్చె.
   ఖ. బిరుదుటెక్కెములు పెల్లుగారాల్చి.
9. ఖ. విలుకాఁడుబోలె.

దేరులకుఱికి సందీప్తబాణములఁ
జక్ర[1]రక్షకులను సమయించి మించి
చ[2]క్రముల్ ద్రుంచి పాశంబులఁ ద్రుంచి
చటు[3]లాశ్వములఁ బోరి చమరిచామరల
విట[4]తాటములఁ జేసి విండ్లనుఁ దునిమి
సూ[5]తుల నెత్తుట జొత్తిల్లఁ జేసి
యాతపత్రావళి నఱవుల్లుసేసి
తో[6]డ నశ్వంబులతోడఁ బక్కరల
తో[7]డ భూషణములతోడఁ జేనున్న
యసికుంతపరిఘగదాదులతోడఁ
బ[8]సికమై రౌతులఁ బ[9]రలోక మనిపి
కరముల నురములఁ గం[10]కణంబులను

---

1 క. చక్రత్రివేణులఁ జక్కాడి మఱియు.
ఖ. చక్రత్రివేణులఁ జక్కాడితోన.
2. క. చక్రరక్షకులనెల్ల సమయించి మించి.
ఖ. చక్రరక్షకులను సరిఁద్రుంచి మించి.
3. చటులాశ్వములబారి సమరిచామరలు.
క. చటులాశ్వములబోలియు సమయుచామరలు.
ఖ. చటులాశ్వములబారి సరిచామరములు.
4. క. విటతాటముగనేసె విండ్లనుఁ దునియ.
5. ఖ. సూతునెత్తుటదొప్ప జొత్తిల్లఁజేసి.
6. తోనయశ్వంబులుతోన పక్కరలు.
క. తోనయశ్వంబులతోడ పెక్కురులు.
7. తోనభూషణములుతోన చేనున్న.
క. తోనభూషణంబులతోన చేనున్న.
8. క. భసితమై.
9. క. బరలోక మనిపె.
10. క. కంటుకంబులను. ఖ. కంకటంబులను.

శిరముల నర[1]ములఁ జెవులఁ జెక్కులను
మెడలనుఁ దొడలను మెఱుఁగుకైదువులఁ
బొడవుల నడుముల బొమల ముక్కులను
నెఱుఁగరాకుండ ననేక బాణముల
నఱికి కాల్బముల నలినలిసేసి
యింద్రజాలముఁ జూపెనితఁడన రామ
చంద్రనందనుఁడంత సమరరంగమున
వేడుక నెదిరిన వీరులచేతు
లా[2]డకయుండఁ జెండాడ నాలవుఁడు
నా[3]డె లోకము గొనియాడెఁ బెల్లట్ల
లా[4]డె నెత్తుట నోలలాడె భూతములు
నీతెఱఁగున లవుండేపు రెట్టింపఁ
జేతుల కసి[5]పోవఁ జిత్రంబుసేసె.
అరుదార వెల్లియై యప్పుడాలవుఁడు
శర[6]ధుల వాహినీశతముల మ్రింగె.
హరులతోఁ గరులతో నర[7]దాలతోడ

1. నురముల. క. నురములు. ఖ. నరములు.
2. క. లాడకుండఁగఁ జెండాడినరీతి.
ఖ. లాడంగఁ జెండాడె నారదుఁడు?
3. నాడె లోకము గొనియాడెఁ బల్లటి.
క. నాడలోకములు గొనియాడెఁ బెల్లట్ల.
ఖ. నాడె లోకము గొనియాడెఁ బెల్లల్ల.
4. లాడె నెత్తురు సోనలాడె భూతములు.
5. క. కసివోవ.
6. క. శరముల వాహినీశరధుల మ్రింగె.
7. నరునాలతోడ.

నరు[1]లతో నప్పుడు నాసైన్యవిభులు
లవసాయకంబుల ల[2]వమూర్తులైరి.
అవలీల సా[3]యుజ్యమరులకు నొసఁగు
శ్రీరామచంద్రునిశిశువైన యతఁడు
సారూప్యమొసఁగుటాశ్చర్యమే యనఁగ
జగతీశ ! హతశేషచ[4]తురంగబలము
మొగి నొక్కచోటికి మూఁకగాఁ బఱచి
నిలిచి యాదిమరుద్రనిభమూర్తివో[5]లె
వెలుఁగుమంటలతోడి విశిఖజాలములఁ
జక్కాడునప్పుడు జనలోకనాథ !
అక్కజంబయ్యె నేమనిచెప్పవచ్చు
నొఱలుచుఁ గెడయు మావుఁతులు రౌతులునుఁ
దఱచుగా రాలు దంతములుఁ గుంతములు
లవములై తొరఁగు ఫాలములు వాలములు
రవమునఁ బడు మహారథులు సారథులు
దక్కు[6]క నలియు డెందములుఁ గందములుఁ
జక్కైన తనువిలాసములుఁ బ్రాసములు
నై[7]య్యుండె లవుఁడంత నంతటఁ బోక

1. క. నరుతో నాదెస నాదేశవిభులు.
2. క. లవలవలైరి.
3. క. ఖ. సాయుజ్య మమరుల కొసఁగు.
4. ఖ. చతురంగములను
5. క. ఖ. బోలె.
6. క. ఖ. దక్కక నలియు కందములు డెందములు.
7. ఖ. నయ్యేడ లవుఁడంత నంతకుఁబోక.

కయ్యంబువేడుకఁ గ[1]డలొత్తి యురక
రథములు గిరులు చక్రములు సానువులు
రథి[2]కులు శిలలు సారథులద్రిచరులు
కరు[3]లు కుంజంబులు ఘంటికావళుల
నర[4]య నామ్రోఁతలే యళుల నాదములు
కరములు దండశూకంబులు మెఱయఁ
దొరఁగెడు మదములందుల మరందములు
హయములు పుండరీకాదులు సుభట
చయము లత్యున్నతసాలసంఘములు
గిఱికొన నెత్తిన కేలుశాఖలును
తఱ[5]చు రత్నాంశు లాదావాగ్నిశిఖలు
ఘన[6]శస్త్రములు కంటకంబులు గాఁగఁ
దనరారు శత్రు[7]ఘ్నుదళమను నడవిఁ
బలుదెఱంగుల లవప్రళయమారుతము
కలయ నొకటఁ జాపకట్టుగాఁ గూల్చె.

1. కడలెత్త నురక. ఖ. కడలెత్తి నురక.
2. రథములు శిలలు సారధిర లద్రిచరులు.
3. క. కరులు కుంజంబులు ఘంటలైయూర్పు.
ఖ. కరులు కుంజంబులు ఘంటలై యొప్ప
కరులుగుజ్జంబులు ఘంటికావళుల.
4. క. రరయ మ్రోంతలైయై నాదములు.
ఖ. ఆలరు నామ్రోఁతలే అలులనాదములు.
5. తరుణరత్నాంశులు దావాగ్నిశిఖలు.
6. క. ఘనశస్త్రచయములు కంటకంబులును.
7. క. శత్రుఘ్ను దళమును నడివి.
ఖ. శత్రుఘ్ను దళమ నేటడవి,

—: లవశత్రుఘ్నులయుద్ధము. :—

అప్పుడు శత్రుఘ్నుఁ డశ్వపాతముల
చప్పుళ్ల గజములు సమయు నాదములఁ
గూలెడుభటుల నెక్కుడు విలాపముల
వ్రాలెడురథముల వారిఘోషములఁ
జదలఁ బర్వెడు లవజ్యానినాదములఁ
బదిదిక్కులఁ జెవుడుపఱపంగ వినుచుఁ
బడుచున్నచందంబు బలమెల్ల నేలఁ
బడుచున్నచందంబుఁ బలుమాఱుఁ జూచి
కడుఁ[1]జిత్రమని మెచ్చి కడిఁదికోపమునఁ
దడయక రథమెక్కి ధనువు మ్రోయించి
నలు[2]వొప్పఁగా సింహనాదంబుఁ జేసి
''నిలు[3]నిలు'' మని పల్కి నెఱి నెదుర్కొనియె.
అటవచ్చు పినతండ్రి నక్క[4]మారుండుఁ
బటుతరాస్త్రంబులఁ బ[5]దియింట నేసె.
తెగువమై మ[6]ఱియును దృఢముష్టి నురము
ప[7]గుల మహేశ్వరాంబకమున నేసె

1. క. కడుచిత్రమని మెచ్చి కణఁగికోపమున.
ఖ. కడుచిత్రమున మెచ్చి కడఁగికోపమున.
2. క. నలుదిక్కులను సింహనాదంబుఁ జేసి.
ఖ. నలుదిక్కులకా సింహనాదంబుఁ జేసి.
3. క. ఖ. నిలునిలుమని పల్కి నిగుడి మార్కొనియె.
4. క. నక్కుమారకుఁడు.
5. క. పదిట నొప్పించె. ఖ. పదిట నొప్పించి.
6. క. మఱియు నాదృఢముష్టి నురము.
7. పగుల. క. పగుల్ప మహేశ్వరాణంబు నేసె.

శరముల నాల్గింటఁ జక్రరక్షకుల
హరియించి హరులపై నన్నియుఁ జొ[1]నిపి
పడ[2]గల్లాడఁ జాపమునారిఁ ద్రిప్పి
తొ[3]డరి యొక్కట రెండుతూపుల నేసె,
అలిగి వెం[4]డియు నారి నాలవనారి
బలువింటనెక్కించి పంతమెక్కించి
నరనా[5]థసుతునేసె నారాచతతులఁ
బరికించి మఱేఁ బెక్కుబా[6]ణంబులేసె,
మఱియు ఫాలంబుల మార్గణత్రయము
నెఱవైన కడి[7]మిమై నిగుడించుటయును
నగుచు బాలుఁడు వల్కె "నాలలాటమునఁ
దగు[8]లంగ నేసితి ధరణీశ! కొన్ని
యవి క్రమ్మదమ్ములో యమ్ములో నాకు
వివరంబుగాఁ జెప్పవే వెఱ్ఱితండ్రి!
యీచేతఁ జేసిన యింతట నీకు

1. క. జొనిపె.
2. క. పడిగ లల్లాడెఁ జాపమునారిఁ ద్రెవ్వ
   ఖ. పడగ యల్లాడఁ జాపమునారిఁ ద్రెవ్వ.
3. క. తొడిగి యొక్కట రెండుతూపులఁ బరపె.
   ఖ. తొడిగియు నొక రెండుతూపులఁ బరపె.
4. రెండవనారి.
5. క. నరనాథనాళికానారాచతతుల.
   ఖ. నరనాథు నారాచతతులఁ గైకొనక.
6. క. బాణంబులేయు.
7. ఖ. కడఁకమై.
8. క. తగులవేసితిగదా ధరణీశ! కొన్ని.
   ఖ. తగులంగనేసి ధరణీశ! కొన్ని

రాచపంతము లేల ? రణములో నేఁడు,"
అనిపల్కి తోడనే యార్చుచు నాల్గు
ఘనశరంబులఁ దు[1]రగముల నాల్గింట
నసు[2]వులఁ జెఱికి యొక్కమ్మున సూతుఁ
బస[3]రంగఁ గొని రెంటఁ బడగయుఁ గూల్చె.
కాండ[4] మొక్కట మఱిఁ గాకుత్స్థువిల్లు
రెం[5]డుగాఁ ద్రుంచె ధరిత్రిజాసుతుఁడు.
ఆ[6]రీతి విల్లును హయములు రథము
సారథియును ల[7]వాస్త్రముల నుగ్గైనఁ
దలకొని నేలకుం దాఁటి వేరొక్క
విలుఁగొని యారాజు వెండి చూపడర
సడలకగృధ్రపక్షంబులతోడఁ
గడువాఁడియగు నొక్కకాండంబుఁ దొడిగి
"పడుచ ! యెక్కడికైనఁ బా[8]ఱిపోరోరి !
తడసినఁ బ్రా[9]ణంబు ధరియింపఁగలవె

1. ఖ. తురంగముల నాల్గింట
2. క. నసువులు జెఱికి రెండమ్ముల సూతు.
ఖ. నసువులు వెర్కి యొక్కమ్మున సూతు.
3. క. పసుగరఁగొని రెంట పలుకయుంగూల్చె.
ఖ. పసగరఁగొని రెంట పడగయుఁ గూల్చె.
4. క. కాండమొక్కట నేసె.
5. క. రెండుగా విఱిచె ధాత్రిజసుతుండు
6. ఆరీతి విల్లు హయములు రథము. ఖ. ఆరీతి హయములు నవలీల రథము.
7. క. లవాస్త్రముల నుగ్గైరి.
8. ఖ. పారిపొమ్మోరి !
9. క. ప్రాణముల్.

బలితం[1]పుశరమునఁ బడనేయనాకుఁ
గొలుపదు నీమీఁదఁ గొనకొన్నకరుణ
నెన్నిజన్మంబుల నిఁ[2]కనిట్టికొడుకుఁ
గన్నా[3]రనెన్నడు? కాంచు మీతల్లి
కావున నూరక గర్వించి య[4]విధిఁ
బోవక నాదైన బుద్ధులువినుము."
అనుమాటవిని ల[5]వుండతికోపుఁడగుచు
ఘనశరంబొక్కటి క[6]డఁకతోఁ దొడిగి
యామాటలోనుగా నాదివ్యశరము
భూమిజాసుతుఁడు నేర్పునఁ ద్రుంచుట యును
నడలి దుర్గతిఁ గూటసాక్షివంశజులు
పడి[7]నచందంబున బాణంబుగూలె.
వెఱఁగంది యారామవిభుతమ్ముఁడంత
మఱియును నొకదివ్యమార్గణంబేర్చి
(ఘనవజ్రనిభదిగాక కాండమేయనుచు
వినుతించి యం[8]తయు వెఱచె లోకములు) *

1. ఖ. బలితంపు శరముల.
2. క. నీయటికొడుకు.
3. ఖ. గన్నారు నెన్నడు గాంచు మీతల్లి.
4. యవధి.
5. ఖ. లవుండతికోపమెసఁగ.
6. ఖ. కణకతోఁ దొడిగి.
7. పడినచందమున భూభాగంబు గదిసి
క. పడినచందంబునఁ దద్బాణముల్ కూలె.
* ఈపద్యము మాతృకలోనిదికాదు. క. ఖ. గ్రంథములలోనిది.
8. ఖ. యంతంత.

జన[1]నాథుఁడదివింట సంధింప దొనల
ధనువుఁ దద్బాణంబుఁ దనయుండు ద్రుంచె.
ధరణీశ! యమ్మహీధవుఁడును లవుఁడు
దుర[2]ముఁ గావించిరుద్ధతలీల నిట్లు.

—: శత్రుఘ్నుఁడు నారాయణాస్త్రముచేత లవుని మూర్ఛిల్లఁ జేయుట :—

ఆలోన శత్రుఘ్నుఁడాబాలుఁ జూచి
కాలాం[3]తకుఁడువోలె కడు నుగ్రుఁడగుచుఁ
బూనిక లవణుపైఁ[4] బోయెడునాఁడు
భానువంశుఁడు రామభద్రుఁడు కరుణఁ
దనకునిచ్చినయట్టి ధను[5]రుత్తమంబు
గొనయమెక్కించి దిక్కు[6]లు ఘూర్ణిలంగ
నీమా[7]త్రమునకెల్ల నిదియేఁటికనుచు
రామభ[8]ద్రుఁడు మున్ను రావణుమీఁద

1. జననాథుఁ డటవింటు సంధింపతొన.
ఖ. జననాథుఁ డదివింట సంధింపదొన.
2. దురముఁగావింప నుద్ధతతలనిట్లు.
క. దురముఁ గావించి రుద్రునిభంగి నిలిచె.
3. క. ఖ. కాలాంతకునిబోలె.
4. ఖ. లవునిపై.
5. ధనువోత్తమంబు. క. ధనువుత్తమంబు, ధనురత్తమంబు.
6. క. ఖ. దిక్కులు తల్లడిల్ల.
7. యీమాత్రమునకెల్ల యిదియేంటి కనుండు.
క. యీమాత్రమునకేల యిదివేయననుచు.
8. క. రామచంద్రుఁడు మును.
ఖ. రామచంద్రుఁడు మున్ను.

నేది[1]వ్యబాణంబు నేయకమానె
నాదికా[2]లమున నేయస్త్రంబుచేత
మధుకైటభులు ము[3]న్ను మర్దింపఁబడిరి
యధి[4]కుఁడీశ్వరశూలహస్తుఁడై యున్న
లవ[5]ణుఁడేశరమున లయమునుఁబొందె
నవలీల నట్టినారాయణాస్త్రంబు
సంధిం[6]చి "యిదె ఓరి! చావు పొమ్మ"నుచు
బంధురంబుగ నార్చి[7] పై నేయుటయును
సడ[8]లిన పిడుగులు జడివానఁ దొరుఁగ
వడ[9]వడ వడఁకి పర్వతములుఁ దిరుగఁ
గమలాప్తచంద్రులు గ[10]తిఁదప్పినడవ
నమరులకెల్ల మహాభీతి యొ[11]సఁగఁ

---

1. క. యీదివ్యబాణంబు వేయకమానె. ఖ. యేదివ్యబాణంబు లేయకనానె.
2. నాదికాలమున నీయస్త్రంబుచేత.
3. క. ఖ. వెస.
4. అధికుఁ డీశరశూలహస్తుఁడైయున్న.
   ఖ. అధికుఁడీశ్వరశూలహస్తుఁడైయున్న,
5. క. లవుఁడీశరమున లయమునుఁ బొందుగాక.
   ఖ. లవుఁడీశరమున లయమునసుండె.
6. సంధింప యిదివోరిఁ చావుబొమ్మనుచు.
   క. ఖ. సంధించి వెస నోరి చావుబొమ్మనచు.
7. క. పైనేయ నదియు.
8. సడలని పిడుగులు జడివానఁ దొరుఁగ.
   క. సడలిన పిడుగులు జడివానఁ గురియ.
   ఖ. ఫడలక పిడుగులు జడివానఁదొరఁగ.
9. క. వడవడవడఁక దిక్పర్వతములు దిరుగ.
10. గతిఁదప్ప నడవ. ఖ. గతిఁదప్ప నరుగ.
11. క. గాఁగ. ఖ. దొరుగ.

బటపటయని దిశాపటలంబువ[1]గుల
జటులంబులైన నక్షత్రముల్ రాలఁ
జం[2]డగర్వోద్దండసమవర్తికాల
దం[3]డజాతాఖిలదారుణలీల
మ్రోయుచు మంటలు మొనసి న[4]ల్గడల
రాయుచుఁ గాలభైరవమూర్తితోడ
బరు[5]సమైఁ జనుదేర బాలుఁడుఁ 'దివ్య
శరమమోఘంబ' ని చర్చించిచూచి
య[6]నఘగుణాధారు నాహవశూరుఁ
దన[7]యన్నఁ గుశవీరుఁ దలఁపులో నిలిపి
"యీ[8]వేళ మాయన్న యిచ్చోటనున్న
నీ[9]వసుధేశ్వరుండేసిన శరము
న[10]నుఁ జేరవచ్చునే నానాశుగములఁ
దునుమాడుఁగాకంచుఁ" దోడనే యతఁడు
"మా[11]తల్లియై కీర్తి మహినొప్పు జనక

---

1. క. పగుల. ఖ. వీవ.
2. క. జండగదాదండ.
3. క. దండజితాఖండదారుణగతుల.
4. క. మొనసి నాల్గడల. ఖ. మొనసి నలుగడల
5. ఖ. పరుషుఁడై చనుదేర బాలుఁడాదివ్య.
6. యనయగుణోదారు.
7. క. తమయన్నఁ గుశవీరు. ఖ. తమయన్నఁగుశవీరు.
8. యావేళ యన్న యచ్చోట నున్న.
9. క. యీవసుధేశుండు యేసినశరము
10. క. ననుఁగాండనించునే నానాంశుగముల.
11. క. మాతల్లిసత్కీర్తి మహినొప్పుజనక.

జా[1]తపాతివ్రత్యసత్యంబు లెందు
నిత్యం[2]బు లగునేని నేఁడీశరంబు
నత్యం[3]తగతిఁ ద్రుంతు" నని యమ్ముఁదొడిగి
నారాయణాస్త్రంబు నడిమికిఁదునియ
నా[4]రాజవరసూనుఁ డట్లేయుటయునుఁ
బరఁగుచో నఱకుడువడి మేను వడిన
ధరణిపైఁబడు పాముతలయునుఁ బోలె
గ[5]ఱిపట్టుఁ దునుక వేగమె నేలఁ బడియు
మ[6]ఱియును ఖండంబు మందుచు వచ్చి
విలుఁద్రుంచి లవుఁదాఁకె విస్మయంబుగను,
బలియుఁడాబాలుండుఁ బ[7]డియు మూర్ఛిల్లి
విగతసాధనుఁడును వికలితాంగుండు
నగుచు నెత్తుటఁదోఁగి య[8]వనిపై నుండెఁ

---

1. జాతపతివ్రతాసత్యంబులందు.
   క. జాతపతివ్రతా సత్యంబునందు.
   ఖ. జాతపాతివ్రత్యసత్యంబునందు.
2. నిత్యంబులగునేని నేఁడు యీశరము.
3. లత్యంతగతి.
4. క. నారాజసుతుఁడేసె నట్లేయుటయును
   ఖ. నారాజసుతుఁడేసె నట్లంతటయును.
5. క. గరిపట్టుదునుక వేగమె నేలఁ బడిన.
   ఖ. గరిపట్లు తునిసి వేగమి నేలఁబడియె.
6. క. పుఱియున్న ఖండంబు.
   ఖ. పడియున్న ఖండంబు.
7. క. బడియె.
8. క. యవనిపై బడియె.

బ్ర[1]హితరావణుశక్తి పరమఘాతమున
మహిమీఁదఁబడిన లక్ష్మణదేవుఁబోలె.

—: శత్రుఘ్నుఁడు లవునితో నయోధ్యకు మఱలుట :—

హతశేషసైని[2]కు లార్పులు నిగుడ
నతఁడుఁ గూలుటఁగని యనురాగమెసఁగఁ
దోడనే శంఖదుందుభుల భేరులనుఁ
గూడి మ్రోయించిరి కుంభినివగులఁ
దోడిఁబడఁ గొందఱు తురగరత్నంబు
విడిచిరా దశరథవిభుసూను నెదుర
నప్పు[3]డా శత్రుఘ్నుఁ డాబాలుమోముఁ
దప్పక చూచి హస్తంబుల నెత్తి
కరుణారసము మీఱఁగా మ్రోలనున్న
ధరణీవరాళితో ధరణీశుఁడనియె.
"వదనకాంతియుఁ బలువరుససోయగము
ను[4]దుటియున్నతముఁ గన్నులవిశాలతయు
శిర[5]ము నొప్పిన మునుజేతులచాఁపు
నుర[6]మును జిగియును నొడలిచాయయును
నఖముల రక్తవర్ణంబును మఱియు

1. క. ప్రౌఢరావణశక్తి.
2. సైన్యకులార్పులు.
3. క. అప్పుడాశత్రుఘ్నుఁడర్భకుమోము.
4. క. నొదటి.
5. క. శిరమొప్పదంబును చేతులచాంపు.
6. నురవును.

నఖిలలక్షణముల నారసిచూడ
మా రామచంద్రుని మార్పంగవచ్చు
నీరూ[1]పుఁ జూచిన నేమకో! నాకు
నల్లన నీ[2]బాలునంగంబునందుఁ
జల్లఁగా నుదకంబుఁ జల్లంగవలయు
నావిధంబొనరింపుడనఁగ నా తెఱఁగుఁ
గావించిరంత నాకారుణ్యధనుఁడు
నొడలిలోఁ బ్రా[3]ణంబులుండుట నెఱిఁగి
యొ[4]డయునికే చూపుటుచిత మీశిశువు
నని తేరిపైనిడి యశ్వంబుఁగొను[5]చుఁ
జనియె సేనలతోడ జననాథసుతుఁడు.

—: జైమిని జనమేజయుని కోరికపైఁ గుశవృత్తాంతమునుఁ జెప్పుట :—

అనవుండు తలయూఁచి హర్షంబునొంది
జ[6]నమేజయుఁడుపల్కె జైమినితోడ
"మునివర! యీచిత్రములు మున్ను వినియుఁ
గనియు నెఱుంగ మేకాలంబునందు

1. క. యీరూపుఁ జూచితి మేమకో యకట!
2. క. నీబాలుయంగంబులందు.
3. క. బ్రాణంబు లుండుటఁజేసి.
4. క. యొడియని కొప్పింప నుచితమీశిశువు.
5. వెనుక.
6. జనమేజయునితోడ జైమినిట్లనియె.

ననఘాత్మ! జనకరాజాత్మజ కొంత
విన[1]దగో! యీశిశువృత్తాంతమపుడు
కుశుఁ[2]డెందు వోయెనో! సకలంబు
విశదంబుగాఁ జెప్పవే మునినాథ!
యిలఁబవిత్రంబైనయీ[3]చరిత్రంబుఁ
దెలియనా చిత్తంబు తి[4]విరెడు" ననిన
"నవనీశ! నీవన్నయ[5]ట్లు బవిత్ర
మవు[6]నిది కుశయుక్తమగు చరిత్రంబుఁ
వినుమగ[7]వాఁడైన వెలఁదుకయైన
ఘనపుణ్యులగుదు రీకథ నీవు వినుము.
అడవికిఁ గం[8]దమూలార్థమై కుశుఁడు
వెడలె నంతకుమున్ను, వినదు సీతయును,

—: మునికుమారులవలన లవుని వృత్తాంతమంతయు నెఱింగి సీత పలుదెఱఁగుల వాపోవుట :—

తురగంబు వెనుక శత్రుఘ్నుండు వీర

---

1. క. వినదగో యీలోని వృత్తాంతమెల్ల.
ఖ. వినదగో యీలేని వృత్తాంతమపుడు.
2. క. కుశుఁడెందువోయెనో కుశకాశలంబు.
ఖ. కుశుఁడెందువోయెనో కోరి సకలంబు.
3. క. యీ పుణ్యచరిత.
4. ఖ. తివిరెడి యనిన.
5. యట్టి.
6. క. మగునది కుశయుక్తమగు చరిత్రంబు.
7. క. మొగవాఁడు.
8. క. ఖ. గందమూలార్థంబు కుశుఁడు.

వ[1]రునిఁబట్టుకొని పోవఁగ నార్తులగుచు
జనకనందనతోడ సకలంబుఁజెప్ప
ముని[2]కుమారులు వేగమునఁ బాఱుతెంచి
తనకుమారుఁడు రాక తడసినఁ జింత
మునుఁగుచుఁ గన్నీరు మోమునఁ గ్రమ్మఁ
గడుఁదూలు జానకిఁగాంచి యంగములు
వడఁ[3]క నాదేవితో వారలిట్లనిరి
"ధరణిజ! లవుఁడు మీతనయుండు నేఁ[4]డు
యరుదెంచి మా[5]తోడ నాడుచునుండి
యా[6]చ్చోట నెవ్వరి యశ్వంబో కాని
వచ్చుచుండఁగఁ గాంచి వడి[7]నెదురేఁగి
వలదని మేమెల్ల వారింప వినక
బలి[8]మి నాతురగంబుఁ బట్టిబంధించి
జడిగొన్న మారాజుసైన్యంబు హయము
విడువంగవచ్చిన వి[9]డువంగనీక

1. క. వరుఁ బట్టుకొనిపోవుచున్నాఁడుగాన.
   ఖ. వరుఁ బట్టుకొనిపోవఁగ నార్తులగుచు.
2. మునికుమారకు లొక్క-కొంగిఁ బారుతెంచి
3. వడఁక నాదేవితో వారు యిట్లనిరు.
   క. ఖ. వడఁక నద్దేవితో వార లిట్లనిరి.
4. క. ఖ. నేడు-.
5. క. మాతోడ నాడుచుండఁగను. ఖ. మాతోడ నాడుచునుండె.
6. క. ఖ. అచ్చోటి కెవ్వరి యశ్వమోకాని,
7. వడి నందురేఁగి. ఖ. వడి నేపురేఁగి.
8. క. ఖ. బలి నత్తురంగంబుఁ బట్టి బంధించి.
9. క. వీరుల నెల్ల.

వారితోఁ బోరాడి వా[1]రినందఱను
ఘోరబాణంబులఁ గూలంగనేసె.
అంతనారాజు నీయాత్మజుతోడ
వింతకయ్యముసేసి విలుఁద్రుంచి వై[2]చె.
(గరుడుని కగపడ్డ కాలాహిప[3]గిదిఁ
బరవీరుచేఁ బట్టుపడిపోయె న[4]తఁడు) *
బలిమిమైఁ గుదియించి పట్టిబంధించి
యలఘుఁడై కొనిపోయె నక్కుమారకుని
వనిత! నీకెఱిఁగింప వచ్చితి" మనిన
వి[5]ని సీత శోకాబ్ధివీచుల మునిఁగి
పిడుగుచప్పుడువిని బెగడిన శిశువు
వడువునఁ జిత్తంబు వ్రయ్యఁగం[6]పింపఁ
బగఱచే ధనముఁ గోల్పడిన మానవుని
పగి[7]దినై వెలవెలఁబార నెమ్మోము
తనమేను మఱచి చిత్తరువున నున్న

1. క. ఖ. వారి నందఱిని.
2. వైచి.
   * ఈపద్యము మాతృకలోనిది కాదు. క. ఖ. గ్రంథములలోనిది.
3. ఖ. కరణి.
4. ఖ. నితఁడు.
5. ఖ. విని తన శోకాబ్ధివీచుల.
6. క. గంపించి
7. పగిదిమై వెలవెలఁ బారి యమ్మోము.
   క. పగిదినై వెలవెలఁ బారెనెమ్మోము.
   ఖ. పగిదియై వెలవెల బారి నెమ్మోము.

య[1]నిమిషకాంతయోాయన నుండెనంత.
విరిదమ్మిరేకుల వెడలు పూఁదేనె
కరణి నేత్రంబులఁ గన్నీరు తొఱఁగ
బాలకుఁ బేర్కొని పాయనివగలఁ
దూలుచు నిట్లని దుఃఖింపఁదొణఁగె,
"చేకొని ధర్మంబుఁ జేసితి నేని
నాకో[2]ర్కెఁ జెల్లించు నాముద్దుపట్టి
తనయున్న వచ్చునందాఁకఁ బ్రాణములఁ
దనువున నెట్లైన ధరియించుగా[3]త!"
యనిపల్కి మనమున న[4]డలు రెట్టింప
ననియె "సంగరశూర! యభినవాకార!
యో[5]కుమారక! నిన్ను నొక్కనిఁ బోదివి
చీకాకువడఁ జేసి చెడుగులై రిపులు
కరుణ యింతయు లేక కటకటా! యి[6]ట్లు
బో[7]రిగొన నేమని పొక్కితే కూన!

---

1. క. యనిమిషకాంతయై యలరుచునుండె.
ఖ యనిమిషకాంతయోాయన నుండె నపుడు.
2. క. ఖ. నాకోర్కి.
3. క. ఖ. గాక.
4. క. యొడలు.
5. యో కుమారక! నిన్ను నొకని:బొకునను.
క. యోకుమారక! నిన్ను నొక్కనిఁ బొదవి.
6. నిన్ను.
7. పొరిగొనిరె యేనుం బొక్కతే కూన!
ఖ. పొరిగొనిరో యను బొక్కితి కూన!

యేతెఱంగునఁ జనవెక్కడికైన
నాతోడఁజెప్పక నా[1]తోడ మున్ను
నాకెఱింగింపక నన్నొంటి విడిచి
యేకా[3]కివై పోవనిట[2] నీకుఁదగునె,
పరిపూర్ణచంద్రుతోఁ బ్రతివచ్చుమోము
పరుసని యమ్ముల పాలయ్యె నేఁడు,
మృదురీతినొప్పు నీమే నాజిలోనఁ
గదిసెనే యిప్పుడు కఠినంపునేల
నడవులఁ గందమూలాహారనియతి
విడువక పుణ్యుఁడై వే[4]దంబుఁజదివి
పరమపావనశీల! భా[5]వమార్గములఁ
బరఁగఁ బండ్రెండేండ్ల బాలుని నిన్నుఁ
గనుఁగొని యీబాలుఁ గాంచినతల్లి
మనమున నేమని? మఱుఁగునో! యనక
ఖ[6]లులైన యాపాపకర్ములకెట్లు?
యలుగులపాలుసేయఁగఁ జేతులాడె,
దైవమా! యేలకో! తడసె వాల్మీకి

---

1. క. నన్నొంటి విడిచి.
2. నను నొంటి విడిచి. క. నాతోడ నీవు.
3. ఖ. యేకాకివై పోవుటిది.
4. వేదంబులందు.
5. క. ఖ. భవ్యమార్గమున.
6. ఖలులైన పాపకర్ముల కెల్ల.
   క. ఖలులైన యాపాప కర్మకెట్లు.
   ఖ. బలులైన యాపాపకర్ముల కెట్లు.

యీవేళ వచ్చిన నెఱింగింతుఁ దెలియ,
కుఱుఁ[1]గట నున్న యీకుశుఁడేల రాఁడొ!
తెఱఁగొప్ప నంతయుఁ దెలియఁజెప్పుదును,
మగనిపైఁగల యాసమాని యిచ్చోట
నగతికురాలనై యాపదనొంది
కొడుకులనిటఁ జూచుకొని యాత్మఁగొంత
యు[2]డుకారి యొకరీతి నొకకొంత ప్రొద్దు
రొయింటిఁ బ్రాణమువట్టియుంటి దైవంబు
కంటికిఁ బెద్దాయె గ[3]టకటా!" యనుచు
ననియని పలుమాఱు న[4]వనితనూజ
వెనుఁ[5]బడి యెలుఁగెత్తి విలపించుచుండె.

—: కుశుఁడు సీతవలన సర్వంబు నెఱిఁగి యామెయనుజ్ఞ వడసి
కదనమునకుఁ గదలుట :—

కుశసమిత్ఫలములఁ గొ[6]నివచ్చుచున్న

---

1. కుఱుఁగట నున్న మాకుశుఁడేల రాఁడో.
   క. కుఱుఁగాట నున్న యీకుశుఁడేల రాఁడో.
   ఖ. కుఱుఁగట నుస్న యీకుశుఁడేల రాఁడు.
2. క. వుడుకారి యొకరీతి నుండకైనైతి.
   ఖ. వుడుకారి యొకరీతి నోరంతపొద్దు.
3. కటకటా యనియు.
4. క. నవనిజ మఱియు.
5. క. వెనుఁబడి తలయెత్తి విలపింపఁదొణఁగె.
   ఖ. వెలుకొని యెలుగెత్తి విలపించుచుండె.
6. క. గొని వచ్చుచుండ.

కు[1]శునకు నప్పుడు కుడిబాహువదరె
నూ[2]రక కన్నీరు న్రాలికెఁ జిత్తమున
వా[3]రక యెుదలె భావముననారటము.
ఆ[4]మెయిం గలఁగుచు నమ్మహాబలుఁడు
భూ[5]మిజయాశ్రమ భూమి సొత్తెంచి
"యేలకో! లవుఁడు నాకెదురుగా రాఁడు
బాల[6]కునకు నడ్డపడిరో యెవ్వారు?
నాతోడ నలిగెనో! నాతోడు లేక
యేతఱిఁ జిక్కెనో! యెచ[7]టనున్నాఁడో!
కాంభోజకోసలక[8]ర్ణాటలాట
కుం[9]భినీపతులలోఁ గ్రూరత మెఱసి

1. క. కుశునకు నప్పుడొక్కట బాహు లదరె.
ఖ. కుశనకు నప్పుడు ఘనబాహు వదరె.
2. క. వూరకె కన్నీళ్లు వ్రాలికె నందంద.
ఖ. వూరకె కన్నీళ్లాలకె నందంద.
3. క వారకమొదవె భావమున నారటంబు.
ఖ. ఆరాటమొదవె భావమున నందంద.
4. నమ్మెయిఁ గలఁగుచు నమ్మహాబలుఁడు.
క. నామ్మెయి గలుఁగుచు నమ్మహాబలుఁడు.
ఖ. అతిమను గలంచుచు నమ్మహాఘనుఁడు.
5. క. భూమీశ! యాశ్రమభూమి సొత్తెంచె.
ఖ. భూమీశ! యాశ్రమభూమి సొత్తెంచి.
6. క. బాలున కగపడ్డపడిరో యెవ్వారు.
ఖ. బాలునకు నడ్డపడిరో యెవరైన
7. క. యెట్లున్నవాఁడో.
8. కరహాటలాట.
9. కుంభినీపతులతోఁ గ్రూరతఁ మెరసె
క. ఖ. కుంభినీపతులతోఁ గ్రూరతఁ బేర్చి.

యెనయనిమతితోడ నెవ్వ[1]రు వట్టి
కొనిపోయిరో! తమక్రొవ్వున నతని
నొడలితో నున్నాఁడొ! యొం[2]డెఁ బ్రాణములు
విడిచెనో! మఱియేమివిధ[3]మకో!" యనుచు
(ననియని పలుమాఱు నటునిటు జూచి
తనతల్లివదనంబుఁ దప్పక చూచి) *
తడయకవచ్చి సీతకు మ్రొక్కి కుశుఁడు
కడువెరఁగందుచుఁ గరములు మొగిచి
"వివరింపు మో తల్లి! విలపింపనేల
లవుఁడెందు వోయె? నుల్లముఁ గలంగెడిని"
యనవుండు జానకి యనియె "నోతండ్రి!
వినుము నీయనుజుండు వీరుఁడై నేఁడు
యెవ్వరితురగమో యి[4]మ్ములఁదిరుగఁ
గ్రొవ్వుమీఱఁగఁ బట్టికొని యంటఁగట్టి
పోరాడి కడపట భుజశక్తిఁదూలి
వా[5]రలచేఁ గట్టువడిపోయె నతఁడు,
అన్న! యింతకు బాలుఁడంతకపురికిఁ

---

1. క. యెవ్వరో.
2. క. వొండిప్రాణములు.
3. క. విధమకో యింక.
 * ఈపద్యము మాతృకలోనిదికాదు.
 క. గ్రంథములో విశకలితముగ నుండినది.
4. ఖ. యిమ్మూలఁ దిరుగ.
5. క. పౌరుషం బరికట్టుపడిపోయె నతఁడు.
 ఖ. పరులచేతపడిఁ బట్టుపడిపోయె నతఁడు.

జన్నాఁడొ! యున్నాఁడొ! చర్చించి మెఱుఁగ
వేవేగ [1]నాతని విడిపింప నొరులు
నీవె[2]కాకెవ్వరు ? నిఖిలైకవీర !"
అనవుం[3]డు బహుళీకృతాఖిలకోప
జనితసంరంభుఁడై జానకీసుతుఁడు
"దా[4]రుణమద్బాణదళితారిరక్త
ధారలు[5] భూనభోంతరములు నిండ
ధర[6]ణియుఁ దరణియుఁ దాఁకినన్నైనఁ
దరగ[7]క భూతజాలముఁ దృప్తిపఱతు
జనని[8]! మీచే ననుజ్ఞాతుండుఁగాక
చనుట[9]నాలవుఁడపజయ మొందెఁగాక
నీవం[10]పఁగా జన్న నీతనూభవుని
దేవదానవులైన దృష్టింపఁగలరె

---

1. క. నతనిని.
2. క. నీవుదక్కఁగ లేరు నిజము కుమార !
ఖ. నీవుదక్కఁగ లేరు నిజమోకుమార !
3. క. అనవుండు బాళితాఖిలకోపమెనఁగ
ఖ. అనవుండు భాళికృపాఖిలరోష.
4. ఖ. దారుణ మద్బాణదళితాసురక్త-
5. క. ధారలు భూనభోంతరమెల్ల నిండ.
6. ధరణియుఁ ధరణియు ద్రావినన్నైన.
క. ధరణియు ధరణియుఁ ద్రావినన్నైన.
ఖ. తరణియు ధరణియుఁ దాంకినన్నైన.
7. క. ఖ. తరమిడి.
8. ఖ. జనని! నీచే ననుజ్ఞాతంబుగాక.
9. చనుట యీాలవు కపజయమొందెగాక.
10. క. నీవు బంపఁగఁ జన్న.

అ[1]ని జంభరిపుఁడైన నంతకుండైన
వి[2]ను జలాధిపుఁడైన విత్తేశుఁడైన
నమరగంధర్వాదులైన వారలకు
సమ[3]కొని తోడుగాఁ జనుదెంచిరేని
యదలించి నాబాణహతుల నం[4]దఱను
వి[5]దళించి లవునేను విడిపించితెత్తు
నిదెపోవుచున్నాఁడ నిమ్మునాకిపుడు
పొదులు శరాసనంబునుఁ గిరీటంబుఁ
గ[6]వచంబు నురుఖేటకముఁ గృపాణంబు
నవనితనూభవ! యాలస్యమేల?”
అ[7]నవిని జానకి యఖిలశస్త్రాస్త్ర
ఘనతరకోదండక[8]వచాదులపుడు
తనకునిచ్చినఁ బ్రీతి ధరియించి కుశుఁడు
జననికి మ్రొక్కి భు[9]జంబప్పళించె,
“వనజాక్షుముఖ్యులు వచ్చిననైన

1. క. ఖ. అనిమిషాధిపుఁడైన.
2. క. విను బలాధికుఁడైన.
3. ఖ. సమరమునఁ దోడుగాఁ జనుదెంచిరేని.
4. క. ఖ. నందఱిని.
5. క. ఖ. విదళించి లవుని నే విడిపింత్తుఁ దల్లి!
6. క. గవచంబు నురుఖేటక ముగ్రబాణంబు.
7. క. ఖ. అనవుండు.
8. క. ఖ. కవచాదు లెలమి.
9. భుజం బప్పళించి.

వనిలోనఁగెలువు నీ" వని సీత పలికె.
ఎలమితో జానకి యిచ్చుదీవెనలఁ
బలుమాఱుఁ గైకొంచు బలువిల్లుమెఱయ
వి[1]లునారినినద మావేళ చండాంశు
కులు నారినినదంబుఁ గూడనొ[2]ప్పంగ
దెసలునాలుగు చూచి దీప్తదివ్యాస్త్ర
విసరసముద్దండవీరసంకులము
రథికమనోజ్ఞసారథిజవానీత
రథనేమినిష్ఠురరావభీషణము
సమదవారణఘనశ్యామాయమాన
సముదగ్రమున నశ్వచయభయంకరము
నగుసేనఁ బొడగని యప్పుడాలవుని
మొగముఁగాననిచింత మొనను బెంపెసఁగఁ
గడుఁదమకంబునఁ గదలి యా[4]కుశుఁడు
తడయక రిపుసేనఁ ద[5]ఱియంగ నేఁగి
కరిఘటానికరంబుఁ గని వి[6]జృంభించు
హరికిశోరముమాడ్కి యదలించి పలికె.

---

1. విలునారినినద మావేళ చండాంశు.
క. విలునారి నినదంబు వేళ చండాంశు.
2. క. నొప్పంగి. ఖ. నుప్పొంగి.
3. దిశలునాలుగుచూచి దీప్తిదివ్యాస్త్ర.
4. యా ఘనుఁడు.
5. క. ధరియంగఁ బారి.
6. ఖ. విజృంభించి.

—: కుశుని సమరగర్జనము ; శత్రుఘ్నుని సైనికులపశకునములఁ గాంచుట :—

" హా[1] ! పోక నిలునిలుఁ డోపికగలిగి
ప్రా[2]పైనబంధుఁ డాబలియుండు నాకు
విడిచెదరో పోరి వేగ ప్రాణములు
విడిచెదరో యొక్కవిధ మేరుకొనుఁడు
వీరపుంగవులార ! వినుఁడిట్టిచోటఁ
బో[3]రాడి గెలువక పోవఁడీకుశుఁడు "
అను[4]మాటవిని యప్పుడాయోధవరులు
ఘనభీతిఁ దమలోనఁ గ[5]లఁగుచు ననిరి
" కంటిరే వీరియాకారంబు న[6]లువు
బంటుపంతంబును బా[7]హుగర్వంబుఁ
గా[8]ండసముత్కటకార్ముకచర్మ
మ[9]ండలాగ్రోదగ్రమహనీయమూర్తిఁ

1. క. హోహో నిలువుఁడీ వోపిక గలిగి.
2. క. ప్రాపైనబాలుండు బంధుండు నాకు.
ఖ. ప్రాపైన బంధుఁడీ బలియుండునాకు.
3. క. పోరాడి గెలువకపోనీఁడు కుశుఁడు.
ఖ. పోరాడి గెలువకపోవఁడు కుశుఁడు.
4. క. ఆమాట.
5. క. కలుఁగుచు నిలిచి.
6. నలవు. క. నలుపు.
7. బాహువర్గంబు.
8. క. కాండనముత్కార. ఖ. ఖాండసముత్కట.
9. క. మండలకోదండమహనీయమూర్తి.

గడఁగి యొక్కట లయకా[1]లుండు మనల
నడఁగింప తానువీఁడై వచ్చినాఁడా ! "
అ[2]నియని వెరఁగంద నప్పుడద్భుతము
మొనసి గార్దభనాదములు పె[3]క్కులాదవెఁ
బడగ లొండొంటితోఁ బ[4]లుమాఱు రాసె
వ[5]డిగొని తరువులు వసుధపైఁబడియె
నద్దెస ఘో[6]షించె నాకాశవాణి
గ్ర[7]ద్దలు బెరసి ఘూత్కారములనొడిసె
నొ[8]డి దప్పి కైదువ లొరలలోనున్న
ను[9]డికి తుత్తునియలై యుర్విపై రాలె.

—కుశశత్రుఘ్నుల యుద్ధము;
శత్రుఘ్నపరాభవము :—

అనిపలుక నంతలో నమ్మహాభుజుఁడు
ఘనశరంబొక్కటి గదిసిన బెదరి

1. క. ఖ. కాలుఁడై మనల.
2. క. అనియని వెరఁగంది యత్యద్భుతమున
ఖ. అనియని పలుకంగ నద్భుతంబుగను.
3. పెక్కులాదవ.
4. బలుమాఱు రాసి.
5. వడిగొన్న.
6. ఘోషించు.
7. గ్రద్దలు విరిసి నక్కరములు వొడిచె.
క. గద్దలు బెరసి ఘూత్కారముల కొడిసె.
ఖ. గ్రద్దలు వాపోయఘముల బొడిచె.
8. క. మొ......దువలొరలలో నున్న.
ఖ. తనరంగఁ గైదువ లొరలలోనున్న.
9. క.యునికిని తునకలై యూరిపై రాలె.
ఖ. యునికినితునియలై యుర్విపై రాలె.

పెంధూళి మార్తాండబింబంబుఁ గప్పె
స[1]ంధిలేకుండంగ జగమెల్ల నిండె
బలములు చీకా[2]కుపడి ముహూర్తంబు
నిలిచి యిట్టట్టనేరక భ్రమసెఁ
గమలాప్తబింబంబు కనిన చీకట్లు
క్రమమున నాతనిఁగని విచ్చిపారె.
అప్పుడుగ్రాకారుఁడై వచ్చుకుశునిఁ
దప్పక లక్ష్మణుతమ్ముఁడు చూచి
త[3]నసైన్యపతితోడఁ దమకించి పలికె.
" చ[4]ని నిలుపుము బాలుఁ జండకాండములఁ
జెదరి పారిన మనసేనలనెల్లఁ
బదిలంబుగాఁ గూర్చి బ[5]రవసంబలర
నేవచ్చునందాఁక నీబా[6]లుతోడ
నీవు కయ్యముసేయు నే[7]ర్పుసంధిల్ల "
ననిన సేనాపతి యనిమొ[8]వేగంబె

---

1. సంధులేకుండంగ. క. ఖ. సంద లేకుండంగ.
2. క. చీకాకుపడిరి మూర్తమును.
   ఖ. చీకాకుపడ ముహూర్తంబు.
3. తమ సైన్యపతితోడ.
4. క. చని నిలుపు మీబాలు చండకాండములఁ.
   ఖ. చని నిల్పుమీబాలు చండఖాండములఁ.
5. క. బరవసంబమర. ఖ. పరవశంబమర.
6. ఖ. నిబ్బాలుతోడ.
7. క. నేర్పున మెఱసి. ఖ. నీనేర్పు మెఱసి
8. వేగంబు.

" చ[1]నియేను నాబాలు సమయించువాఁడఁ
ద[2]డయక నీప్రసాదంబున నతనిఁ
దొ[3]డరి చంపుట యెంత దుస్తరంబరయ "
ననిపల్కి బలవంతుఁడగు సైన్యవిభుఁడు
చనుదెంచి కుశుమీఁద స[4]న్నద్ధుఁడగుచు
" నిలునిలు బాలక ! నిన్ను నంతకుని
నిలయంబుఁజూడంగ[5] నేఁడుపంపెదను "
ననిపల్కి కుశుమీఁద నైదుబాణములఁ
గనుఁగొని[6] యేసె నాగ్రహామూర్తివోలె,
అవి నడుమనె కుశుండైదుబాణముల
నవలీలఁ ద్రుంచి సైన్యా[7]ధిపు నొంచె
నాలుగుశరముల నాలుగశ్వములఁ
దూలించి మించి సూతునితలఁద్రుంచి
విలుఁద్రుంచి యరదంబు వి[8]ఱిచి చక్రములఁ
బొలియించి కవచంబుఁ బొడిపొడిసేసి

---

1. క. చని యేను బాలుని. ఖ. చని యేను నబ్బాలు.
2. క. తరలక నీవు సన్నద్ధుఁడవు గమ్మనిన.
   ఖ. తరలక నీ ప్రసాదంబున నతని.
3. దొడరి చంపుట యెంత దుస్తరం బరయ.
   క. దొరసి చంపుట యెంత దుస్తరం బరయ.
4. క. సమయజ్ఞుఁడగుచు.
5. ఖ. నే నంపెదనుచు.
6. క. ఖ. కనుఁగొని యేసె నాగ్రహము రెట్టింప.
7 క.సేనాధిపు నొంచె.
8. క. ఖ. విఱిచి జోదులను.

పాపాత్ముఁడగువాని బాహుల రెండు
తూపుల నఱికి తోడ్తోన పాదముల
ఖండించి రెండు జంఘలఁ గత్తిరించి
కాండమొక్కట వాని కంఠంబుఁ[1]ద్రుంచె,
ధాత్రీశ! యీగతిఁ దడయక కుశుఁడు
చి[2]త్రయుద్ధంబున సేనానిఁ జంపె.
ఆహవక్షోణిలో నతఁడిట్లు వడిన
హా[3]హానినాదంబులడరె సైన్యముల
నత్తఱిఁ గోపించి యతనిసోదరుఁడు
మత్తవారణము నున్మత్తుఁడై కొలిపి
గండప్రదేశాళికలితనాదముల
మెండుగాఁ గుశునా[4]క్రమించె నావేళఁ
దగఁ గుశునెత్తురుఁ ద్రావిభూతములు
న[5]గుడంచు నొకశక్తి నతనిపైవైవ
నది మింటఁబెనుమంటలంట[6] లోకంబు
ల[7]దరంటఁ బఱతేఱ నలుకనాదంట
నారభసముఁజూచి యపుడైదుమెరుఁగు

---

1. క. ద్రెంచె.
2. క. చిత్రయుద్ధముఁజేసి సేనానిఁ జంపె.
3. ఆహానినాదంబు లడరె.
4. నాక్రమించినవేళ.
5. నిగుడించె నొకశక్తి నరిదెంచి వైచె. ఖ. నగుడంచు నొకశక్తినగుఁడేగి వైచే
6. క. ఖ. లోకములు.
7. క. నదరంట బఱతెంచు నదరసాదంట.

నా[1]రసంబుల దాని నడుమనే త్రుంచె
నద్రిరేకలఁద్రుంచు య[2]మరేంద్రుపగిది
భద్రగజేంద్రంబుపదముల నాల్గు
చతురంబకంబులఁ జతురుఁడై తునుమ
నతఁడుగ్రగ[3]దఁగొని యతనిపైఁ గవియ
ఘనతరాశీవిషకల్పమై చాల
కనుపట్టు హస్తంబు గదతోడఁద్రుంచె
ధరమీఁదఁ జక్రంబుఁ దనవామపాణి
ధరియించి యాతఁడుద్దండత నడువఁ
జండకాండముల నాచక్రంబుతోడ
ఖండించెఁ గుశుఁడు తత్కరముఁ దోడ్తోన.
అంతటఁబోక రెండమ్ములఁ బదము
లి[4]ంతవింతలుగాఁగ నెదిరి కయ్యమునఁ
గాకుత్స్థుపైఁ గుంభకర్ణుండు నడుచు
నాకృతి నవ్వీరుఁడతిసాహసమునఁ
గర[5]ములుఁ దెగియునుఁ గాళ్లునుఁ దెగియుఁ
బోరిఁబోరి భూరేణుపుంజంబుతోడ

---

1. నారసంబుల దొడిగి నడుమనే త్రుంచె.
 ఖ. నారసముల దాని నడుమనే త్రుంచె.
2. క. ఖ. నమరేంద్రుఁడనఁగ.
3. క. ఖ. గదఁ గొంచు.
4. లింతలింతలుగాఁగ నాదరి గయ్యమున.
 క. వింతవింతలుగాఁగ నెగసెఁ గయ్యమున.
 ఖ. వింతవింతలుగాఁగ నేసెఁ గయ్యమున.
5. క. కరములు దునిసియు కాళ్లును దెగియు.

జ[1]ర్ఝరితాఘాతజలధారలచట
నిర్ఝరంబులువోలె నిలువక వెడల
రవిఁబట్టఁ బఱతెంచు రాహుచందమునఁ
గ[2]విసి బాలునిమీఁదఁ గదిసె నాన[3]గుఁడు
కదురుచుఁ ద[4]నభిన్నకరముల నొక్క
గదఁగొని ప[5]డవైచెఁ గడిఁదికోపమున
ధరణీశ ! యా[6]గద తాఁకినవెనుక
యరుగక ధీరుఁడై యాలవాగ్రజుఁడు
నగముపైఁ గోపించు నగవైరివోలె
నగవీరుమీఁద నెన్నగవొప్పఁ గుశుఁడు
పిడుగుకై వడి నొప్పు బెడిదంపుశరముఁ
దొడిగి యేయఁగనది దుర్దాంతమగుచు
ఘు[7]మఘుమతాచండకోటీరమగుచు
సమ[8]వర్తికరదండసమదండమగుచు

---

1. క. జర్ఝరితంగాస్త్రజలధార లొలుక.
   ఖ. జర్ఝరితాంగాస్త్రజలధార లచట.
2. క. గవిసి బాలునిమీఁదఁ గడఁగె నాగయుఁడు.
   ఖ. గదిసి బాలునిమీఁదఁ గడఁగె నానగుఁడు.
3. నానరుఁడు.
4. క. ఖ. తన పిన్నకరముల.
5. క. ఖ. వడి వైచె.
6. ఖ. యగ్గద.
7. ఘుమఘుమతాజండ కోటరంబగుచు.
   క. ఘుమఘుమవిళితాండ కోటరంబగుచు.
8. క. సమవర్తికరదండచయదండ మగుచు.
   ఖ. కరమర్థిఁ జెండాడఁ గరదండ మగుచు.

శతకోటిశతకోటిసమఘోషమగుచు
నతి[1]కాలకూటకూటాదీప్తమగుచుఁ
బ్ర[2]ళయప్రభంజనప్రాభవంబగుచు
బలుమంటలుమియుచుఁ బఱతెంచి కదిసి
మానితనవరత్నమకుటంబుతోడ
నానగాహ్వాయుతల నవలీలఁద్రుంచె.
అతనిశిరంబు మా[3]రారిగైకొన్నఁ
బ్రతిలేని శంకరాభరణమై యొప్పె.
ఆరీతి నగ[4]వీరుఁడడఁగినఁ గుఱుఁడు
వారక మఱియు దుర్వారకోపమునఁ
బ్ర[5]ళయావసరదండపాణియుఁ బోలె
బ[6]లునారసము లేయ బలములోనపుడు
హరివజ్రధారచే న[7]వనిపైఁ బడిన
గిరులచందంబునఁ గె[8]డసె నేనుఁగులు
ను[9]రుతరరక్తంబులుడుగక కురియ

1. క. ఖ. అతికాలకూటకూటాదిత్య మగుచు.
2. క. ప్రళయప్రభంజనప్రకరాబ్ధి యగుచు.
ఖ. ప్రళయప్రభంజన ప్రారంభ మగుచు.
3. క. మారారి గైకొనియె.
4. క. నగవీరుఁడణఁగిన. ఖ. నగధీరుఁడణఁగిన.
5. క. ప్రళయవాసర.
6. క. బలునారసంబుల బలముల గెడరె.
7. క. శవనిపై నున్న.
8. గెడయు నేనుఁగులు. క. గెడయుచుఁ గూలె.
9. క. నుడువీధి రక్తంబు లుడుగక కురిసె.
ఖ. యురువీరు రక్తంబు లుడుగక కురిసె.

వరసత్వములు త్రుం[1]గి వ్రాలెడు భటులుఁ
గరులతోఁబడిన చక్రములతో సూతు
హరులతో ను[2]గ్గునుగ్గగు రథంబులునుఁ
గడికండలై యంగకంబులు చెదరఁ
బ[3]డురౌతులునుఁ గూల బహుపతాకములు
జడిగొన్న దివ్యాస్త్రసం[4]ఘట్టనమునఁ
బొడమ నగ్నులఁ గాలు పొడవులునగుచుఁ
గన్యకావిక్రయగతికులై బ్రతుకు
యన్యాయశీలుర యాపాపమెల్ల
యమభయంకరదండహతుల నుగ్గైన
క్రమమున రిపులెల్లఁ గ[5]డికండలైరి.
అనుపమభుజుఁడైన యమ్మహాబలుని
ము[6]నుమునసైన్యంబు మొ[7]నపలేదయ్యె.
శత్రు[8]భీకరుఁడైన శత్రుఘ్నుఁడపుడు
శత్రు[9]శరాసనజ్యారవంబడరఁ

---

1. క. దూలి వ్రాలెడు భటులు.
   ఖ. గ్రక్కి వ్రాలెడు భటులు.
2. నుగ్గునుగ్గగ.
3. క. పడుమరౌతులు దూలిపడు పదాపములు.
   ఖ. పడు రౌతులనుఁ దూలు బహుపతాకములు.
4. క. ఖ. సంఘట్టనములు.
5. క. ఖడిఖండలైరి. ఖ. కడిబండలైరి.
6. క. మనమున.
7. క. మొనచూపదయ్యె. ఖ. మొనవరాదయ్యె.
8. క. ఖ. శత్రుభీకరమూర్తి.
9. క. శస్త్రశరాసనజ్యారవంబడర.
   ఖ. చైత్రశరాసనజ్యారవంబడర.

గోపారుణాక్షుఁడై కుశుమీఁదనైదు
తూపుల నిగుడింపఁ దో[1]డ్తోనె యతఁడు
శరపరంపరల నశ్వములతోఁగూడ
నరనాథురథము భ[2]గ్నంబుఁగా నేసి
య[3]నుపమాస్త్రంబుల నలుకతో నేసి
మానవేశ్వరుభుజమధ్యంబునందు
మఱియుఁ గోపంబున ఘుం[4]డుచున్నాఱు
నెఱ[5]నారసంబుల నించె మర్మముల 87॥
మలయు మదోన్మత్తమాతంగవిభుఁడు
కులగిరీంద్రముమీఁదఁ గూలుచందమున
నా[6]వాఁడికోలల నరదంబుమీఁద
లా[7]వఱి యొఱిగె మాళవికూర్మి మఱఁది.
అప్పుడాలవుఁడును నలమిన మూర్ఛఁ
దెప్పిఱి తమయున్నదెసఁ జూచి మ్రొ[8]క్కెఁ

---

1. క. ఖ. తోడనే యతఁడు.
2. భగ్నములుగా నేసి
3. అనతపర్వాస్త్ర ములుకతో నేసె
   క. అనుపమాస్త్రంబులు అలుకతో నేయ.
   ఖ. అగతపర్వాశ్రము లలుకలో నేసి.
4. క. మండుచు నూఱు. ఖ. మనుజేశుమీఁద.
5. క. నెఱ సాయకంబుల.
6. క. నావాఁడియమ్ముల నరదంబుమీఁద.
   ఖ. నావాఁడికోలల నవశుఁడై యొరగ.
7. లావెది నొరిగె మాళవికూర్మిమఱచి
   క. లావెది యపుడు మాళవికూర్మిమఱఁది.
8. క. ఖ. మ్రొక్కె.

దనసహోదరుని నంతటఁ గౌఁగిలించి
యనురాగమునఁ గొనియాడె నాకుశుఁడు,
విడివడ్డతురగంబు వెసఁ దెచ్చి మగుడఁ
దడయక యటనొక్క త[1]రువునఁ గట్టి
వైరివాహనులింక వ[2]చ్చునో యనుచు
శూరులై యెదురుచూచుచుఁ బ్రతాపమునఁ
గవగూడి యుద్ధముఁ గదలక యచటఁ
బవనాగ్నులనుఁబోలి భాసిల్లి రంత.

—: శత్రుఘ్నుఁడు రణరంగమున మూర్ఛిల్లుటఁ దెలిసి శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునిఁ గదనమునకుఁ బంపుట :—

హ[3]తశేషులగువార లారాఘవునకు
నతనిపాటెఱిఁగింప నరుదెంచి యెదుర
జ[4]గతీశ! హయమేధసవనార్థదండు
మృ[5]గచర్మరురుశృంగమేఖలాధరుని
భూ[6]మీసురాన్వితుఁ బుణ్యతిలాజ్య
హోమధూమారుణితోజ్వలనయను
ము[7]నిజనాశ్రితు వీరముఖ్యుని హేమ

1. క. ఖ. తరువుతోఁ గట్టి.
2. వత్తురో యనుచు.
3. హతశేషులగువారు నారాఘవునకు.
4. క. జగతీశ! హయమేధసవనార్థదండ.
5. క. మృగచర్మఖురశృంగమేఘలాధరుని.
6. భూమీసురాన్విత.
   క. భూమిసురాన్విత పుణ్యతిలాజ్య.
7. మునినాశ్రిత వీరముఖ్యుని హేమ.
   క. మునిజనస్తుత్యుని ముఖ్యుని హేమ.

జనకజాన్వితు ననుజన్మశోభితుని
దీక్షితు నృపకులాధిపు సర్వలోక
ర[1]క్షణక్షము రఘురామునిఁ గాంచి
"అవనీశతిలక ! మీయధ్వరాశ్వంబు
భువిమీఁదఁ దనయిచ్చఁ[2]బోవుచునుండ
నొక్కఁడై ననుఁ బ[3]ట్టుకుండెనంతంత
ప్రమొ[4]క్కరి భూపాలముఖ్యులందఱును ;
అతిసత్త్వరూపశౌర్యాదుల మీ[5]కుఁ
బ్రతివచ్చువాఁడొక్క బాలుండువచ్చి
యయ్యెడ నీసైన్యమంతయుఁ జూచి
యయ్యెడఁ దెగటార్చుయనువుఁ జింతించి
(యాయశ్వమునకుఁ దానడ్డమై యస్మ
దీయసైన్యంబులఁ దెగటార్చివైచె.)*
అంతట సీతమ్ముఁడతనితోఁదొడరి
యంతకంతకుఁ బో[6]రి యలసి కోపించి
విలుఁద్రుంచి శాలుని వెసనంటఁగట్టి
బలియుఁడై యరదంబుపైఁ బెట్టి[7] తేఁగ

1. క. రక్షణగుణధాము రఘురాముఁ గాంచి.
2. క. బోవుచుండఁగనా.
3. క. బట్టకుండె నంతటనా.
4. క. ప్రమొక్కరి రాజన్యముఖ్యులందఱును.
5. ఖ. నీకు
* ఈపద్యము మాతృకలోనిదికాదు. క. ఖ. గ్రంథములలోనిది,
6. బోరి యడరి కోపించె.
7. తేర.

బాణబాణాసనపాణియై యతని
ప్రా[1]ణతుల్యుండైన బాలుఁడొక్కరుఁడు
నరుదెంచి శత్రుఘ్ను నరవాయి గొనక
ధరణిపైఁబడనేసి దళములఁబ[2]ఱపె.
కొందఱు మూర్ఛిల్లి కూలిరి భీతిఁ
గొం[3]దఱు దిక్కులకును బారి" రనుచు
జెప్పిన పలుకులుఁ జె[4]విసోఁకనీక
తప్పించుకొనురీతిఁ దలయూఁచి పలికె.
"ఇట్టికాఱులు వల్కనేటికి మిమ్ముఁ
బట్టెనో! భూతంబు భ్రమనొందినారొ!
శత్రుఘ్నుఁ గూల్పంగఁ జాలునే యొకఁడు
చిత్రంబు "నావుండు శ్రీరాముఁ జూచి
"మ[5]నుజేశ! నిన్నొక్కమాఱుఁ బేర్కొన్న
జ[6]నులకునెందు దోషము పొందదనిన
నెట్టన మి[7]ముఁగొల్చు నిత్యుల మమ్ముఁ
బట్టునేభూతంబు భ్ర[8]మ మాకుఁగలదె

---

1. ప్రాణంబులైనట్టి. ఖ. ప్రాణబంధుండైన.
2. బరపి.
3. క. ఖ. జెంది కొందఱు దిక్కుచెడి పారిరనుచు.
4. క. చెవిచొరనీక. ఖ. చెవిచొరకుండ.
5. మనుజేశ! నిను నొక్కమాటు పేర్కొన్న.
   క. మనుజేశ! నిన్నొక్కమాట పేర్కొనిన.
6. క. ఖ. జనులకు నెట్టిదోషము బొందదనిన.
7. ఖ. నిను.
8. క. ఖ. భ్రమ గలదె మాకు.

బవరంబులో నేఁడు బాలునిచేత
జవ[1]మఱి నిజముగా శత్రుఘ్నుఁడీల్గె ''
ననవుండు శోకించి యారామచంద్రుఁ
డని[2]యెఁ జిత్తంబున నడలు రెట్టింప
'' నధికవీరుని లవణాసురుఁబట్టి
వ[3]ధియించె నెక్కడివాఁడిబాణమున
నట్టి నాతమ్ముని నని నొక్కపడుచు
నె[4]ట్టనఁ బడనేసె నీచులఁబోలి
యెట్టిపాపముననో యిపుడు నాతమ్ముఁ
డిట్టి[5]పాటునుఁబొందె నేమననేర్తు?
నామాటఁ జెల్లించు నాసహోదరుఁడు
సౌమి[6]త్రి! యెట్లు? నాచందానఁగూలె
నేనుదీక్షితుఁడనై యిట్లున్నవాఁడఁ
గానఁ గర్తవ్యంబుఁ గాదు క[7]య్యంబు

1. క. చావునిజంబుగా.
2. డనియెఁ జిత్రంబున.
3. క. వధియించె నొక్కట వాఁడిబాణమున.
4. నెట్టిన. క. ఖ. నెట్టనఁ జెడనేసె నీచునిఁబోలె.
5. డిట్టిపాపముఁబొందె నేమననేర్తు.
- క. డిట్టిపాటునఁ బొందె నేమననేర్తు.
ఖ. డిట్టిపాపమునొందె నేమననేర్తు.
6 సౌమిత్రి! యట్లు నాచందానఁ గూలె.
క. సౌమిత్రి! వింటివే యీచందంబులెల్ల.
ఖ. సౌమిత్రి! వింటి యేచంధానఁగూలె.
7. క. ఖ. యుద్ధంబు.

కాళింగనేపాళ క[1]ర్ణాటగౌళ
చోళేంద్రముఖులైన శూరులతోడ
ఘనసైన్యములతోడఁ గద[2]లి నీకూర్చు
య[3]నుజుని దెసకేఁగి యన్న! లక్ష్మణుఁడ!
పడుచుల వధి[4]యింప బరవసంబొప్పఁ
గడు[5]జయంబగు నీకుఁ గదలిపొ"మ్మనిన
నలఘుఁడై సౌమిత్రి యన్నకు మ్రొక్కి
బలములతోఁ[6]గూడి పయనమై కద[7]లె.

—: అతిసంరంభమున లక్ష్మణసేనలు
సమరరంగమునఁ జొచ్చుట :—

చేరు[8]వ వీరలక్ష్మీస్వయంవరముఁ
గోరి యొం[9]డొరులనుఁగూడి పిలుచుచు
మకు[10]టకంకణహారమణులచే నొప్పు
సకలభూషణముల జయ[11]మొప్పఁ దాల్చి 410

1. క. కర్ణాటలాట.
2. క. కదలినింగూర్చు. ఖ. కదలిన గూర్చు.
3. యనుజుని దెసకేఁగి యన్నలక్ష్మణుఁడు.
   క. యనుజునికడకేఁగుమన్న లక్ష్మణుఁడు.
   ఖ. యనుజునికడకేఁగి యన్నలక్ష్మణుఁడు.
4. క. ఖ. దండింప
5. క. గడు జయంబుగ నీవు కదలిపొమ్మనిన.
6. గూడ.
7. క. ఖ. కదలి.
8. క. ఖ. చేరిన.
9. యొండొరువుల.
10. క. ఖ. మకుటకంకణహారమణినూపురాది.
11. క. చతురత్రై తాల్చి. ఖ. సకలభూషణమాల్యచలములు దాల్చి.

యరయ నందఱును రామా[1]వతారముల
కర[2]ణి నాహవరతికాంతులై నడవ
నయ్యో[3]డఁ గొందఱు లవునిప్రాయమునఁ
గయ్యంబువేడుకఁ గడలొత్తి కదలి
యార్చుచుఁ బంతంబుల[4]మర మీసములఁ
దీర్చుచు మ[5]గుడని తెగువతో నడవ
ధవళమాల్యాంబరధ్వజములతోడఁ
గువలయాధిప! యొక్కకొందఱు నడవ
బహు[6]ధర్మవర్తనుల్ పదులు నూఱులును
బహు[7]సహస్రంబులై బలములు నడవ
దా[8]నవిప్రార్చనధర్మప్రియుండు
సేనా[9]నియై కాలజిత్తుండు నడవ

---

1. గామావతారముల.
2. కరుణ.
3. నయ్యడఁ గొందఱు నలవుబ్రాయంబు.
   క, ఆయెడ మఱిఁగొందఱలవుప్రాయంబు.
   ఖ. నయ్యెడ మఱిఁగొందఱు లవునిప్రాయమున.
4. క. లదర. ఖ. లలర.
5. క. మగుడను తెగువతోఁజనిరి.
6. క. బహుధర్మవంతులు పదులునూఱులును.
   ఖ. బహుధర్మవంతులు పదులునూర్వురును.
7. బహుసహస్రంబులై బలములోనడవ.
   క. బహుసహస్రములైన బలములునడవ.
8. క. దానవాకృతులు నుద్దండబల్లూక.
   ఖ. దానవిప్రార్చన ధర్మతత్పరుఁడు.
9. ఖ సేనానియగుకాలజిత్తుండు నడవ.

నప్పుడు లక్ష్మణుండా సేనలోన
నొప్పెఁ జుక్కలలోని యుడురాజువోలె.
అరు[1]దారఁ జూర్ణంబులయ్యె నశ్వముల
ఖురఘట్టనంబులఁ గొండలెల్లెడల,
జడిగొన్న పొదలు వృక్షములుఁ దీఁగెలును
నడ[2]వంగ నుగ్గయ్యె నాసమయమున,
వా[3]హినీవేగంబువలను గంభీర
వా[4]హినీవేగంబు వారింపఁబడియె,
పలు[5]చనై నీరింకెఁ బైపైని బలసి
బలు[6]బిట్ట లెగసె నాపట్టులనెల్ల,
అప్పుడు తేరులు హా[7]రులును నడవ
నుప్పొం[8]గె రేణువు లొక్కటఁ గూడి
యా రేణువులతోడ నభ్రవ[9]ర్గములు

1. అరుదారకూర్మంబులైన యశ్వముల.
ఖ. అధరఁజూర్ణంబులయ్యె నశ్వముల.
2. క. అడవులునుగ్గయ్యె నాసమీపమున.
ఖ. అడవులనుగ్గయెఁ నాసమయమున.
3. వాహినీవేగంబు వారింపఁబడియె.
4. నాహవశూరులై యాబలమునడవ.
5. క. పలుచనై నీరింకి పంకంబుబలసి.
ఖ. పలుచనైనీరింకి పంకంబుమరసి.
6. క. బలుబిలైయ్యెనా, పల్లెలనెసఁగె.
ఖ. బలువిలులెగసె నాపటునదులెల్ల.
7. క. హారులును గరులు.
8. క. నుప్పొంగి రేణువులొక్కటఁగూడి.
ఖ. నుప్పొంగిరేణువులొక్కటనెగసె,
9. క. ఖ. వర్గంబు,

పైరయంబునఁ గ[1]ప్పి బలురొంపియయ్యె
నారొంపిఁ జెంపొంది యభ్రంబులెల్ల
వారక తమఘనత్వమునఁ జూపట్టె
నాయ[2]భ్రములు హస్తిహస్తఘాతముల
నాయతధ్వజదండహతులనుఁ జె[3]దరి
పది[4]దిశలకుఁ బారి పంకభారమునఁ
గుది[5]కెలఁబడెను నాఘోషంబులెసఁగ,
ఘనఘటనిర్ఘోషఘుం[6]టికారవము
లెనయంగఁ దేరులనేకంబు ల[7]మరె,
సెల[8]యేర్లతోడ నేచిన యద్రులనఁగ
గళ[9]దుగ్రమదమునఁ గరులు సొంపారె.
చూ[10]డనొప్పైన యాజోదులశ్వముల

---

1. నెత్తి. ఖ. నంటి.
2. యాహవములహస్తి హస్తఘాతముల.
3. జదరి. క. బెదరి.
4. క. పదిదిశలకునేఁగ. ఖ. పదిదిక్కులకునేఁగ.
5. క. కుదికలఁబడుచు మహాఘోషంబులెసఁగ.
   ఖ. కుదికెలఁబడుచున్న ఘోషంబులెగసె.
6. క. ఖ. గంభీరరవము.
7. క. లమర.
8. శిలయేర్లతోడనేర్చిన యద్రులనఁగ.
   క. శిలయేరులనఁగ రేచినయద్రులనఁగ.
   ఖ. శిలయేరులవర రేచినయద్రులనఁగ.
9. కడునుగ్రరవముల కరులుసొంపారె.
10. క. చూడంగనొప్పగు జోకగుఱ్ఱములుం.
    ఖ. చూడంగనొప్పగు జోకగుఱ్ఱముల.

నా[1]డించుచును వాహకావళి మెఱయ
ధర[2]ణి కంపింప నుద్ధతచర్మఖడ్గ
ధర[3]వీరభటుల మొత్తములు శోభిల్ల.
రా[4]జిల్లురథముల రవములనుగ్ర
వా[5]జులఘోషముల్ వరవీరభటుల
సింహనాదంబుల సింధురావళుల
బృం[6]హితంబుల మిన్ను బీఁటలువాఱ
నవ[7]ని యల్లలనాడ నమ్మహాబలము
జవ[8]మునఁబఱతెంచి సమరంబుఁజొచ్చె.

—: సేనఁజూచి కుశుండు కలుఁగుట ; లవుని ధైర్యోక్తులు :—

బలవర్గములు మీరఁ బటుగుణధ్వనులఁ
జెలఁ[9]గు లక్ష్మణకాలజిత్తులిద్దఱును

---

1. నాడించుచును మోహనాకార్లు మెఱయ.
 క. నాడించుచును వాహకావళుల్ మెఱయ.
 ఖ. నాడింపుచును వాహకావళి మెఱసె.
2. ధరణిగంపింప నుద్ధతకార్ముకౌన.
3. క. వరవీరవరులు మొత్తములుశోభిల్ల.
 ఖ. ధరవీరవరుల మొత్తములుశోభిల్ల.
4. రాజిల్లురథముల రాజిల్లురవము.
 ఖ. రాజిల్లురథముల రథముసొంపెక్క.
5. వాజులఘోషముల్ వలవీరభటుల.
6. బృంహితంబుగ మిన్నుబీఁటలువాఱ.
7. యవనియల్లలవాడె యమ్మహాబలము.
8. క. జవమునఁ జనుదెంచి.
9. క. జెలఁగంగలక్ష్మణ కాలజిత్తుఁడును.
 ఖ. జెలఁగలక్ష్మణ కాలజిత్తులిద్దఱును.

రామక్రియావిఘ్నరతులైన యట్టి
భూమిజాసుతులనప్పుడు గాంచి యెదుర
బలములతోఁగూడఁ బడిన శత్రుఘ్నుఁ
దెలియంగఁగ[1]ని రోషదీప్తుఁడై నడవ
నపు[2]డు పైకొనివచ్చు నాసేనఁజూచి
నృపకుంజరునిఁజూచి ని[3]ర్భయుండగుచు
ననుపమరోషరక్తాక్షుఁడై కుశుఁడు
త[4]నసహోదరుతోడఁ దానప్పుడనియె,
"కరులువాజులు శతాంగములు యోధులును
నరుదు లెక్కింపంగ నలవిగాదెందు
నిప్పుడు కర్తవ్య మెయ్యది? మనకుఁ
జెప్పుమా" యనవుండు చిరునవ్వు నవ్వి
"కుశవీర! రిపు[5]గజాంకుశలీలఁ జాప
కుశ[6]లుండవై నిల్చి ఘోరబాణములఁ
బరిపక్వఫలములపగిది మస్తములఁ
దొరఁగించి నెత్తుటఁ దోఁకింతుగాక
మార్తు[7]నిప్పుడే మార్తుగాకిపుడు

---

1. గనుఁగొనిదీప్తుఁడై నడవ.
2. క. ఖ. నపుడుపై సేకించునాసేనఁజూచి.
3. క. నిర్భీతుఁడగుచు.
4. క. ఖ. తనసహోదరునితోఁ దానప్పుడనియె
5. రిపుగజాంకుశరేఖచాప.
6. క. (కుశలుండవై పే)ర్చి ఘోరబాణముల.
   ఖ. కుశలుండవై నీవు ఘోరబాణముల.
7. మార్తురనిపుడె ప్రమార్తుగాకిపుడు.

కర్తవ్యమె[1]ఱిగింపఁ గలదె యీసేన
నలిరేఁగి మృగరాజునకు జంబుకములు
కలశ[2]జునకు నబ్ధికణములు నెదురె,
బలసి పెద్దలకృపాబలమును బాహు
బలమునుఁ గలనీకు బలమగణ్యంబె,
నేఁ పొఘ్నఁడ వాహినీ శతంబులకు
జాన[3]కీతనయ! నీసామర్థ్యమహిమ
లె[4]మ్ము సంగ్రామకేళికి నాయితమ్ము
గ[5]మ్ము చాపమునంబకములుఁ గైకొనుము
యి[6]ప్పుడీసేనల నేనె కయ్యమునఁ
గు[7]ప్పలుగానేలఁ గూల్తు నీక్షణము
వీర[8]పుంగవ! విల్లువిఱిగెఁ గయ్యంబుఁ
జేరి[9]న నేనేమి సేయుదు ననఘ!"

—: లవుఁడు సూర్యునివలన దివ్యకార్ముకముఁ బడయుట;
కుశలవులు లక్ష్మణసేనలఁగవియుట :—

అనుచు ని[10]శ్చలవృత్తి నప్పుడాలవుఁడు
తనభక్తిఁ గమలబాంధవుదిక్కుఁ జూచి

1. కర్తవ్యమెదిరింపఁ గలదెయీసేన.
2. క. ఖ. కలశజునకు నదికణములు నెదురె.
3. జానకీతనయుని సామర్థ్యమునకు.
4. క. లెమ్ము సంగ్రమకేళి కాయత్త (పడుము)
5. గమ్ము.
6. క. ఖ యిప్పుడీసేనలనెల్లఁ గయ్యమున.
7. క. గుప్పలుగుములు గాఁగూ. . . . .న. ఖ. గుప్పలుగొన నేలఁ గూల్తువేగము
8. వీరపుంగవ! విలువిఱిఁగి కయ్యమున. క. వీరపుంగవ! విల్లువిరిగెఁ గయ్యమున
9. జేరనేనిదనేమా. నేయుదుననిన ఖ. జేరిన నానేమి సేయుదుననఘ!
10. క. నిచ్చలదృష్టి. ఖ. నిశ్చలదృష్టి.

మ్రొక్కి సౌరస్తోత్రమున నమ్మహాత్ముఁ
దక్క[1]గ బ్రార్థింపఁ దదనంతరంబ
యాదిత్యుఁడును మెచ్చి యాబాలునకును
నాదరంబునఁ బ్రసన్నాత్ముఁడై య[2]పుడు
పస[3]నిపింజలతోడ బలుదొనతోడఁ
బ[4]సనిమించులనొప్పు బలునారితోడ
(ననుపముంబై దివ్యమైన కార్ముకము)*
మనుమని తనపిన్నమనుమనికిచ్చె.
వన[5]జాప్తు చేనిట్లు వరమైనవరముఁ
గొనిలవుండే తెంచి కుశునకు మ్రొక్కి-
"అనఘాత్మ! మనగురుండైన వాల్మీకి
ఘ[6]నతరస్తోత్ర మొక్కటి నాకుఁ జెప్పె

1. దక్కగ బ్రార్థింప తననంతరంబ.
 క. తక్కక కీర్తింపఁ దదనంతరమున.
 ఖ. తక్కక కీర్తింపఁ దదనంతరంబు
2. క. నిలిచి.
3. పశిండి పింజలతోడ బలు నారితోడ
 క. పసనిపింజలు యంపదొనలతోడ.
4. విశిఖంబులగునట్టి వీరకార్ముకము.
 క. ....మించులతోడ బలు నారితోడ.
 ఖ. పసనిమించులయొప్పు బలువారితోడ.
 * ఈపంక్తి మాతృకలోనిది కాదు. క. ఖ. గ్రంథములలోనిది.
5. వనజాప్తు చేనిట్లు వరమునదొనియు.
6 ఘనతరస్తోత్రము గా నాకునిచ్చె.
 ఖ. ఘనతరస్తోత్ర మొక్కటి నాకునిచ్చె.

నీమ[1]హాజపమున నిదెయొక్కవిల్లుఁ
గా[2]వించి వేగంబెక్కి కొంటి నేను
మఱియునస్త్రంబు లీమంత్రంబువలనఁ
దఱితోడసిద్ధించుఁ ద[3]లఁచినయట్లు"
అనిచెప్పి తమ్ముఁడునన్నయు సురలు
విను[4]తింపవిండ్లను వెసనెక్కువెట్టి
యవలీల శత్రుసైన్యాటవిమీఁదఁ
గవి[5]సిరి కార్చిచ్చు గాలియుఁబోలె.
రెండుమేఘంబులురేఁగి కోపమునఁ
గొండపైజడివానఁ గురియుచందమున
శ[6]రముల లక్ష్మణాసైన్యంబుమీఁదఁ
గు[7]రిసిరాయిద్దఱు ఘోరవేగమునఁ
దలరి మైనాకమందరనగేంద్రములు
కలపంగఁగలఁగిన కలశాబ్ధిబోలె

---

1. నామహాజపమున నదియొక్కవిల్లు.
క. నిమహాజపమున నీరొయొక్కవిల్లు.
ఖ. నీమహాజపమున నిదియొక్కవిల్లు.
2. గావించి. క. కావించి
3. క. దలఁచినవెల్ల.
4. వినుతింప.
5. గవిసినఁగార్చిచ్చు గాలియుంబోలె.
6. శరములు లక్ష్మణసేనలమీఁద.
క. శరవృష్టిఁగురిసె లక్ష్మణసేనమీఁద.
ఖ. శరవృష్టియపుడు లక్ష్మణుసేనమీఁద.
7. క. కురి. . . . . .డివేగమున.

శరకుంతనారాచచ[1]క్రభల్లములు
చెరయంగ న[2]దివడిఁబెల్లుమ్రోయుచునుఁ
గలఁగుచు సమ్మహౌఘనులచే నొచ్చి
తలచెడి సంగరస్థలి నిల్వలేక
యచ్చెరువుగ నప్పుడరయోజనంబు
విచ్చిసైన్యంబెల్ల వెను[3]కకుఁబారె.

—: లవుండు లక్ష్మణబలములఁ
జెండాడి నేలఁగూల్చుట :—

క[4]నలి సౌమిత్రియుఁ గాలజిత్తుండు
ఘనతరాంబకములఁ గప్పిరాకుశునిఁ
దలకొని లవుమీఁద ద[5]శశతభ్రముల
బలములుఁగవిసె నుత్కటవృత్తి మెఱయ.
అ[6]నుచు జైమిని చెప్పనచ్చెరువంది
జనమేజయుఁడువల్కె స[7]వినయుండగుచు
" భ్ర[8]మిసంఖ్యయదియెంత? పరమమునీంద్ర!
క్రమమొప్ప[9]వినుపింపఁగాఁదగు "ననిన 470

---

1. ఖ. చక్రఖడ్గములు.
2. క. సుడిబడి భేర్లుమ్రోయుచును. ఖ. సుడివడి పెల్లుమ్రోయుచును.
3. వెను వెనుకకుఁబారె.
4. కనియు.
5. దళశతభ్రములు. ఖ. దళరథభ్రముల.
6. ఖ. అనినజైమినిఁజూచి యచ్చెరువంది.
7. క. జైమినితోడ.
3. క. భ్రమసంఖ్య యిదియెంత. ఖ. భ్రమిసంఖ్య యవియెంత.
9. క. ఖ. కొలిఁగింపఁ దగుననిన

జైమిని వ[1]ల్కె నాజననాథుతోడ
నీమహాసంఖ్య నీకెఱింగింతు వినుము
ఘనతుండములు మదోత్కటములునగుచుఁ
దనరారువరభద్రదంతులు నూఱు
తేరులు దంతిదంతికిన్నొక్కవేయి
(తే[2]రితేరికి నూఱుతేజినహారులు
హరి[3]హరి! యట్ల మహావీరభటులు
ధరణీశ! యీగతిఁద[4]ప్పనిలెక్క
భ్రమియననొప్పు నాభ్రమునొక్కవేయి)*
భ్రమయించుగర్జితాభ్రముల చందమున
రవిబింబసంకాశు రవికులాధీశు
లవుఁగప్పె నప్పుడాలము ఘోరమయ్యె;
ఒ[5]క్కనిపై నిట్లు నొక్కవేగమునఁ
బె[6]క్కుపంతములతోఁ బెక్కండ్రు కవిసి
వడిఁ[7] దమలోన నెవ్వనిఁ గన్నవారు

---

1. క. ఖ. పల్కె.
*ఈరెండుపద్యములు మాతృకలోనివికావు. క. ఖ. గ్రంథములలోనివి.
2. క. తేరుతేరుకు నూఱు.
3. ఖ. హరిహరికట్ల.
4. క. దప్పదీలెక్క.
5. నొక్కని నిట్టిట్లునొక్కవేగమున
ఖ. నొక్కనిపైవీరుఁ డొక్కవేగమున
6. క. పెక్కుపంతంబులఁ బెక్కండ్రుగవిసి.
ఖ. పెక్కుతూర్యంబులఁ బెక్కండ్రుగవిసి
7. క. ....ద్దాఁకి.
ఖ. వడిఁదమలోన నెవ్వరిఁగన్న వారి

పొడు[1]వుఁడు చిక్కెనిప్పుడు లవుండనుచుఁ
బట్టిన చలమునఁ బట్టిపోసీక
పట్టిసంబులఁ గ్రుమ్మి పొరఁజిమ్మియునుఁ
గొంత[2]యుఁ దెలియక కోరిసైన్యంబు
కుం[3]తశూలంబులఁ గుదులగ్రుచ్చియునుఁ
దళ[4]తళమనుచు నద్దళములఁజొచ్చి
తలఁ[5]కక పొడిచి యంతంతఁగూల్చియును
రాల[6]నాభీలకరాళాంగములును
రాలవైచియు ఘోరరౌద్రంబు మెఱయ
గము[7]లుగా విషపన్నగములై నయాశు
గము[8]ల మర్మంబులఁ గాఁడనేసియును

---

1. పొడువుఁడుఁలవుఁడు యిప్పుడు చిక్కెననుచు.
2. క. కొంతయుఁదెలియక కొంతసైన్యముల.
   ఖ. కొంతయుఁదెలియక కొంతసైన్యములు.
3. కుంతశూలంబులు గుదులుగ్రుచ్చియును.
   క. కుంతంబులనుబూని గుదులుగ్రుచ్చియును.
   ఖ. కుంతంబులొగిబూన్చి గుదులుగ్రుచ్చియును.
4. ఖ. ధళధళమనుచుఁ గత్తళములుచాఁచి.
5. క. ఖ. తలఁకకపొడిచి యంతమనిగూర్చియును.
6. కాలనాలాభిలకాలాంగములను.
   ఖ. కాలనాభిలకకాలాంగకములు.
7. గములుగావిషపన్నగములయాశుగము.
   క. గములు రాణింపఁ బన్నగముట్రియాశు
   ఖ. గములుగావిష పన్నగములంటియాశు,
8, క. గములవర్గంబులు.

నొం[1]డొరుముందల లోడిసి పట్టియునుఁ
జెం[2]డాడి సొంపెల్లఁ జెడఁగ మోదియునుఁ
గలఁ[3]గక నిలిచి ఖడ్గాఖడ్గిలీలఁ
గలయ ముష్టాముష్టిగ[4]తులఁ బోరియునుఁ
గల[5]గొన సందడి కయ్యమీభంగిఁ
జలి[6]పిరి ; లవుఁడు నాసమయంబునందుఁ
ప్రళయకాళాభీలఫా[7]లాక్షులీల
నలి[8]రేఁగి యురుసింహనాదంబు సేసి
విలుఁగొని మంటలు వె[9]డలుబాణముల
బలువిడి సేసి నిర్భ[10]యమూర్తి యగుచు
డొందం[11]బులవిసి వాఁడిమీఁదక్కి తన్ను

1. క. యొండొరుముందలల్ వోడసిమస్తకము.
ఖ. యొండొరుమస్తకంబోడిసి రాఁదిగిచి.
2. క. చుట్టాడియును సొమ్మసిల్లి మోదియును.
ఖ. చెండాడియును సొమ్మసిల్లి మోదియును.
3. ఖ. కలఁగకనిలిచియు ఖడ్గాంగలీల
4. క. గదలఁబోరియును.
5. కలగొనసందడి గలయనీభంగి.
ఖ. కలగొనసందడి కయ్యమిభ్భంగి.
6. క. సలిపిరాలవుఁడును సమయంబునందు.
7. క. ఫాలాక్షుపగిది.
8. ఖ. నలిరేఁగియును సింహనాదంబుబెర[illegible].
9. క. వెలుఁగుబాణముల.
ఖ. వెలుఁగుబాణములు.
10. ఖ. నిర్భరవృత్తియగుచు.
11. క, డొందంబుళలసి,

సంద[1]ఱు గొనకొనినట్లుగాఁ దిరుగ
నెన్ని[2]నరీతి భద్రేభంబు నూట
నిన్నూ[3]టఁ దురగంబు నేనూట భటుని
నూ[4]ఱు సారథులను నుగ్గునుగ్గాడి
పాఱఁ[5]గ నావేయిభ్రమములలో నెందుఁ
బొడవడకుండ నేర్పున లా[6]ఘవంబుఁ
గ[7]డిఁదియు మీరనొక్కటఁ దూపులేయ
మెఱ[8]సి చూపఱచూడ్కి మిఱిమిట్లు గొనఁగఁ
గొఱవిఁద్రిప్పిన తెఱంగున సం[9]చరించు
కౌశికశిష్యుని గాదిలిసుతుఁడు
కౌశికవిద్యకుఁ గడుజాణఁడనఁగఁ
దూ[10]ణీరపేటికఁ దోడ్తోన వెడలు

---

1. క. సందరంగగొనియట్లుగాదిరిగి
2. క. యెన్నిసరీతి భద్రములునూఱు.
3. క. యిన్నూటఁదురగంబు లేనూఱుభటులు
4. నూఱునూఱు రథినుతలీలఁగాండి.
   క. నూరుసారథులను ధరనుగ్గునుగ్గాడి.
   ఖ. నూఱునూఱుల రథికులనట్లుగొండి.
5. వారకనాదియభ్రభవములో నేడు
   క. పాఱంగవేయి భద్రనాగముల
6. క. లాఘవమున. ఖ. లాఘవమును.
7. క. కడిమియుమీర నేర్పునఁదూపులేయ.
8. క. మెఱసెఁజూపరమాడ్కి.
9. ఖ. సంచరింప.
10. క. తూణీరపెట్లకుఁ దోడ్తోనవెడలు.

బాణపన్నగములఁ బట్టి మంత్రించి
క్రీడ[1]మై రిపుతనుగేహాంతరముల
నాడిం[2]చి ప్రాణంబులను బలిఁగొనుచు
లవుఁడు మండుచు మండలప్రచారముల
వివిధమార్గంబుల వే[3]సఁదిరుగు నింద్రు
కులిశంబు నగములఁ గోపించుభంగి
బ[4]లముల గుండెలు పగులనార్చుచునుఁ
గరు[5]ల నూఱును రథాంగముల లక్షయును
హరు[6]లకోటియు ధీరులగు శతకోటి
భటు[7]లనుఁ గలయట్టి భ్రములట్టి భ్రములఁ
బటులీల నాలుగుపదుల నొక్కరుఁడు
నొకముహూర్తంబున నుర్విపైఁగూ[8]ల్చె.

---

1. క్రీడమైరిపులను గేహాంతరముల.
   క. క్రీడమై తనరిపు గేహామాంతరము.
2. ఖ. క. నాటించి.
3. క. ఖ. వేడుకఁదిరుగు.
4. క. బలములవేవురఁ బడనార్చినట్లు.
   ఖ. బలములవెరఁగుడు వడనార్చునిట్లు.
5. గరులనూఱుల రథాంగములలక్షయును.
   క. ఖ. కరులునూఱును రథాంగములు లక్షయును,
6. క. హరులుగోటియుఁ తేరులుంశతకోటి.
   ఖ. హరులుకోటియును ధీరులుశతకోటి.
7. భటులనుగలయట్టి భ్రమలుదిగ్భ్రమలు.
   ఖ. భటులనుగలయది భ్రమలంట్రములు,
8. ఖ. గూల్చి.

—: రణరంగమునఁ గుశునిఁ గానక లవుండు చింతిలుట :—

అకలంకవిక్రముండై యా[1]ర్చి పేర్చి
యాసింహవిక్రముండా గజభ్రమల
నాసురవృత్తిఁ జెం[2]డాడుచో లవుఁడు
"శలలభీకరమైన [3]శల్యంబెపోలె
కలయనాటిన యంబకములచే నొ[4]చ్చి
కుశుఁ[5]డు సైన్యంబులఁ గొల్లల నెట్టి
దశ[6]నొందెనో!" యని తల్లడమంది
దెస[7]లునాలుగుఁ జూచి దీప్తదివ్యాస్త్ర
విస[8]రసముద్దండవీరసంకులము
రథికమనోజ్ఞసా[9]రథి జవానీత
రథనేమినిష్ఠురారావభీకరము
సమ[10]దవారణఘనశ్యామాయమాన

---

1. క. యార్చియార్చి.
2. జెండాడుచోనవుడు..
3. క. శైలంబెపోలె. ఖ. శల్యంబుబోలె.
4. నొప్పె.
5. క. కుశుఁడుసైన్యంబు లరిగూలెనన్నట్టి.
6. దశనొందెనోయని యల్లడమంది.
   క. దెసఁబొందెనోయని తల్లడమంది.
   ఖ. దశఁబొందెనోయని తల్లడమంది.
7. క. దిసలు. ఖ. దిశలు
8. క. వీరసముద్దండ వీరసంకులము.
   ఖ. విసరముదండన వీరసంకులము.
9. క. సారథిజవానీక.. ఖ. సారథింజావనీక.
10. క. సమయద్వారణ ఘటాశ్యామాయమాన,

సము[1]దగ్రమును సర్వచయభయంకరము
నగుసేనఁ గను[2]గొని యప్పుడాకుశునిఁ
డగఁ[3]గానలేక యుత్తరిని నాలవుఁడు
"అ[4]క్కటా! యిపుడు మాయన్న యొక్కరుఁడు
యొక్కడఁ జిక్కెనో! యేమందు" ననుచు
నాలంబుఁ జాలించి య[5]పుడూరకుండె.

—: లవుండు రుధిరాక్షునితో భయంకరమగు యుద్ధముఁ జేసి యతని నేలగూల్చుట :—

ఆలో[6]న నద్భుతమైన వేగమున
జ[7]ననాథ! రఘునాథశరణాగతుండు
విను లవణునిమామ వి[8]క్రమోద్ధతుఁడు
నధికుండు రుధిరాక్షుఁడనువాఁడు కపట
వి[9]ధిపరాయణుఁడు దోర్విభవదుర్జయుఁడు

1. క. సముదగ్రమగు.
2. క. ఖ. పొడగని.
3. క. మొగముఁ గానక చింతమునిఁగె నాలవుఁడు.
   ఖ. మొగముఁ గానక చింతమునింగి యాలవుఁడు.
4. ఖ. అక్కటా! మాయన్న యిపుడొక్కరుండు.
5. యాలవుఁడుండె. ఖ. యటులవుఁడుండె.
6. ఖ. నాలోననద్భుతంబైన వేగమున.
7. క. జననాథ! యంతనాశ్చర్యంబుగాఁగ.
8. క. విక్రమోజ్జ్వలుఁడు. ఖ. విక్రమోన్నతుఁడు.
9. క. విధమునవచ్చియా విభవదుర్జయుఁడు.
   ఖ. విధిపరాయణుఁ దోర్విభుదుర్జయుండు.

చె[1]నసి యొక్కట లవుచేతి విల్లూడిసి
కొనిపోయె సైన్యంబు[2]కో యని యార్వ;
బలియుఁడై లవుఁడు నా[3]పగర వీక్షించి
"నిలునిలు కపటాత్మ! నేర్పరి వాఁడు
నీవేల? క్రొవ్వితి నేఁడు నాచేతఁ
జావక యిఁ[4]క నెందుఁ జనఁగలవ "నుచుఁ
జక్రంబుఁగాని వైరిచక్రంబు వ[5]డఁకఁ
జక్రపాణియుఁబోలె సక్రోధుఁడగుచు
దంటయై తరుమ నాఁతడు పాఱలేక
మింటికి నెగయ భూమిజపిన్నకొడుకుఁ
దక్కక వాల్మీకిఁద[6]లఁచి సద్భక్తి
మ్రొక్కుచుఁ దనకు నమ్ముని యిచ్చినట్టి
వా[7]యుమంత్రంబును వడి జపియించి
వా[8]యుప్రసాదజవంబున నెగసి

---

1. చెనసియామరలవు చేతివిల్లూడిసి.
   క. చెనసియొక్కట లవునిచేతి విల్లూడసి.
   ఖ. చెనసియొక్కట లవుచేతివిల్లూడసి.
2. క. ఖోయనియార్వ. ఖ. కోవనియార్వ
3. క. పగతునీక్షించి.
4. యిఁక నేఁడు.
5. క. ఖ. వణఁక.
6. క. దలంచినభక్తి.
7. వాయుమంత్రమ్మున వడిజపియించి.
   క. వాయుమంత్రమునుఁ దీవ్రమునజపించి.
   ఖ. వాయుమంత్రంబుఁ దీవ్రముజపియింప.
8. వాయుప్రభావ జవంబున నెగసి,

యురగంబునెత్తుట నొడలెల్లఁ దడిసి
యుర[1]వడి నెగయు మయూరంబుపోలె
(పలలంబునొడిసి యుప్పరముగా నెగయు
బలుడేగయునుఁబోలె బాలకుండపుడు
నుఱుక "నెవ్వనిమీఁద నుఱుకునో" యనుచు)*
వెఱచి సైన్యంబెల్ల వీరునిఁజూచి
య[2]లవుమై విండ్లను నమ్ములుఁ దొడిగి
సొ[3]లయక గగనంబుఁ జూచెడివారు
పొ[4]దిగొన్న ఖేటకంబుల మస్తకములఁ
గదియించి యందంద క[5]దునుండువారు
పిడుగుచందంబున భీమవిక్రముఁడు
"వ[6]డి మనమీఁద నవశ్యంబు నుఱుకు"
ననువారు మఱికొందఱరదాలక్రింద
గుని[7]కిల తలఁగ్రుక్కుకొనియెడివారు

---

1. యురువడినెగయ
* ఈమూడుపంక్తులు మాతృకలోనివికావు. క
2. యొలమిమైవిండ్లును యమ్ములుదొడిగి.
3. సొలవక.
4. పొదిగొన్న క్రేవనంబులఱ మస్తకములు.
   క. పొదిగొన్న ఖేటకంబులమస్తములు.
5. క. ఖ. గప్పించువారు.
6. క. దనమీఁద.
7. గునికిలతలగుట్టి కొనియొడువారు.
   క. గునికలతలబెట్టుకొని యుండువారు.
   ఖ. గునికిలతలఁ గుక్కుకొని యుండువారు.

బలుబిలంబులతో[1]డఁ బర్వతావళుల
పొలువునఁబడి పెనుప్రోవులై యున్న
గజకళేబరము లొక్కటఁ జొరబాఱి
గజ[2]బిజించుచు భీతిఁ గలఁగెడువారు
చొరఁజోటులేక యచ్చో మహావీరు
లు[3]రుభయంబునఁబాఱి యొండొరుఁ గడవ
శవ[4]ములలోఁ జొచ్చి చచ్చినయట్లు
బవరంబులోపలఁ బ[5]డియుండువారు
నగుచు సైన్యంబెల్ల హల్లకల్లోల
మగు[6]చుండె విలయకాలాబ్ధియుఁబోలె ;
ఆ[7]లోన దమనుండు నమలను కేతు
కా[8]లసింహుఁడు జితక్లముఁడు ధార్మికుఁడు

---

1. క. ఖ. తోడి.
2. గజభజింపుచు. క. గజభిజరై.
3. లురుభయంకరములు యొండొరుఁగడవ.
   క. లురుభయంబునబొంది యొండొర్లగడవ.
4. క. శవములలోఁజొచ్చి చచ్చినట్లుండి.
   ఖ. శవములలోపలఁ చచ్చినయట్ల.
5. బడియెడివారు. ఖ. పడియున్నవారు.
6. మగుచు నావిలయకాలాగ్నియుబోలె.
   క. మగుచుండె వెలయకాలాబ్ధియుంబోలె.
   ఖ. మగుచుండి విలయకాలాబ్ధియుబోలె.
7. యాలోనదమనుండు నమలను కేతు.
   క. యాలోనదమలుకడు(నమలుండు) నమలను కేతు.
8. క. కాలజిత్తుండు సుధాత్రముఁడు ధార్మికుండు.

చం[1]ద్రశరన్నరశత్రుసూదనులు
సాంద్రకోపానలజ్వాలితాస్యులగుచు
మదియించి దశరథమంత్రినందనులు
పదుగురు నొక్కట బా[2]లుపైఁగవిసి
కుప్పించి శరములఁ గ్రూరులై యతని
నొప్పించి సమరవినోదంబు స[3]లిపి
చెద[4]రంగ నాతని చేతిచక్రంబుఁ
బదిపదిశరములఁ బడ నేసిరలుక ;
చక్రంబుఁ దునిసిన జానకీసుతుఁడు
సక్రోధమూర్తియై జగతిపై కుఱికి
పరిఘంబుఁగొని కూడఁబఱతెంచి చండ
క[5]రునికై వడి జితక్లము రూపుచూపి
"నిర్మాల మగుమోరి! నేఁ[6]డు నీకిదియ
ధ[7]ర్మంబు పొమ్మ"ని ధార్మికుఁగూల్చి

---

1. క. చంద్రశరాన్నర శత్రుసూదనుఁడు.
ఖ. చంద్రశరరన్నద శత్రుసూదనులు
2. ఖ. బాలుపై సెగసె.
3. ఖ. సలప.
4. బిరుదులై యాతని పెద్దచక్రంబు.
క. చదురుపలై చెదర నాతనిచేతిచక్రంబు.
5. కరునికైవడిశౌరి చక్రంబుఁజొచ్చి.
క. కరునికైవడిజితాంక... ...
6 నేఁడునీకిదియు.
7. క. ధర్మంబుగొమ్మని ధార్మికుంగూల్చె.
ఖ. ధర్మంబువొమ్మని ధార్మికుఁగూల్చె.

యా[1]తపత్రముతోడ నరదంబుతోడఁ
గేతువుతోడ సుకేతును[2]గ్గాడి
యా[3]దిశాంతముగాఁగ నార్చుచు శత్రు
సూదనుండై శత్రుసూదనుఁ జం[4]పి
రౌద్రరసోద్రేకరయమున వీర
భద్రుఁడై చంద్రునిఁ బ[5]గులంగనేసి
గదల[6]పంక్తులఁ జాల కలయనొప్పించి
మద[7]నారిరేఖుఁడై మదనుని గడపె.
ఆలోన సైన్యంబులందంద వణఁకఁ
గాలునిఁ గాలునికడకుఁబో న[8]సిపి
యమరగంధర్వసిద్ధాదులు వొ[9]గడ

---

1. యాతతరథచక్ర మదరంబుతోడ.
క. యాతపత్రములోడ......
ఖ. య్యాతపత్రములతోనరదంబుతోడ.
2. ఖ. నుగ్గాడి
3. క. ఆదశాంతముబగల నార్చుచువచ్చి.
ఖ. ఆదశాంతరముగా నార్చుచుశత్రు.
4. క. ఖ. జంపె.
5. క. పగులంగ్రవేసి. ఖ. భగ్నంబునేసె.
6. గదలపంక్తులఁ జాలగదలినొప్పించి.
క. కదనోగ్రపంతుల గలయనొప్పించి.
ఖ. కదనభసక్తుల కదలనంకించి.
7. మదనాంగరేఖ లమ్మదనునిగడపి.
క. మదనారిరేఖుడై మదను.......
ఖ. మదమునరేఖుడై మదునునిగడపె.
8. క. ఖ. ననిపె.
9. క. ఖ. పొగడ.

సమ[1]లతేజస్కుఁడై యమరఁ జెండాడి
సంహారవిక్రమక్షముఁడైన నార
సింహమూర్తియుబోలె సింహాయిరూపడఁచి
పెళపెళనార్చుచుఁ బిడుగుచందమున
నలినలిగా శరన్నదునియేపడఁచి
ఘనపరంపరల నొక్కట నుగ్గు[2]సేసె
మొనసిన పవమానమూర్తియుఁబోలె,
దొ[3]రలు పదుండ్రు నెత్తురులతోఁ గవచ
శరచాపభూషణజాలంబుతోడఁ
బలు[4]వురొక్కట వేదబాహ్యమానవులు
బలసి రౌరవమునఁ బడినట్లు బడిరి.
అపు[5]డు గదాపాణియై రుధిరాక్షుఁ
డపరభైరవమూర్తియై బా[6]లుఁగదిసెఁ
గై కొ[7]నకాతండుఁ గదిసె నందంద
పై కొ[8]ని యాగదాపరిఘసాధనులు

1. సమలతేజస్కు లాయములు జెండాడి.
   ఖ. యమలతేజస్కుఁడై యములుచెండాడి.
2. నుగ్గుసేసి.
3. దొరలఖదుండ్ర నెత్తురులతోగవయ
   ఖ. దొరలుపదుండ్ర నెత్తురులతోకవచ.
4. బలువులొక్కట.
5. ఖ. అప్పుడగదపాణి.
6. బాలుఁగదసి.
7. ఖ. కై కొనకతఁడును గవిసెనందంద
8. ఖ. పైకొనియిద్దఱు పరఘుసాదముల.

కర[1]ములు దళములు గళములుఁ దలలు
నురములు సంధులు నొండొండన[2]లియ
నొండొరుఁ ద్రేయుచు నుగ్రకోపమున
గండభేరుండయు[3]గ్మంబునుఁబోలె
విడువక పె[4]నఁగిరీవిధమున గిరులు
వ[5]డఁకాడఁ జారణవరులుఁ గీర్తింప
దై[6]తేయసైతేయదారుణగతుల
భీ[7]తియుఁ బ్రీతియు బెరసె సేనలకు
నాలోనఁ దనగద నంకించి యా[8]తఁడు
బాలునితలఁ ద్రేసె బా[9]హుగర్వమున
నటుఁ ద్రేటువడి లవుండవనిపైఁ ద్రా[10]లి

---

1. ఖ. కరములుప్రక్కలు గళములుతలలు.
2. ఖ. నవియ.
3. యుగ్మంబులబోలె.
4. క. ఖ. పెనఁగిరివ్విధమున గిరులు.
5. వడకాడ వారణవరులుగీర్తింప.
   క. వణఁకసారణసిద్ధవరులుగీర్తింప.
   ఖ. వణఁకవారణ సిద్ధవరులుగీర్తింప.
6. క. దైతేయసమతేయదారుణగతుల.
   ఖ. దైతేయనవితేయదారుణగతుల.
7. బ్రీతయుఁ బ్రవిత్తియు బెరసెసేనలకు.
   క. ప్రీతియుభీతియు బెరసెసేనలకు.
   ఖ. ప్రీతియుభీతియుఁ బెనపెసేనలకు.
8. యసుర.
9. క. బాహువర్గమున.
10. ప్రాలె.

యటముహూర్తమునకు న[1]ల్లనఁదెలిసి
కడుసంభ్రమమున దిగ్గజముచందమున
వడి[2]లేచియార్చుచు వసుధపైనున్న
కుం[3]తంబువట్టి యకుంఠితుండగుచు
నంత[4]టఁ గడువేగ యాతనిఁ గదిసి
దనుజవీరునితలఁ దానసె త్రుంచె.

—: లవుఁడు లక్ష్మణసేనలతో యుద్ధముఁ జేయుట :—

తనవిల్లుఁ గైకొని ధరవ్రయ్య నా[5]ర్చి
లక్ష్మణుసేనపై లం[6]ఘించి విజయ
లక్ష్మీమనోజ్ఞవల్లవుఁడైన లవుఁడు
కడఁ[7]గి మహావిషకల్పాశుగములఁ
గడుఁబెక్కు లేసె నఖండవేగమున
నరుఁగ్రమ్మి హతశేషమగు తొమ్మనూట
య[8]రువది భ్రమములంత నవనిఁగప్పటయు

1, క. యటముహూర్తంబున నొయ్యనందెలిసి.
ఖ. నటముహూర్తంబున కయ్యనందెలిసి.
2. క. ఖ. వడిఁబేర్చి.
3. క. ఖ. కుంతంబుఁగొని దైత్యు కూడండఁబారి.
4. క. కుంతంబువట్టితాఁ గుటిలాత్ముఁడగుచు.
ఖ. కుంతలంబులఁబట్టి కుటిలాత్ముఁడగుచు.
5. క. ఖ. నార్చి.
6. లఘులీలవిజయ.
7. క. కణఁగియార్చియు విషకల్పాశుగముల.
ఖ. కణఁగియానిశితాస్త్రగములై నగముల.
8. అరువదిభ్రమములంత యంతఁగప్పటయు.
ఖ. అరవదిభ్రమములంత యవనిగప్పటయు.

గర్భంబులోపలఁ గదలక యున్న
యర్భకుండునుఁ బోలె యా సేనలోన
బలుమంచు విఱియించు భానుఁడో! యనఁగ
బలునారసముల సబ్బలములఁ బ[1]ఱపె,
వెండియు నా[2]సేన విడువక యతని
నొండొండఁ గవిసి మహోగ్రవేగమునఁ
జండగదాకుంతశక్తినారాచ
భిండివాలాదుల బెట్టడరింపఁ
గ[3]నలి బాలుఁడు వట్టికసవుపై నడుచు
వన[4]పావకుఁడువోలె వడి నేపు రేఁగి
బలు[5]మంటలుమియు నంబకములఁ దొడిగి
బ[6]లములఁ జెండాడ బాహుగర్వమున
మొనసి పైకొని వీరముఖ్యులందఱునుఁ
గనలిపోవక మత్తకరులఁ గొల్చియును
హరులఁ దోలియు మహాహవవీరవరులఁ
బురికొల్పియును రథంబులఁ బఱపియునుఁ
గొందఱు వీరులుక్కున నే[7]పు రేఁగి

1. బరపి.
2. నాలోన.
3. క. కనలిపావకువట్టి కసవుపైనడుచు.
4. క. వనపావకునిబోలె.
5. క. బలుదుగ్రరవముల బాణముల్ తొడిగి.
6. క. బలములఁ జెండాడి బాహువర్గమున.
7. క. క్రొవ్వుమీరి.

"యిం[1]దఱు నీబాలుకిటు వాఱినేల !
యీ[2]మెయి విరథులై యినవంశుకడకు
నేమ[3]ని! పోరెద రిస్సిరో !" యనుచుఁ
దెలి[4]వి నొండొరులనుఁ దిట్టుచునుగుడఁ
దల[5]కొనుటయు మహోద్దండవేగమునఁ
దన్ను నేమరక యుంద[6]ఱకునుఁ జూడ
నన్ని[7]రూపంబులై యతివిచిత్రమునఁ
గో[8]దండవరచండగుణరావభరిత
రో[9]దోంతరాళుఁడై రుద్రుండువోలె
ఘ[10]నఘనప్రళయనిర్ఘాతసంఘాత
సునిశితాస్త్రంబుల సోనలుఁ గు[11]రిసె.

---

1. క. యిందఱుబాలుతోనిటఁబోరలేక.
2. యిమ్మెయి.
   ఖ. యిమ్మేన.
3. క. యేమనిపోరెద మిస్సిరోయనుచు.
4. క. తెలియనొండొరులను.
5. ఖ. తలకొనుటయును వేతండవేగమున.
6. క. నందఱికినితెగువ.
   ఖ. నందఱకును నాకఁ.
7. క. అన్నిరూపంబులైనటు విచిత్రముగ.
   ఖ. దన్నిరూపంబులై యతి విచిత్రముగను.
8. క. కోదండరవచండగుణరావభరిత.
9. క. రోధోంతరాళుఁడై రుద్రుని. . . . .
   ఖ. రోదాంతరాళుఁడై రుద్రుండుబోలె.
10. ఖ. ఘనతర.
11. క. కురియు.

త[1]నమీఁదనేయ నందఱు నొక్క తెగువ
ఘ[2]నచాపముల నంబకంబులఁ దొడిగి
యు[3]రక వారలనెల్ల నుర్విపై నతఁడు
కర[4]ములఁ గోలఁదికి ఖండించివైచి
తు[5]నుకలు నేలపైఁ దొరుఁగక మున్న
తునుమె రెండును మూఁడు తు[6]నియలుగాఁగఁ
గరతలంబులు మస్తకంబులుఁ దక్క
నిఱుగెలంకులఁ ద్రుం[7]చె నెలమిఁ జాపముల
శరధులకై కేలుఁజాఁప నాలోనఁ
గరములు దొనలు నొక్కటఁ ద్రుం[8]చివైచి
తెగఁ[9]బాపి దృష్టి సంధించి పైనేయఁ
దెగి[10]నయువ్వీరుల దృఢముష్టి సడల

---

1. తనమీఁదనడవ.
ఖ. తనమీఁదనెనయ.
2. క. ఘనరోషమున.
3. నురకవారలనెల్ల నుర్విపైయతఁడు.
క. నురకవారలఁజంప నొల్లక యతఁడు
ఖ. ఫురగవాలమ్ముల నొప్పింపనతడు.
4. గరులకోలందికి ఖండించివైచు.
క. కరములఁగోలఁదికి ఖండించివారి.
ఖ. గరులకోలందికి ఖండించివాని.
5. క. ఖ. తునియలు.
6. క. ఖ. తునుకలుగాఁగ.
7. క. ఖ. ద్రుంచు.
8. ద్రుంచివైచు.
9. తెగఁబాపి దృష్టినితెగినయువ్వీరు.
10. దెగినయువ్వీరుల దృఢముష్టిసడిల.
క. ధృడరిన దృఢముష్ఠియన్నియునడలి

లీలమై మొగమున లేనవ్వులొలయ
వాలుఁదూపుల గు[1]ణావళుల నుగ్గాడి
యె[2]త్తిన కైదువలెల్లఁ దోడ్తోనఁ
దుత్తునియలుగాఁగఁ దునిమి కాల్బలముఁ
బదుల నూఱుల వేల బ[3]లియులనొక్క
కదు[4]పుగావెలిచి యొక్కటనేర్పు మెఱసి
పడకుండ మేనులఁ బదములఁ గేలుఁ
దొడ[5]లును నిడువాలుఁదూపులఁ గ్రుచ్చి
ఖండితారణ్యంబుగతిఁ దోఁపఁ దలలఁ
జెండా[6]డి నిలువున జీవముల్ వెడల
వ్రాలకుండఁగ గజావళుల పాదముల
నేలతోగీలించి నిశితబాణములఁ 590
గొం[7]డలగతిఁ బెనుకుప్పలుగాఁగఁ
గం[8]డల నెమ్ములఁ గడిమిమై రా[9]ల్చి

1. గుణావలులనుగ్గాడు క. గుణావళులు చెండాడి.
   ఖ. గుణావలుల జక్కాడు.
2. క. యెత్తినకింక నొకెత్తుటనరుకు.
   ఖ. యెత్తినకింక నొక్కఁతననరుకు.
3. క. ఖ. బలువురనొక్క.
4. క. కదుపుగావించి.
5. ఖ. తొడవులు.
6. క. చెండాడినిలువున జీవముల్ వెడలు.
   ఖ. చెండాడునిలువున జీవములువెడలు.
7. కొండలగతిజను గుంపులు గాఁగ.
8. కండలుసొమ్ములుంగడిమిమైరాల్చు.
9. క. రాలు.

కెరలి రౌతులఁ దల్రక్రిందుగా వ్రై[1]చి
యుఱవడిఁ బడనేయు న త్తమాశ్వముల
ముఱులు తెగఁగొని పగ్గముల నుగ్గునేసి
తొలఁగక రథసారథులఁ బారిచమరి
రమణకెక్కిన యతిరథమహారథుల
సమ[4]రథులను లీలఁ జక్కాడివ్రైచి
వీరరసావేశవివశుఁడై యిట్లు
భూరిపరాక్రమస్ఫురణమై నతఁడు
వర[6]రథద్వీప దుర్వారాశ్వమకర
శరమీనరక్తాంబు సమదేభశైల
హ స్తవిద్రుమక[7]పాలానఘశు క్తి
విస్తారసితదంతవిశదమా క్తికము

1. వ్రైచు.
2. యొఱలుచుఁబడనేయు న త్తమాశ్వముల.
3. క. ములుకొనిపగ్గములను నుగ్గుచేసి.
ఖ. ములుకులుకొని పగ్గములునుగ్గునేసి.
4. సమరవీథిని తలఁజెండాడివ్రైచి.
క. సమరథులనవలీలఁ జక్కాడివ్రైచి.
ఖ. సమరథులనులీలఁ జక్కాడివెండి.
5. క. స్ఫురణంబుమెఱసి.
6. వరరథద్వీపకరాళాశ్వమకర.
7. కపాలానికశు క్తి.
8. విస్తారసితదంతవిరసమా క్తికము.
క. విస్తారశుద్ధాంతవిశదమా క్తికము.
ఖ. విస్తారనిభదంతవిశదమా క్తికము.

నగురణాంబుధి నో[1]లలాడు భూతములు
పొగడంగ లవుఁ[2]డటు పోరుచుండె.

—: కుశుఁ డతిభయంకరమైన సమరమున లక్ష్మణసేనలఁ బరిమార్చుట; లక్ష్మణపరాభవము :—

అటు సింహవిక్రముండైన యాకుశుఁడు
చటులబాణముల లక్ష్మణుని నొప్పించె,
కనలుచు మూఁడంబకముల వైదేహీ
తనయుఁ గిరీటమాతఁడు ద్రొల్ల నేసె,
భ్రమ[3]ణచక్రంబను బాణంబుఁ దొడిగి
తమకించి బాలుఁడాతని ర[4]థంబేయఁ
జలియించి విలయఝంఝామారుతమునఁ
బలుమాఱుఁ దిరిగెడు ధర్మాద్రిపోలె
కడిఁ[5]ది బాణము తాఁకి కంపించి రెండు
ఘడియలు తిరిగె లక్ష్మ[6]ణుమహారథము
క్షితినాథ! భ్రమణంబుఁ జెంది యాతేరి
చతురశ్వములునుఁ బంచత్వంబునొందె,
వేరొ[7]క్క తేరికి వెసదాఁటి కడిమి

---

1. క. నోడలాడభూతములు ఖ. నోలలాడిభూతములు.
2. క. లవుఁడటు బోరుచుండె.
   ఖ. లవుఁడట్లు బోరుచుండె.
3. భ్రమణచక్రంబును. క. భ్రమణచక్రంబున.
4. క. ఖ. రథంబేసె.
5. ఖ. కడిమి.
6. క. లక్ష్మణదేవురథము.
7. వేఱొక్కరథమెక్కి వెసదాంటికడిమి.

మీ[1]ర నావేళ సౌమిత్రి కోపించి
వివిధబాణముల నవ్వీరునికవచ
మవనిపైఁ బొడిపొడియై రాలనేసె,
కంచుకంబూడ్చిన కాలాహివోలె
మిం[3]చెను బాలుండు మేమఱువెడలి
బహుళాంధకారంబుఁ బాసినబాల
మిహిరబింబమువోలె మేనితేజమున
నాసమయంబున నలమినఁ దప్పి
పాసి యాయూర్మిళాపతిమోముఁ జూచి
విన[4]యపూర్వమున నవ్వీరుఁడిట్లనియె.
"అ[5]నఘ! వైరముమాని యాప్తుండవైతి
వపకారమని సేసితదియు నాకిపుడు
నుపకారమై తోఁచె నుల్లంబులోన
ధారుణీరమణ! నాతనువున నున్న
భారంబు మా[6]న్చితి బంధుండవీవు
నలుదెఱంగుల సై[7]న్యభారంబు నీకుఁ

---

1. క. మీరినవేళ సౌమిత్రికోపమున.
   ఖ. మీరనావేళ సౌమిత్రికోపమున.
2. క. కాలాహిరీతి. ఖ. కాలాహిబోలె.
3. క. మించినబాలుండు మెయిమరువెడలి.
   ఖ. మించునబాలకు మేనితేజములు.
4. క. వినయపూర్వకముగ నవ్వీరుఁడిట్లనియె
   ఖ. వినుమనియప్పు డవ్వీరుఁడిట్లనియె.
5. క. అపకారమునుసేసితనఘ! నీవిపుడు.
6. క. ఖ. మాన్పితి.
7. క. సైన్యభారంబునకి,

గలిగియున్నది ప్ర[1]తీకారంబు గాఁగ
నరసి యీభారంబు నడఁతు నాచేతి
బరు[2]వుఁజూచినఁ గదా ప్రమదంబు నీకు
నో[3]పినతండ్రి! నీవోర్తుగాక”నుచు
నావినతండ్రిపై నా[4]గ్నేయశరము
భూమిజాతనయుఁడప్పుడు ప్రయోగింప
నామహాశరమున నగ్నికీలములు
ప[5]డిఁ బుట్టి దిశలు భూవలయంబు నిండ
నడరి లక్ష్మణదేవు నటు జు[6]ట్టుముట్టె,
రథముపై నిలువక రయమునఁ బంక్తి
రథసూతి వేరొక్కరథమున కరిగె,
కమనీయదివ్యా[7]స్త్రకములతో ఘోట
కములతో శకటాంగకములతో సు[8]తికి
తేరునీరుగఁ జేసి దివ్యాస్త్రవహ్ని
నారాజవీరసైన్యాటవి నవుడు
యలమిఁబైకొని వడి హరులతో నరద
ము[9]లునంటియును గుంతములు నమరించి

---

1. క. ప్రతీకారంబునాకు.
2. క. బరువుఁజూచితిగాని ప్రమదంబెనీకు.
3. క. వోపినతండ్రనీ యోర్తు గాకనుచు.
4. క. నాగ్నేయబాణ.
5. పడముట్టి.
6. క. చుట్టుకొనియె.
7. క. దివ్యాంబకములతో.
8. సురకే.
9. ములునంటి కుంతలములునమరించి.
క, ములునంటి కుంతలంబుల నంటగమరి,

పాటీరభూషణాంబరమాల్యములను
ఘోటకరథవీరకుంజరాంగములు
రాల్చి దివ్యాస్త్రశస్త్రముల గూ[1]పడఁచి
కాల్చి కాలానలకల్పమై కడఁగి
సైన్యంబు లాగ్నేయశర[2]మున నిట్లు
దైన్యం[3]బునొంద నంతట లక్ష్మణుండు
వారింపఁదలఁచి దుర్వారవేగమున
వారుణాస్త్రంబేయ వచ్చి యాశరము
మెఱుముల నుఱుముల మేఘజాలములఁ
దఱచువానల మహోదగ్రత మెఱసి
పరు[4]వాఱి యాగ్నేయబాణంబునడఁచి
పరువడి కుశుమీఁదఁ బర్వెఁ బర్వుటయు
నతఁడు వాయవ్యాస్త్ర మడరింప దానిఁ
బ్రతిహతంబుగఁ జేసెఁ బ్రతిలేని కడిమి
నది యక్షగం[5]ధర్వులడల భూతములు
చెదరంగ దిక్కులు చీ[6]కాకుపడఁగ
నేలయునింగియు నిండెఁ బెంధూళి
శైలంబులఁ గల నక్షత్రముల్ రాల

1. క. రూపణఁచి.
2. శరములనిట్లు.
3. దైన్యంబునొందె.
4. పరతెంచె యాగ్నేయబాణంబునడఁచి.
5. క. ఖ. గంధర్వులదర.
6. చీకాకుపడిరొ,

భయదకాలానలస్ఫుటాలాత్తభావాలు
జయపరిభూవర్తజాతవాయువులు
కడ[1]చి సైన్యములు నాకసమునకెత్తె;
కదుఁ[2]జిత్రముగ దేవగణము కీర్తింపఁ
గడిఁది వజ్రమున రె[3]క్కలు విదారింపఁ
బడని నూతనశైలపం[4]క్తులు కూడి
పురు[5]హూతుపై నెత్తిపోయెడి ననఁగఁ
గరులాకసంబునఁ గడునొప్పెఁ జూడ.
ప్రళయకాలమునాఁడు భానుబింబములు
బలసి దిక్కులనెల్లఁ బ్ర[6]భవించె ననుటఁ
దెలుపఁ బూ[7]నినయట్లు దేరులు పెక్కు
విల[8]సితప్రభలతో వినువీథి నమరె.
అలరుసూర్యుని[9] తేజులాకారముఱకఁ
దల[10]మునఁ బ్రతిబింబితములై నపగిదిఁ

1. క. కడచి సైన్యంబు నాకపథమునకెత్తి.
ఖ. కడఁగు
2. కదుఁజిత్రమని దైవగణము కీర్తింప.
3. క. రెక్కలుద్రుంపఁ బడిన.
4. క. పంక్తులునిగుడ.
5. క. పురుహూతుపై దండుపోయెనోయనఁగ.
6. క. ప్రభవించెననుచు. ఖ. ప్రభవించెననఁగ.
7. క. బూనినరీతి.
8. క. విలసితభ్రమలతో.
9. ఖ. వాజులాకారమురుక.
10. ఖ. తలంపునఁబ్రతిబింబ తతులైనపగిది,

బెక్కువన్నెలతోడ బె[1]రసి యశ్వములు
మిక్కిలి పొడవైన మింటఁ జె[2]న్నొందె,
మనుజలోకముఁ జూచి మ[3]క్కువం దివిరి
చను[4] సిద్ధయక్షఖేచరమూర్తులనఁగ
ధరణిపైఁ గాలూఁదఁ దర[5]ముగా కెగయు
దుర[6]వీరవరు లుబ్బి యుడువీథి మొఱసి,
కా[7]లాంతయమదండఘనసాధనముల
ధూళి దిక్కులనాకెఁ దూఁటులువోవఁ
గరులు దీవులు రథోత్కరములు నావ
లురుతరఛ[8]త్రంబు లుప్పొంగు నురువు
కమనీయతరలోహగ[9]దలుగ్రపన్న
గములు వాజులు జలగ్రహపరంపరలు
నల్లనై ప్రబ్బిన నాకంబు నీళ్లు
యెల్లెడఁ జెదరిన యిషువులు మీలు
బలుధూళిపటలంబు బడబాగ్నిశిఖలు
తలకొని యార్తనాదము మ్రోఁతగాఁగఁ

---

1. బెరసె నశ్వములు.
2. చెన్నొంది.
3. ఖ. మగుడంగఁదివిరి.
4. ఖ. చను యక్షసిద్ధఖేచరమూర్తు లనఁగ.
5. దరముగాకెయు.
6. ఖ. సురవీరమనుకుంభ ముడువీధి కెగసె.
7. కాలాంతయమదండఘనసాధనములు.
   ఖ. కాలాంతయమదండఘనసాధనములు.
8. ఖ. వజ్రంబు.
9. ఖ. గదలుసర్పములు.

"గడిమి మున్నేసె రాఘవుఁడింక నతని
కొడు కేమిసేయునో కో[1]పించి" యనుచు
లగువున మింటికి లవణార్ణవంబు
నెగసెనో! యననొప్పె నిఖిలసైన్యములు,
అని[2]లబాణముచేత నతిసాహసమునఁ
దుని[3]మి సైన్యము భూమితోడనే నిలిపె.
జానకీతనయుని సా[4]మర్థ్యమంత
సేనా[5]నియగు కాలజిత్తుండు చూచి
యారూఢకోపరసావేశుఁ డగుచు
ధీరుఁ[6]డా లక్ష్మణదేవుతో ననియె,
"ఏల[7]పాలార్చెద వీపిన్నపడుచుఁ
గూలనేయుదుఁ గాక కుంభినిమీఁద
నెడఁజొచ్చి నిలిపెద నీకుశావర్ణవముఁ
గడిమిమైఁ జెలియలికట్టచందమున
ల[8]వుఁడుఁ దోఁపకమున్న లక్ష్మణా! యితని
బవరంబు లోపలఁ బడనేయువాఁడ

1. ఖ. కోపించియన్న.
2. అనిలబాణమునకు నతిసాయకమున.
   ఖ. అఖిలబాణము లాతఁడహిసాయకమున
3. ఖ. మనిమిసైన్యముడించెఁ దొలఁగ కభువికి.
4. క. ఖ. సంరంభమెల్ల.
5. జనితకోపుఁడు కాలజిత్తుండుచూచి.
6. ఖ. ధీరుఁడై.
7. యాలవార్చుచు విపిన్నపడుచు. క. యాలపలార్చె విపిన్నపడుచు.
   ఖ. యాలపాలార్చెదు యీపిన్నపడుచు.
8. లవుఁడు దోఁపకయున్న లక్ష్మణా! యతని

నిత్తరి ననుజూడుమీ యంచుఁ" గాల
జిత్తుఁడప్పుడు కుశుఁ జేరనేతెంచి
పిడుగుమ్రోసినయట్ల భీమకార్ముకము
వడిమొరయింపుచు వాఁడప్పుడనియె.
"బ్రదుకంగ వలతేని బాలుఁడ! వేగ
చెదరిపొమ్మిదె చా[1]టిచెప్పెద నేను
నిక్కంబు మునిపుత్ర! నినుఁగూల్తు నాత్మ
నక్క[2]టికంబంతయైనను లేదు"
నావుండు జా[3]నకీనందనుండప్పు
డా[4]వీరవరునితో ననియె నవ్వుచును
"బాలుమాలిననీకుఁ బంకజాసనుఁడు
కా[5]లజిత్తనుపేరుఁ గల్పించుటెట్లు
మి[6]న్నకపొమ్మిక మొకమొకపడక
చన్న[7]నీయదు పేరు సమకూర్చునట్లు
వట్టి[8]రజ్జులు వల్కవలదింకనిట్టి
పట్టున నీబాహుబలముఁ జూ[9]చెదను

---

1. క. చాటిచెప్పుచున్నాఁడ.
2. నక్కటూకంబంతరైనను లేదు.
3. క. జానకీనందనుండపుడు. ఖ. జానకీనందుఁడు యపుడు.
4. క. నావీరవరునితో.
5. క. కాలజిత్తనుపేరు ఘటియింపనేల.
   ఖ. కాలజిత్తనిపేరు ఘటియింపుటెల్ల.
6. మిన్నకపో మొక మెదకంతికపుడు.
7. క. చననియ్యండపేరు సమకూర్చినట్లు.
   ఖ. చన్ననీయడిపేరు సుమకూర్చునట్లు.
8. క. వట్టిరజ్జులు బలుకవలదింక నీవు. ఖ. వట్టిరజ్జులు పల్క వలదింకఁ జేత.
9. చూపెదవు

ఓరి ! నాముందఱ నొకముహూర్తంబు
ధీరత నిలువు మింతియ చా[1]లునిపుడు
పడుచులాడుచుఁ దృణభక్ష్మపాయసము
లిడుభంగి నీ[2]మాట లెక్కడి ? పెక్కు
జ[3]ల్పక ! విను నీకు సరిమైన యట్టి
యల్పుండు నిన్ను సైన్యాధిపుఁ జేసె
నిదె నీవు చూడంగ నేఁడునాతమ్ముఁ
డదయుఁడై నీసేన నడఁచుచున్నాఁడు
కాం[4]డమే నొక్కటిఁ గడఁకఁ నేసెదను
ఖం[5]డింపు సత్వంబు గలదేనినీకు''
ననియ[6]ప్పుడేసె నో! యనిదివ్యులెల్ల
వినుతింప నాలుక వెసఁద్రెవ్వ నేసె
నటు ద్రెవ్వనేసి సేనాన్వితుండైన
కుటి[7]లాత్ముఁగని పల్కెఁ గుశుఁడు నవ్వుచును
"నిప్పుడు మానివై తే నొక్కబుద్ధిఁ
జెప్పెద నామాటఁ జేయు మూఢాత్మ !

---

1. క. చాలుననుచు.
2. క. నీమాట యెక్కడికెక్కు.
 ఖ. నీమాట లెక్కడికెక్కు.
3. కల్పకనీతోడ సరిమైనయట్టి.
 క. ఖ. జల్పకనీతోడ సరివచ్చునట్టి.
4. క. కాండమేనొక్కటి కడఁకనేయుదును.
 ఖ. కాండమొక్కటియేను కడఁకయేసెదను.
5. క. ఖ. ఖండింప.
6. క. అనియప్పుడేసెను నాదివ్యులెల్ల. ఖ. ననియప్పుడేసి నొయ్యనిదివ్యులెల్ల
7. క. కుటిలాత్ముఁ గనిఁగొని కుశుఁడునవ్వుచును.

మా[1]నకయింకనోరి! మౌనవ్రతంబు
పూనినాలుక నిన్నుఁ బూజ్యునిఁజేసె"
ననవుండు కోపించి యాకాలజిత్తుఁ
డనలకల్పంబైన యస్త్రంబుఁ దొడిగి
చనుదేఱ వెసనొంచి చని వామకరముఁ
గొనికాండనప్పుడా కుశుమీఁద నేసె,
అలుక లవాగ్రజుండా కాలజిత్తు
వలకేలుఁ దెగ[2]నేసి వాఁడిబాణముల
మకుటంబుతోఁ గూడ మస్తకంబేసి
(చీకాకు పడఁజేసె సేనలనెల్ల)*
నటు[3]గాలజిత్తుఁడా యవనిపైఁ బడినఁ
జటులవేగారంభసంరంభుఁడగుచు
నాజానుబాహులు నాభీలసాల
భు[4]జబలగర్వంబు భూరిరౌద్రంబు
విలసిల్ల సౌమిత్రివీరుఁడా కవిసి
బలువానతఱచుగా బాణంబు లేసె
నాబాణములు నిండె నవనియు దిశలు
నాబాలకుఁడు నొచ్చె నని సేనలార్చె
శరములు మూఁడేసి సౌమిత్రి మ[5]ఱియు

---

1. క. మానకయింక నీమౌనివ్రతంబు.
2. దగనేసె.
* ఈపంక్తిమాతృకలోనిదికాదు.
3. ఖ. అటుగాలజిత్తుఁ డయ్యవనిపైబడిన
4. భూజితరాగంబు భూరిరౌద్రంబు.
ఖ. భూజితుగాఁగ నుప్పొంగరౌద్రంబు.
5. ఖ. యవుడు.

బర[1]గించెఁ దోడ్తోన బాలకుమీఁద
గురుశక్తియును గదాకుంతఖడ్గములఁ
బరశుతోమరచర్మ పటు[2]సాధనముల
నేడు[3] క్కైదువలును నేపుమైఁ బాలుఁ
డేడే[4]డు తునుకలై యిలఁ బడనేసి
సింహనాదము నేసి చెలఁగి యవ్వీర
సింహుండు 'నిలు' మని చేయెత్తిపలికె,
గిఱికొన్న రుచులతో గృధ్రపక్షముల
గఱులతో మంటలుఁ గ్రమ్మెడువాని
ధారుణీధరపక్షదళనోగ్రవజ్ర
ధారలగతి నిశితములైన వాని
(నాదిత్య తులితంబులగువాని మర్మ
భేదులై మహిమచే నేర్చినవానిఁ
బెనుఁబాములనుఁబోలి భీకరాకృతులఁ
దనర వాల్మీకిదత్తములైనవాని)*
నైదునారసముల నతఁడు మంత్రించి
యాదిత్యకులవీరు నదరంటనేసె ;
నదిమంటలుమియుచు నద్రులువడఁక
భువితల్లడిల్ల నంబుధులెల్లఁ గలఁగ

1. ఖ. పరగించెఁదోడనబ్బాలకుమీఁద.
2. ఖ. పటుసాయకములు.
3. నేడుక్కైదువలున్న యేపుమైబాలు.
4. యేడుతునియలై యిలఁబడనేసె.

* ఈపద్యములు మాతృకలోనివి కావు.
ఖ. గ్రంథములోనివి.

హరిదంతములు మ్రోయ నఱ్ఱుండుఁ దప్ప
నఱు[1]గఁ జుక్కలురాల నందంద వచ్చి
యు[2]రవడి లక్ష్మణునురము నాటుటయు
ధరణిపై నొఱిగె నాదశరథాత్మజుఁడు,
ప్రభదూలి యుర్విపైఁ బడియున్న దివస
విభునిచందంబున విలసిల్లె నతఁడు.
అటు మహాసేనఁ జెండాడుచు లవుఁడు
పటుతరధ్వనినార్చె బ్రహ్మాండమవియ
నదివిని కుశుఁడప్పుడార్చుచు దాఁటి
కదనరంగంబునఁ గరుఁడుండుపోలె
కదియంగఁ జని లవుంగని చుట్టియున్న
మద[3]గజేంద్రులఁ గాంచి మనుజేంద్ర! యతఁడు
తోడనే పొడము సంతోషరోషముల
తోడ[4] నాఘనునకుఁ దోడయ్యె నెలమి
నన్నయుఁ దమ్ముఁడు నాగజభ్రముల
నన్నిటఁ దెగటార్చిరధికవేగమున,
ధరణీశ! వాల్మీకిదత్తబాణముల
నిరవశేషంబయ్యె నిఖిలసైన్యములు
నప్పుడిద్దఱుఁ దమయాశ్రమభూమిఁ
దప్పక చూచుచుఁ దాముండిరంత.

---

1. నురుచుక్కలు రాల నుగ్రతవచ్చి.
2. యురువిడి.
3. ఖ. మదగజంబులఁగని మనుజేంద్ర! యతఁడు
4. ఖ. తోడనాఘనులునుఁ దోడ్తోడ నెలమి.

—: శ్రీరాముండు లక్ష్మణుని వృత్తాంతము నరసిరమ్మని
దూతల నంపఁ బ్రయత్నించుట :—

భాగీరథీతీరభాగంబునందు
యాగమంటపమున నారామవిభుఁడు
వాచంయములుఁ గొల్వ వలనొందు భరతుఁ
జూచి లక్ష్మణుఁ దలంచుచు నానతిచ్చె.
“అక్కటా! నీతమ్ముఁడైన శత్రుఘ్ను
నుక్కణంచినయట్టి యుగ్రవిక్రముల
హయచోరకుల గెల్చి యన్న! సౌమిత్రి
జయమున నేలకో! చనుదేర తడసెఁ
గలలోననైన లక్ష్మణదేవుఁ గదియఁ
దలఁ[1]కునొక్కట జగత్త్రయముననైన
నోడఁగర చావర యురవడి నతని
నెదురించి నిలువంగ నే[2]గర్వినేర్చు?
వెఱవర పెక్కండ్రు వీరులతోడ
మెఱసికోపంబున మీ[3]రు లక్ష్మణునిఁ
గనుఁగొని యోతండ్రి! కావవే యనుచు
మనుబుద్ధి శి[4]శువులు మానిరో! పోరఁ
గాకున్నఁ బోరాడి కడచిరో! నిలువ

1. దలఁకుమొక్కట జగత్త్రియముననైన.
క. దలఁకునొక్కట జగత్త్రియమునంబోలి
ఖ. దలఁకునొక్కట జగత్త్రియముననైన.
2. క. నేగర్వియార్చు. ఖ. నేగర్వియొప్పు.
3. క. ఖ. మీరిలక్ష్మణుని
4. ఖ. కుశలవుల్.

లేక[1] మైమఱచి త్రెళ్లిరో భూ[2]విమీఁదఁ
దనలావుమైఁ బోరి ధరఁ గూలి యున్న
యనుజునిఁ దెచ్చునో! యతఁ డమ్మకడకుఁ
గడు నుగ్రుఁడైన లక్ష్మణుఁ జూచి మి[3]గుల
వడఁకుచు "వీ[4]రెంతవారు నీకెదురఁ
గడుఁ దప్పు సేసిన కార్యఘాతకుల
విడువవే చంపక వీరాగ్రగణ్య!"
అని బాలకులతల్లి యర్థిఁ బ్రార్థింప
విని లక్ష్మణుఁడు వారి విడిచెనో! కాక
తెఱఁ[5]గేమి యాగంబు దినములు మూఁడు
కొఱఁతయై యున్నది కొదవడునొక్కొ!
చని[6]రకో! బాలురు శత్రుఘ్నుఁ బట్టి
కొ[7]ని యెచ్చటికినైనఁ గుటిలభావమున
నరవ[8]రసుతుఁడైన నన్నుఁ గైకొనక
య[9]రుణతనూజుని నటఁ బాలుగొనక

1. ఖ. లేకమైమఱచిరో నీల్గిరో ధరను.
2. క. భువిమీఁద.
3. క. ఖ. మగుడ.
4. క. నీయెంతవారు నీయెదుర. ఖ. వీరెంతవారు నీయెదుర.
5. క. ఖ. తెఱఁగేది.
6. క. చనిరకో బాలు రాశత్రుఘ్నుఁ బట్టి.
7. క. కొని యెచటికైన.
8. క. ఖ. నరలోకసుతుఁడైన.
9. యరుణతనూజుని నకపాయిగొనక.
క. యరుణతనూజుని యడబాయగొనక.

యా[1]విభీషణు మెచ్చకంగదు మహిమ
భావించి యాత్మలోఁ బాటిగాఁ గొనక
యక్కటా! ఘనుఁడైన హ[3]నుమంతునైన
లెక్క[4]సేయక మారులేని లక్ష్మణుని
సర[5]కుసేయక నినుఁ జండవిక్రమునిఁ
జి[6]రయశోధాముని జీరికిఁ గొనక
పడుచులు తురగంబుఁ బట్టిరి కంటె
విడి[7]పింప నింకేమి వెరవకో! మనకుఁ
బనుపుము సౌమిత్రిపాటిల్లఁ దెలియ
జ[8]నమనోభిజ్ఞుల సందేశహరులఁ
దురగంబు తెఱఁగు శత్రుఘ్నునిపోక
పరమసాహసులైన బాలుర్వవిధము

---

1. క. యావిభీషణుని యామేలెయంగదుని.
   ఖ. యావిభీషణు యెంచకంగదు మహిమ.
2. క. పాయకనీవు.
3. హనుమంతులైన.
4. లెక్కసేయకమారు లెన్నిలక్ష్మణుని.
   క. లెక్కసేయకమారులేని యబ్బలము.
   ఖ. లెక్కసేయక మారులేని నీలునిని.
5. సరకుసేయక నినుచండవిక్రముని.
   క. సరకుసేయక నిన్ను చండవిక్రముఁడ!
6. ఖ. జిరయశోధారుని.
7. ఖ. విడిపింప మనకేది వెరవకోయనుచు.
8. జనమనోభిజ్ఞయు సందేశనమున.
   క. జనమనోభిజ్ఞులు సందీప్తవరులం.
   ఖ. జనమనోభిన్నులసందేశధరుల,

నేమియు విన[1]బడదెట్లానో ! కాని
నామది కలఁగెడు నరనాథపుత్ర !''
నా[2]వుండు భరతుఁడు న్నతబుద్ధిపరుల
నేవు[3]ర రప్పించె నినవంశుకడకు
నప్పుడాదూతలకనియె భూపాలుఁ
"డిప్పుడు మీరేఁగి యో[4]ల్ల యత్నములఁ
జని యవశ్యంబు మాసౌమిత్రితోడ
వినుపింపఁదగు నెల్ల విధములమీరు
మోహనాస్త్రములచే మోహితులైన
నాహ[6]వంబున సుప్తులైయున్ననైన
శిశువులఁ జంపక చేఁగావవలయు
దశరథాత్మజ ! వారితప్పులు మఱచి
బలవంతులగు వీర[7]భటులెల్ల నపుడు
కొలువ[8]నెల్లడలఁ జేర్కొన వన్నెకెక్క

1. క. వినబడదెట్లకో కాక.
2. ఖ. నావుండు భరతుఁడున్నత బలాధిపుల.
3. క. నేవురరప్పించి. ఖ. వేవురరప్పించె.
4. ఖ. యిన్నియత్నముల.
5. నెన్ని.
6. నాహవంబున సుఖులైయున్ననైన.
 క. ఆహవంబున సుప్తులైవున్ననైన.
 ఖ. ఆహవంబున సుఖులైయున్నయట్టి.
7. క. వీరభటులలో నీవు.
8. గొలువనెల్లందు జేర్కొనవన్నెకెక్క.
 క. కొలువంగవీడ్కొని యొక్కడువేడ్కడోడ.
 ఖ. కొలువనెల్లెడలఁ జేర్కొన వన్నెకెక్క.

యతి[1]రథో త్తముఁడవై యాజులఁ దేరి
చతురుండవగు నయశాలివి నీవు
గతిలేని పడుచులఁ గటకటా! నాకుఁ
బ్ర[2]తిమె చంపఁగనని పరికించి కాంచి
వన[3]జా ప్తకులవీర! వారినాకడకుఁ
గొనిరమ్ము నీదయాగుణము సొంపారఁ
బ[4]రులచేఁ గడుఁబరాభవముఁ బొందియునుఁ
గరుణార్ద్రచిత్తులై కలఁగరెవ్వారు
వారుగదా పుణ్యవర్తనులనఁగ
ధారుణిపైఁ గీర్తిఁ దన[5]కెడువారు
బాలుర సీతరూ[6]పంబుల నన్నుఁ
బోలెడువారని పొందుగావింటి
వారినెమ్మోములు వైదేహిముఖము
నారయ నొకచందమని రెల్లచ[7]రులు
(బాలకులేమైనఁ బలికిన మీరు
చాలమన్నన జేసి సంప్రీతితోడఁ)*

---

1. క. అతివిరో త్తముఁడైన యావాలిసుతుఁడు
ఖ. అతిరథో త్తముఁడవై యాజులందటిని.
2. బ్రతిమెచెప్పంగనని పరికించికాంచి.
ఖ. ప్రతియుచప్పక కని పరికించికాంచి.
3. ఖ. వనజా ప్తకులచంద్ర!
4. ఖ. పరువడి వారిపైఁ బటుకటాక్షమును.
5. దనరెడువారు.
6. క. రూపంబులనుండ
7. క. జనులు.

* ఈపద్యము మాతృకలోనిదికాదు, ఖ. గ్రంథములోనిది,

ద[1]ప్పక మీతల్లిదండ్రు లెవ్వారు ?
చె[2]ప్పఁడీయడవులఁ జివుకంగనేల ?
మీనామమెయ్యది ? మీతల్లి యెచ్చటఁ ?
దానుండు వినుపింపఁద[3]గు నాకు ననుచు
నల్లన[4] వారల నడిగి వృత్తాంత
మెల్ల[5]ను నరసి నీవిటకుఁ దోడ్తెమ్ము"
అని చెప్పఁడని రాముఁడాత్మదూతలకు
వినఁగఁ జెప్పుచునున్నవేళఁ జిత్రముగ

—: సౌమిత్రి పరాభవము నెఱిఁగి శ్రీరాముఁడు భరతుని సమరమునకుఁ బంపుట ; అతిసంరంభమున భరతుఁడు సమరమునకుఁ గదలుట :—

ననఘ ! నెత్తుటఁదోఁగి హారామ ! రామ !
యనుచు మోమున దైన్యమధికమై తోఁప 740
సౌమి[6]త్రియోధులు చనుదెంచి మ్రొక్కి
"రామ ! భయార్తుల రక్షింపు మమ్ము
ఘనసైన్యములతోడఁ గదలి లక్ష్మణుఁడు
చని మూర్ఛనట్లున్న శత్రుఘ్నుఁ గాంచి

---

1. క. తప్పక మీ తల్లిదండ్రి యెవ్వారు. ఖ. తప్పకయడుగుడీ దయతోడయేమి
2. క చెప్పుడీ యడవిలో చివుకంగనేల.
   ఖ. చెప్పుడీయడవిలో చివుకంగనేమి.
3. క. తగుగాకయనిన. ఖ. దనరుదుననుచు.
4. ఖ. నల్ల జనంబుల.
5. మెల్లన నగసిమీరిటకుఁ దోడ్తెండు. ఖ. మెల్లన నరసి నీవిటకుఁదోడ్తెమ్ము.
6. క. సౌమిత్రిబంట్లునుఁ జనుదెంచి మ్రొక్కి.
   ఖ. సౌమిత్రిభృత్యులు చనుదెంచి యప్పుడు,

యలు[1]కయుఁ గోపంబు నడర నాకుశునిఁ
దల[2]పడి యతనితోఁ దడవు పోరాడి
నప్పుడస్త్రములు నీయనుజుపైఁ గుశుఁడు
కప్పె[3]మేఘముభంగిఁ గడఁకతో నతఁడు
పీతాంబరుఁడు తనపిన్ననాఁ డలుకఁ
బూతనాదులనెల్లఁ బొరిఁగొన్నయట్లు
జతురంగబలము నాశ్చర్యముగాఁగ
నతఁ[4]డొక్కఁ డనిఁ గూల్చె నతిబాలుఁడయ్యుఁ
గడిమిమై లక్ష్మణకాలజిత్తులనుఁ
బడనేసె నక్షీణబాణజాలముల
సౌమి[5]త్రులిద్దరు జగతిపైఁబడిన
నేము[6]వచ్చితిమి నీకిది యెఱింగింపఁ
జనుము నీవచటికి సైన్యంబుతోడ
ఘనుఁ[7]డ! నీసేసెడిక్రతువేల? యిపుడు
కుశుఁడను ప్రళయాంతకుఁడు రాకమున్నె
దశరథాత్మజ! నీవు తొ[8]గఁబొమ్ము లెమ్ము",

---

1. క. యలుకయు శోకంబు నడర నాకుశుని.
   ఖ. యలుకయు రోషాగ్ని యలమి నాకుశుని.
2. క. తలపడి యనిలోనఁ దడువు గాఁబోరి.
   ఖ. తలకొని యనిలోన దడవుగాఁబోరి.
3. గప్పెదెవుర గొండకాణిగావించి.
4. ఖ. నతులితంబుగఁ గూల్చె.
5. ఖ. నా మహాత్మునిచేతి నందఱుపడిన.
6. ఖ. మేమువచ్చితిమి మీకిది యెఱిఁగింప.
7. ఖ. ఘనుఁడ! నీచేసెడి క్రతువేటి దిపుడు
8. ఖ. తగఁబోవలెమ్ము.

అని[1]న యోధులమాట లన్నియుఁ దెలియ
వినియప్పు డురుశోకవిషధిలో మునిఁగి
ధర[2]ణీశ్వరుఁడు మూర్ఛఁ దనమేను మఱచి
భర[3]తుని యెదుటనే పడియె భూస్థలిని,
పడిన నొయ్యన నెత్తి భరతుఁడందంద
త[4]డిపె శీతలవారిఁ దనువుఁ గన్నులను
సకలేశుఁ డారామచంద్రుండు మూర్ఛ
నొకకొంత ప్రొద్దున కొయ్యనఁ దెలిసి
తమ్ము[5]లఁ దలఁచి నేత్రములఁ గన్నీరు
క్ర[6]మ్మ నిట్లనియేడ్చెఁ గడఁగి రాఘవుఁడు
(నొక్కట యెలుగెత్తి "యోమహావీర !
యె[7]క్కడి మరణంబు యొలసె నీకిపుడు)*
హా నిత్యవిక్రమ ! హా నిర్మలాత్మ !
హా నీకు నిటువంటి హాని వాటిల్లె
నే[8]నేమి చెప్పిన నెదురాడ కెందుఁ

---

1. ఖ. అనిన యాప్తులమాటలన్నియు.
2. ధరణీశుఁడును తనమేనును మఱచి
3. భరతుని యెదురునఁ బడియె. ఖ. భరతుని యెదురనే పడియె.
4. క. తడిపి శీతలవారిఁదనువుఁ గ్రమ్మఁగను.
5. ఖ. తమ్మునిఁదలఁచి.
6. గ్రమ్మనిట్లనియె నొక్కట యెలుగెత్తి.
   * ఈ పద్యము మాతృకలోనిది కాదు. ఖ. గ్రంథములోనిది.
7. యెక్కడి మరణంబు యొనగూడె నీకు
8. క. నేనేమిచెప్పిన నెదురాడ వెందు. ఖ. యే నెందువచ్చిన నెదురాడవీవు.

బూ[1]నిసేసెడి నిన్నుఁ బోనాడుకొంటిఁ
దండ్రి! నన్నరసితి దయతోడఁ దల్లి
దండ్రుల మఱ[2]పించి దండకాటవుల
నీవు నన్నాహారనిద్రలుఁ బా[3]సి
యా[4]వేళఁ గొలిచితి వాసాహసమున
నను[5]రాగ మొనరించుటదియె కాదిపుడు
మన[6]మున నారనిమంటఁ గల్పించె
నా[7]మేఘనాథుఁ డట్లాజిరంగమున
నీమ[8]హాస్త్రంబుల నేలపైఁగూలె
నట్టినీవల్పుండవై యొక్కతపసి
పట్టిచే నారడిపడితివే య[9]నఘ!
యె[10]క్కడి యీయాగ మెక్కడి దీక్ష
య[11]క్కటా! సౌమిత్రులటు గూలియుండ

1. పూనిసేయుదు నిన్ను పోనాడుకొంటి.
క. పూనిచేసితి నిన్ను పోనాడుకొంటి.
2. మఱపించె.
3. ఖ. మాని.
4. యావేళఁగొలిచితి వాసాహసంబు.
5. క. అనురాగమునఁ బొందెనది నాకునిపుడు
ఖ. అనురాగ మొదలించునదియె నేఁడిపుడు
6. క. వరమున నాతనిమంటఁ గల్పించె. ఖ. మనమున నేరనిమంటఁ గల్పించె.
7. క. ఆమెఘనాథుని నాజిరంగమున ఖ. ఆమేఘనాథు బిట్టాజిరంగమున
8. క. నీమహాస్త్రంబుల నేలపైఁగూల్చి ఖ. నీమహాస్త్రములచే నేలపైఁగూలె.
9. ఖ. తండ్రి!
10. క. యెక్కడియాగంబు యెక్కడిదీక్ష.
11. క. అక్కడ సౌమిత్రి యటఁ గూలియుండ.
ఖ. అక్కట సౌమిత్రియటు గూలియుండ,

నెచ్చోట నేగతి నెట్లున్నవారో
య[1]చ్చోటికేఁగద ననుమానమేల ?
తమ్ముఁడ ! నా[2]కిమ్ము ధనువునస్త్రములుఁ
దెమ్మన్న భరతుండు ధీరుఁడై పలికె.
“జగదేకవీరుని సౌమిత్రిఁ గ[3]దిసి
జగతిపైఁ గూల్పంగఁజాలునే యొకఁడు
తుదలేని భయమున దూ[4]తలాచంద
మిది[5]యదియని నిక్కమెఱుఁగ రేమియును
ధాత్రీశ ! యా[6]పుణ్యధనులకు మోహ
మాత్ర[7]ము లేదన్న మరణమెక్కడిది ?
అ[8]ది సర్వమును నిజంబరయ నచ్చటికి
నిదె[9] పోవుచున్నాఁడ నేను నీయాజ్ఞఁ
బగవా[10]రినిద్దఱ బంధించి రథము
నొగలపై నిడుకొని యు[11]రుశక్తి మెఱయ
ననుజులతోఁ గూడనరుదెంతు నిపుడు

---

1. యచ్చటికేఁగద.
2. క. ఖ. నాకింక.
3. ఖ. గదియ
4. క. దూతలీభంగి. ఖ. దూతలీచంద.
5. క. మిదినిక్కరునికార్య మెఱుఁగ రేమియును
6. ఖ. యీపుణ్యధనులకు.
7. క. నాస్త్రంబులేదన్న
8. క. అదియు సర్వము.
9. క. ఖ. యిదెపోవుచున్నాఁడ యేనుమీయాజ్ఞ.
10. బగవారినందఱ.
11. నుతశక్తి మెఱయ.

మను[1]జేంద్ర ! నీమది మఱుఁగంగనేల ?"
అన[2]విని రఘురాముఁడావాక్యములకుఁ
దనలోన మెచ్చి యాతనితోడ ననియె.
"తమ్ముఁడ ! నీకూర్పు త[3]మ్ములచోట
నెమ్మి[4]యై నున్నారొ యేఁగుమచ్చటికి
దుర[5]మునకిదె నీకుఁ దోడుగావచ్చు
నరి[6]లోకభీకరమగు వీరబలము
ఘనశత్రుగర్వాంధకారప్రచండ
వనజాతమిత్రుండు వాలిపుత్రుండు
పర[7]మసాహసవైరిపటలజీమూత
హార[8]ణజగత్ప్రాణుఁడగు సుషేణుండు
అక్షీణబలజితాహంకారవీర
యక్షుఁడై తేయుఁడాయాంజనేయుండు
భీకరాహితగోత్రభేదనాదిత్య
లోకనాయకుఁడు భల్లూకనాయకుఁడు

---

1. క. మనుజేంద్ర ! నీమది అడఁగంగవలదు.
   ఖ. మనుజేంద్ర ! శమమందు మఱుఁగంగనేల.
2. ఖ. అనవుండు రఘురాముఁ డావాక్యములకు.
3. క. తమ్ములెచోట. ఖ. తమ్ముఁడెచోట.
4. ఖ. ఱొమ్ముల నున్నారొ యరుగుమచ్చటికి.
5. క. దురమున నీకిదె. ఖ. దురమున నిదెనీకు.
6. క. నరలోకభీషణమగు వీరబలము. ఖ. నరిలోకభీషణమగువీరబలము.
7. ఖ. పరమసాహస వీరపటలజీమూత.
8. హారణ జగత్ప్రాణుఁడగు సుశేషుండు.
   ఖ. హారణజగత్ప్రాణుండునగు సుషేణుండు

సీ[1]వీరవరులతో నిప్పుడే కదలి
వే[2]వేగ నేఁగుము వీరాగ్రగణ్య!
పలికిన మనతండ్రిపలుకు రక్షింపఁ
దలఁచి నేఁబోయితి దండకాటవికి
నన[3]ఘుండ! నాయాజ్ఞ నరిగి సోదరుల
బలముతో ను[4]ద్ధరింపఁగ వేళనీకు"
ననవుండు భరతేశుఁడౌఁగాక యనుచు
జననాథునకు మ్రొక్కి సద్భక్తితోడ
శరచాపఖడ్గాదిసకలాయుధముల
ధరియించి రోషాగ్నిఁ దమకంబుఁ బెనుపఁ
దేరెక్కి రణకళాధీరుఁడై ప్లవగ
వీరులు పెక్కండ్రు వేడ్కతోఁ గొలువ
దానవాకృతులు నుద్దండభల్లూక
సేనాధిపతులునుఁ జేరి తోనడువ
విమ[5]లాత్మ! యాశుగావృతరథావళులు
కమలాప్తమూర్తులగతి నొప్పి నడువ
ఖరమహోదరకుంభకర్ణవిస్ఫూర్తిఁ
గరులు రావణసేనకై వడి నడువ
నావ[6]ర్తకాలశంకాభీలహరులు

---

1. యావీరవరులతో నిప్పుడు గదలి
2. క. వేవేగనరుగుము, ఖ. వేవేగనరుగుమీ
3. క. ననఘుండ! నాయాజ్ఞ యదరి సోదరుఁడ!
4. నుద్ధరింపఁగ నీకువేళ. క. నుద్ధరింపఁగవేళ యిపుడు
5. ఖ. విమలాత్మ యాశుగాన్వితరథాంగములు.
6. ఆవర్తకాండశంఖాభీలహరులు.

భావింప జలధుల పరుసున నడువ
గైరికవరరత్నక[1]టకవైచిత్ర
వీఱలు కొండలవిధమున నడువ
జననాయకుఁడు సుదర్శనపాంచజన్య
వినుతుఁడై హరిమూర్తివిధమున నడువ
నాసమయంబున నాకాశగంగ
నాసరస్వతిఁ జేసె నవనీరజంబు
నలిరేఁ[2]గి యాశాంగలను నొక్కమఱియుఁ
బలి[3]కించె భేరుల భాంకారరవము
పసఁదప్పి సేనల భరియింపలేక
దెసలకెల్లను నోరుఁ దెఱచుచందమున
వారక ధరయెల్ల వ్రయ్యలువాఱె
ధారు[4]ణీశ్వర! యిట్లు దళములతోడ
నతఁడు గంగాతీరమప్పుడు కదిసి
మతిమంతుఁడగు హనుమంతున కనియె.

—: భరతుని యాజ్ఞప్రకారము హనుమంతుఁడు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులఁ దెచ్చుట :—

"చచ్చిన యీవీరసైన్యంబులోనఁ
జొచ్చి సర్వంబును శోధించి యందు

1. ఖ. కటికవైచిత్ర.
2. ఖ. నలిరేఁగి యాసేనలను నొక్కమరియు.
3. బధికించి భేరుల భాంకారరవము.
4. ఖ. ధారుణీనాయక.

దుర[1]ములోఁ బడిన శత్రుఘ్నలక్ష్మణులఁ
బరికించి యశ్వంబుభంగియు నరసి
ర[2]మ్మ" నీవనవుండు రాజేంద్ర! యతఁడు
గ్రమ్మ[3]న నేఁగి గంగానది దాఁటి
ప్రతిపక్షపాలితప్రతిమానసకల
చతురంగమైయున్న జ[4]న్యరంగమున
జానకివడుపాటుఁ జర్చించి వగల
నూనిన భూదేవి కురుభక్తి మ్రొక్కి
దే[5]వి! నీమది రామదేవుపైఁ గింక
భావింపవలదని ప్రా[6]ర్థించునట్లు
ఘనకుశాంబకములఁ గలయంగనాటి
యనిలోనఁ బడియున్న 'య[7]ధిపులఁగాంచి
తన[8]భుజబలమునఁ దడయక యెత్తి
కొనివచ్చె నాకైకకొడుకున్నకడకు.
అప్పుడు భరతేశుఁ డాకుశాస్త్రములఁ
గప్పి మూర్ఛిల్లిన ఘను[9]ల నిద్దఱను

---

1. ధరమీఁదఁ బడిన శత్రుఘ్న లక్ష్మణుల.
2. రమ్మనీ వనవుండు రాజేంద్ర! యనుచు.
3. యాతఁడు గ్రక్కున గంగానదిదాఁటి
4. క. సమరరంగమున.
5. ఖ. దేవి! నీపతిరామదేవుపైకింక.
6. ప్రార్థించినట్లు.
7. క. యావీరవరుల.
8. క. తనభుజబలిమిని తడయకయెత్తి.
9. క. ఖ. ఘనులనిద్దఱిని.

జనవందితుల రాజ[1]చంద్రుని కూర్మి
యనుజులఁ దేరి[2]పై నల్లన నిడుచు
నందంద మదిలోన నడరి సమీర
నందనుతో రాజనందనుండనియె.
"శత్రుఘ్ను లక్ష్మణుఁ జంపి యారామ
ధాత్రీశుబలములఁ దఱిమి చెండాడి
యే[3]చోట నున్నారొ యీకుమారకులు
చూచితే పవనజ! సోద్యమీ తెఱఁగు
ధా[4]రుణి శిశువవతారులై సమర
శూరులై వర్తించు సురలొ! కిన్నరులొ!
కాక సిద్ధాదులో! గంధర్వవరులొ!
నాకు మానవులన్న నమ్మికగాదు"
అని[5]న సమీరణి యధిపుతో ననియె.
"మను[6]కులాధీశ్వర! మనలక్ష్మణుండు
పడు[7]చులచే మూర్ఛఁబడినచందమునఁ
బడడింద్రజిత్తుని పటుసాయకముల"
నని వెఱఁగందుచు నవనీశుతోడ

---

1. క. రాజచంద్రుఁ గూర్మి
2. క. తేరుపైనల్లనం బెట్టి, ఖ. తేరిపైనల్లనఁ బెట్టె.
3. యచోట నున్నారొ యాకుమారకుల.
   క. ఖ. యెచోట నున్నారొ యీకుమారకుల.
4. క. ఖ. ధారుణి శిశువేషధారులై సమర.
5. అనిన సమీరనుండధిపుతో ననియె
6. మనుకులాధీశుఁడు మనలక్ష్మణుండు.
7. పడుచుచేమూర్ఛిల్లి పడిన చందమున.

నని లసూనుఁడు వల్కె ; నాసేనలోన
ఘనసింహనాదముల్ కడు శంఖములును
మొనసి యద్భుతముగా మ్రోసె నంతయును.

—: కుశుఁడు భరతసైన్యముల మూర్ఛిల్లఁజేయుట ;
భరతపరాభవము :—

దీపితాటోపంబు దివ్యచాపంబుఁ
గోపంబుఁ దోఁపంగఁ గుశుఁడేఁగుదెంచె,
పటుచర్మవరఖడ్గపాణియై లవుఁడు
పటపట గుండెలు పగలనార్చుచును
దిక్కులు నేలయుఁ ది[1]విరి నిప్పుకలుఁ
గ్రక్కువాలమ్ములఁ గప్పుచు వచ్చె.
'పెంపేది కుశుఁడు కోపించి తండ్రులనుఁ
జంపెఁ జంపెడినిదె చంపుచున్నాఁడు
య[2]రసి వారణ సేయవైతేని యతని
గురుఁడైన నినుఁబొందు గురుహత్యఫలము'
యని మునీంద్రుని దూఱి నహిలోకమునకుఁ
జని[3]నకై వడిఁ గ్రుంకె జలజాప్తుఁడంత.
చటులాంధకారంబు చ[4]దల భూరేణు
పటలంబునకుఁ దోడుపడియె నం[5]తయును

1. క. దివిరి నిప్పులును. ఖ. దివియు నిప్పుకలు.
2. క. అరసి నివారింపవైతివే యతని.
3. ఖ. జనియెనోయనఁ గ్రుంకె.
4. పడలభూరేణు. క. చెదలభూరేణు.
5. క. నంతటను.

క్షితినాథ ! యిప్పుడా సేన[1]లు భ్రమసి
యిత[2]రులఁ దమ్మును నెఱుఁగంగ లేక
పలు[3]మాఱుఁ గాశికప్లవభీతిఁ బొంది
పులుఁగులు నడురేయిఁ బో[4]రలుచందమున
నొఱలియుఁ బడియు నొండొరులఁ బిల్చియునుఁ
దెఱలియు మఱలియుఁ దిరుగుడుపడియు
న త్తరి రౌతుల నవనిపైఁ గో[5]డపి
యు[6]త్తమాశ్వంబులు నుఱుకంగఁదొడఁగె,
రథి[7]కుల సూతుల రయమునఁ గూల్చి
రథ[8]ముల వడిఁగొన రణవీథిఁ బఱపి
కడువేగమునఁ దమకంబులు జాఱి
పడు[9]నట్లుగాఁ బాఱె భద్రనాగములు,
నా[10]యోధనంబున నవని కంపింప
నాయుధంబుల వైచి య[11]రిగిరి భటులు,

---

1. సేనల భ్రమసి.
2. క. యితరులఁ దమ్ముల.
3. క. పలుమాఱు కాశికోపాప్లవభీతి
4. క. వోరలు చందమున.
5. గడపి.
6. క. ఖ. యుత్తమాశ్వములు పెల్లుఱుకంగఁ దొడఁగె.
7. రథికుల సూతుల రయమునఁ గూల్చె,
   ఖ. రథికులు సూతులు రయమునఁ గూల.
8. రథములు వడిగొన రణవీథిఁబరపె.
9. క. పడినట్లుగా.
10. క. నాయోధనంబుల.
11. ఖ. యరిగెడి భటులు.

పొగలేని శిఖ వట్టిపొదలపైఁ గవియు
పగిది నాలవ్రుఁడంత బల[1]ముపైఁ గవిసి
తుం[2]డంబులుగ గజతుండంబు లవని
మం[3]డలంబున రాల్చు మహితకాండముల
శతములు వేలు లక్షలు భ[4]ద్రకరులు
ధృ[5]తిమీరి జిరజిరఁ దిరుగంగ నేయు,
కొన్నిటి క్రకచాదిఘోరాయుధముల
భి[6]న్నభిన్నములుగాఁ జేయు నంగముల,
(నెఱయ భల్లములఁ గొన్నింటికుంభములఁ)*
దెఱచి ముత్తియముల ది[7]శలఁ బోఁజల్లు,
మఱియుఁ గొన్నిటి చం[8]డమండలాగ్రమున
మెఱుఁ[9]గు దంతంబులు మెఱసి నుగ్గాడు

---

1. బలములఁ గదిసి.
2. ఖ. తుండంబులును గజతుండంబులవని.
3. క. మండలంబునిండి మహితకాండములు
   ఖ. మండలంబులురాల్చు మహితకాండముల
4. క. భద్రకములు:
5. క. దుత్తిర్ల జిరజిరతిరుగు నేనుగులు.
   ఖ. ధృతిదూఱి జరజర
6. భిన్నభిన్నముఁ జేయు నంగముల.
   క. భిన్నభిన్నఁ జేయు భీకరాస్త్రముల
   ఖ. భిన్నభిన్నము సేయు బెరయునంగములు.
   * ఈ పంక్తి మాతృకలోనిది కాదు. ఖ. గ్రంథములోనిది.
7. ఖ. దెసలఁబోఁజల్లు.
8. క. చండమండలాగ్రములు, ఖ. చండమండలాగ్రముల
9. క. మెఱయుదంతంబులు మెఱసినుగ్గాడి.
   ఖ. మెఱయుదంతంబులు మెఱసినుగ్గాడు.

నా[1]ఘాతముల మంటలందంద పొడమ
రాఘవు నురుబలారణ్యంబుఁ బొదివి
సమ[2]సిన ఘనదివ్యశస్త్రఖడ్గములు
సమిధలుగాఁగ మాంసంబులు మేసి
క్రోలుచునాడు గృధ్రముల పక్షములు
తాలవృంతములుగాఁ దతి[3]గొని వెలుఁగఁ
బొదలి యందంద యద్భుతముగాఁ గాల్చె,
మొ[4]దలెడు నృపులెల్ల మిడుతలై పడిరి.
అశనికల్పములైన యమ్ములుఁ దొడిగి
కు[5]శుఁడేసెఁ బీనుఁగుగుంపులు గాఁగఁ 840
జటులనూపురచారుచ[6]రణఖండములు
ఘటి[7]తాంగదాయతకరభాగములును
మణికుండలాంచితమస్తకంబులును
గణనమీరిన హస్తికరభంగములునుఁ
బొడలేక సంగర భూమిపై దొరుఁగ
న[8]డరిపైపై నేసె నధిక బాణముల

---

1. నాఘాతముల మంటలందంద పొడమి.
ఖ. నాఘాతమున మంటలందంద పొడమి.
2. క. సమసిన బహుబాణశస్త్రఖండములు.
3. దతిగొని యుఱక.
4. క. ఖ. మెదలెడి.
5. క. ఖ. కుశుఁడేసెఁ బీనుగకుప్పలుగాఁగ.
6. చరణకాండములు.
7. క. ఘటితాంగదాయక కరభంగములను
ఖ. ఘటిదాంగదాయక కరబాణములును
8. క. నవనిపైఁబడనేసి రథిక బాణములు

క్షో[1]ణీరుహంబులఁ జూచి కుఠార
పా[2]ణి కొమ్మలతోడఁ బడఁగొట్టుభంగిఁ
గ[3]డఁగి వీరులనెల్లఁ గాళ్లనుఁ ద్రెవ్వఁ
బడనేసె నతిఘోరబల[4]ముల నంత
హా[5]హారవంబులు యతని యార్పులునుఁ
గా[6]హళభేరినిశాయనాదములు
దండి[7]వీరోగ్రభేతాళాదిహాస
చండఘోషణములు జగమెల్ల నిండె,
పొగడుచు సురకోటి పువ్వులవానఁ
దగునని జానకీతనయులమీఁదఁ
గురియించి బహుజయఘో[8]షంబు లిచ్చె
సురదుందుభులు మ్రోసె సొరిదిమై మింటఁ
గుశ[9]వీరకోదండగుణనినాదంబు
దశదిశాభరితమై తనరె నెంతయునుఁ
గడుభీతి నెత్తురుఁ గ్ర[10]క్కుచుఁ జెవుడు
పడియె దిగ్గజములు భ్రమసె భూతములు

---

1. క. క్షోణీరవంబులు. ఖ. శోణితోద్భవముల,
2. క. పాణికొమ్మలతోడఁ బడఁగొట్టినట్లు.
3. ఖ. కడిది వీరులనెల్లఁ గాళ్లు ద్రెవ్వగను.
4. ఫల్లజాలముల
5. ఖ. హాహారవంబులున్నతి యారుపులను.
6. కాహళభేరి తమ్మటనాదములును.
7. క. ఖ. దండివీరోగ్రభేతాళాట్టహాస.
8. క. ఘోషంబు లెసఁగ.
9. క. ఖ. కుశవీరు.
10. ఖ. గ్రక్కుచునుండు,

నుర[1]లెఁ జుక్కలు మింట నురగవల్లభుఁడు
తెరలెఁ గ[2]చ్ఛపకులాధిపుఁడుల్కె నంత
రాజు[3]నుఁ బూర్వాపరజ్ఞుండునైన
రాజునకెంతయు రక్తియుఁగలదు
కొడుకులఁ దండ్రుల ఘోరాజివలన
నుడిగింతునని వచ్చి యుడిగింపలేక
ము[4]నుఁగుచు మంజిష్టిమునుఁగుఁదాఁ దిగిచి
కొనియెనో! కాక యీగుణనిధి యనఁగ
ను[5]దయించిబలముతో నుదువీథి నిలిచి
వదలక పోరాడువారలఁ జూచి
జగతి నానావర్ణసముపేతమగుచు
నెగసిన రజములో హిమరోచి యణఁగె.
పని[6]వడి యప్పుడాపంక్తిముఖారి
తనయులీరీతి నుద్దండతఁ జూప
భరతుఁడప్పుడు సేనపాకెల్లఁ జూచి
దొరలతో సైన్యంబుతోడ నిట్లనియె.

---

1. ఊరికెజుక్కలు మింట మురగవల్లభుఁడు
2. క. గచ్ఛపకులాధిపుఁ డులికెనంత.
   ఖ. గచ్ఛపకులాధిపుఁడును వణఁకె.
3. క. రాజులు పూర్వపరజ్ఞు లైనట్టి.
   ఖ. రాజునుఁ బూర్వపరజ్ఞుండునైన.
4. ఖ. మునుఁగుచు మంజిష్టిమునుఁగురాఁ దిగిచి.
5. ఖ. నుదయించె.
6. ఖ. షధిగొని

"య[1]ములు నాలయకాల యమునిచందమున
సమ[2]యింపఁ దొడఁగిరి సైన్యంబునెల్ల
నక్క[3]టా! యీసేన కాపదవచ్చె
నొక్క[4]భంగిగ నేను నొడలెత్తి చూడ"
ననుచుఁ జిం[5]తాక్రాంతుఁడైన నాలోన
హనుమంతుఁడనియె న[6]య్యవనీశుతోడ
"పరికించి చూచితే భర[7]తేశ! వీరి
శర[8]లాఘవంబునుఁ జటులవేగమును
నాకృ[9]తి మైచాయ నలుపునుఁ జూడు
మీ[10]కుమారులు రాఘవేంద్రసన్నిభులు
అది కారణంబుగా నఖిలసైన్యముల
గుదిగొన రణములోఁ గూల్చిరిభంగిఁ

---

1. యమ్ముల తలయు కాలయము చందమున.
   ఖ. యమమృత్యువులఁ బోలె యిరువురుతోడరి.
2. సమయించి దొడఁగిరి సైన్యంబులెల్ల.
   ఖ. సమయింపఁ దొడఁగిరి సైన్యంబులెల్ల.
   క. సమయింపఁ దొడఁగిరి మనసైన్యంబునెల్ల.
3. ఖ. అకట! యాశ్రితులకు నాపదవచ్చె.
4. క. నొకభంగిగాదు నే నొడలెత్తి చూడ
   ఖ. నొకభంగిగాను నే నొడలెత్తి చూడ.
5. క. ఖ. జింతాక్రాంతుఁడయ్యె.
6. ఖ. నాయవనీశుతోడ.
7. భరతేశ! తెలియ.
8. శరలాఘవంబునఁ జటులవేగమున
9. నాకృతి మైచాయ నాలవుఁ జూడు.
10. ఖ. యీ కుమారులు.

గావున వీరినిఁ గయ్యంబులోన
దేవ[1]తాదులకైన దృష్టింపరాదు"
అని వాయుజుఁడు వల్క నాలోనఁ గుశుఁడు
తనసహోదరునితోఁ దా[2]గనిట్టు పలికె
"గుఱ్ఱంబునిదె పట్టుకొనిపోవ సేన
యఱ్ఱాడుచున్నది యనుజన్మ! కంటె
యెన్నియత్నంబుల నీతురగంబుఁ
గన్నిడి జతనమై కా[3]వుమీ వత్స!
ఈపని[4] నీపని యేనెంతకైన
నోపుదు సేనల నుర్వఁ గూల్చెదను"
అనిచెప్పి కుశుఁడు రామానుజుఁ గదియఁ
జనుదెంచి పలికె నాసైన్యంబు బెదరఁ
"జన్నశత్రుఘ్నులక్ష్మణు సైని[5]కులనుఁ
గన్నారఁ జూడు మేగతినున్నవారొ
వడితోడ నినుఁ జంపవ[6]చ్చిన నన్నుఁ
గడిఁది శాత్రవునెఱుఁగవె కుశాహ్వయుని
ధరణీశ! నీవు నీ[7]తమ్ములున్నెడకు
నరుగుమిచ్చట నొంటి[8]నర్హమే నిలువ"

---

1. దేవదానవులకు.
2. క. ఖ. దానప్పుడనియె
3. ఖ. కావుము వత్స!
4. ఖ. యీపని నీకు నేనెన్ని యత్నముల
5. సైన్యకులను.
6. ఖ. వచ్చుచున్నట్టి.
7. నీతమ్ముఁడున్నెడకు.
8. ఖ. నరుహ మేనిలువ.

నని పేర్చి బాలుఁ డిట్లాడువాక్యముల
విని తెంపుసేయక వి[1]వరించిపలికె.
"ఓమహాహావశూర! యురుచాపధార!
రామక్రియావిఘ్నరతుఁడ! వినుమింక
నీవు నాసుతుఁడవు నినుఁ బొరిగొనక
పో[2]వంగ విడిచితిఁ బొమ్ము వేగమున
నెలకొన్న కృపతోడ సీతల్లిఁ జూడ
వ[3]లదు మిన్నక పొమ్ము వైరంబు తగదు
నయశాలి భరతుండు ననుఁబట్టి విడిచె
దయతోడ ననుచు మీ[4]తల్లితోఁ జెప్పు
పె[5]రిఁగి సోదరులఁ జంపితిగాన నిన్ను
ధరణిపైఁ గూల్పంగఁ దగువగునైనఁ 880
దనయునిసత్వంబుఁ దండ్రిమెచ్చంగఁ
జ[6]నుఁగాని కోపింపఁజ[7]నదెందు వత్స!"
అని భరతుఁడు వల్క నా[8]మాటవినియు
విననిచందంబున వెసనల్గి కుశుఁడు
వసుధేశుపైఁ బెక్కువరసాయకముల

1. ఖ. వివరింపఁ బలికె.
2. ఖ. పోవంగనిచ్చితి.
3. వలయునింతయెచాలు వైరంబువలదు.
4. క. మీతల్లితోఁ జెపుమ, ఖ. మీతల్లితోఁ జెపుము.
5. పరఁగి.
6. క. జనకుఁడు గోపింప.
7. ఖ. జన నెందు వత్స!
8. క. నంతలోఁ గుశుఁడు

సొ[1]సగించి వేండియు నేడింట నొంచి
యం[2]తట మూఁడువేలఋక్షుల జాంబ
వ[3]ంతుని నొకకోల వాయునందనునిఁ
గదిసి వేయింట నంగదవీరు నేడు
పదు[4]ల నన్నలు నేడు భయదాంబకముల
నా[5]సుషేణుని నేసె నరువదేనింట
నాసమయంబున న[6]ప్పుడేవురనుఁ
బెనుమూర్ఛలనుఁ గప్పి పృథివిపైఁబడిరి.
ఘ[7]నశైలములతోడఁ గంపించె వసుధ
యప్పుడు నభమెఱ్ఱనై శోణితములుఁ
దొప్పదోఁగిన నేల దొరసి భూపాల!
గతరాజమండలకమనీయకములు
వి[8]తతరణంబును వీతతారకలు
ప్రగుణితాంబరమణిప్రభల నుజ్వలము
నగుచుఁ జూడఁగ నొప్పెనంతఁ బూర్వమునఁ
గలువలుఁ దలర జక్కవలెల్ల నలర
బలుమంచుఁ దొలఁగ దిక్పటలంబు చెలఁగ

---

1. వెసనించి వెండియు వేగ నేడింట.
2. నాయతదళకంబు ననుజాంబవంతు
3. వాయునందనుని నర్వదింట నొప్పించి.
4. క. పదియింట నీలుని పటుసాయకముల
5. నాసుషేణుని నేసె నలుకరెట్టింప
6. క. నప్పుడందఱు.
7. క. ఘనశైలముఁబోలె కంపించె వసుధ.
   ఖ. ఘనశైలములతోడఁ గంపింప నిట్లు
8. వితతారణంబును.

సరసిజంబులు నిక్క జనులెల్ల మ్రొక్క
సు[1]రతకాంతులు వీడ సురుచులుఁ గూడ
ఘ[2]నమైన మనుమల కదనంబుఁ జూడఁ
జను[3]దెంచెననఁ దోఁచె జలజబాంధవుఁడు.
ఇ[4]టులసైన్యంబులు యిద్దఱిచేతఁ
బటుశరంబులఁ గూలెఁ బార్థివనాథ!
అవనీశుకోదండ మాఱుబాణముల
లవములై పడనేసె లవుఁడెడఁ జొచ్చి
యాలోనఁ గాలుఁ జేయాడంగనీక
కాలజీలమూతానుకారియై కుశుఁడు
గుణరవంబురుములు కోదండమసుర
గ[5]ణనాథుచాపంబుగా నంపవానఁ
గు[6]రిసె వెండియు దివ్యఘోరబాణముల
నరు[7]దైన భరతాగ్ని నార్చి పిల్లార్చె.
అటు భరతుఁడు మూర్ఛ నవనిపైఁబడినఁ
బటుకోపయుక్తుఁడై పవమానసుతుఁడు
పడుచ! నాచేనిదె బవరంబులోనఁ
బ[8]డక నీవిఁక నెట్లు బ్రతికెదవనుచుఁ

---

1. సురతకాంతలు వీడ సురలెల్లఁ గూడ
2. ఖ. ఘనులైన మనుమల కయ్యంబుఁ జూడ
3. ఖ. జనుదెంచె ననఁగను జలజబాంధవుడు.
4. యిట్లుసైన్యంబులు యిద్దఱిచేత.
5. ఖ. గణనాథ చాపంబుగా
6. గురిసెవెండియుఁబడి ఘోరబాణముల
7. నరుఁడైన.
8. బడికాక నెట్లు బ్రతికెద వనుచు.

గెరలుచు నొకమహాగిరిఁ బెల్లగించి
ధరణీశ! ధ[1]రణిజాతనయుపై నేసె
నిడువాలుఁగన్నుల నెగయుకోపమునఁ
గడువాఁడిశరము లొక్కటవింటఁ దొడిగి
యచ్చెరువుగఁ గు[2]శుండటు దనమీఁద
వ[3]చ్చు నాకుధరంబు వడినుగ్గుసేసె.
కౌరవచర్మాభిరాముఁడై బాలుఁ
డా రేణువులు మేన నలమిన నొ[4]ప్పె
నరుదైన త్రిపురజయా[5]వసానమునఁ
బరిపూర్ణుఁడగు ఖం[6]డపరశువుబోలె.
అటు విక్రమించి లవాగ్రజుండపుడు
పటుతరకోదండపాండిత్యమమరఁ
గాంచనపుంఖాంబకమ్ముల దిశల
నించి మూర్ఛిలఁజేసె ని[7]ఖిలసైనికుల
హా[8]త శేషభటులంత నాకుశుఁ జూచి
యతిభీతిమైఁ బారిరవని కంపింప
నెత్తుటఁ దోఁగిన నిఖిలాంగకములు

1. ఖ. ధరణిజాతనయుపై వైచె
2. ఖ. గుశుండట దనమీఁద.
3. ఖ. వచ్చునక్కుధరంబు.
4. నొప్పు.
5. త్రిపురజయావసానముల.
6. ఖ. ఖండపరశుండువోలె.
7. నిఖిలసైన్యములు.
8. హతశేషజనులంత.

క్రొత్తఁబూచిన ప్రమోదుగుల గేలిసేయఁ
బఱతెంచి యారామభద్రునిఁ గాంచి
యెఱిఁగించి రొకరీతి నెలుఁగులు చెదర.

—: తల్లి వారించినను వినక శ్రీరాముఁడు
కదనరంగమునకుఁ గదలుట :—

తరణికులేశుఁడా దశరథాత్మజుఁడు
భరతాదివీరులఁ బలుమాఱుఁ దలఁచి
పడుచుల సేఁతయు భావించి వెఱఁగు
న[1]డలుకోపంబున నడరనాక్షణమె
త[2]మతల్లిఁ గని మ్రొక్కి తమ్ములు చనిన
క్ర[3]మములఁ బరుల యక్రమములఁ జెప్పి
యనికి నేఁగెద నన్న ; నన్న ! యీవేళఁ
జనవలదన్న ! యీసరవియే మున్ను
తెలిసినదాన నెంతయు లక్ష్మణుండు
కొలువంగ వన[4]ము వీడ్కొనివచ్చి నీవు
సంతోషమొదవ రాజ్యముసేయుచుండ
నంత నేనొకనాఁడు యవనిజఁ జూచి
"య[5]డవులఁ బదునాలుగబ్దంబు లెట్లు?
యిడు[6]ములఁ బొందితి" రెఱిఁగింపుమనిన

1. నడలుకోపంబున నడవ నక్షణమ.
2. తనతల్లి.
3. క్రమములు బరులయాక్రమములఁ జెప్పి.
4. దపము.
5. ఖ. యడవులఁ బధ్నాలు గబ్దంబులెట్లు.
6. యిడుములఁ బొందిరి తెలిఁగింపు మనిన.

ధాత్రీతనూజ యంతయుఁ జెప్పె మీరు
చి[1]త్రకూటము విసర్జించిన తెఱఁగు
మొ[2]దలుగాఁదాఁ బంక్తిముఖుచేతఁ జక్కు-
ట[3]దితుదగా నాకు నంతయుఁ జెప్పి
కాకుత్స్థు తెఱఁగు లంకాపురి నున్న
నా[4]కు నజ్ఞాతమానత్త! లక్ష్మణుని
నడుగుడు మీరన్న నప్పుడాఘునుని
నడిగిన నతఁడు మీయడుగులుఁగొలువఁ
బనివినవలయు నీపంచినయట్టి
పనివినవలయు నీపట్టున నాకు
నెఱిఁగింపఁ దడవు తల్లిప్పుడేనెల్ల
తెఱఁగులఁ బటమునఁ దేటఁగా వ్రాసి
యనిపెద జనకరాజాత్మజచేత
వినుఁడని యట్లగావించె నాఘనుఁడు
సీత యాపటము వీక్షించి నాతోడ
నే తెఱంగునుఁ జెప్పకేడ్చుచు నున్న
నాలోన సౌమిత్రి యరుదెంచి సీత!
యేల దుఃఖించెద! వెఱఁగింపుమనిన
"నుభయపార్శ్వంబుల నున్నారు రామ
విభుఁ గొల్చియిద్దఱు విధుబింబముఖులు
యీలోన నిదెకంటి నిదెనాకు సవతి

1. చిత్రకూటమున విహరించు తెఱఁగు
2. మొదలు గాఁదాఁ బంక్తి ముఖుచేతజిక్కి-
3. నదితుదగానాకు నంతయుఁజెప్పె.
4. నాకు నజ్ఞాతమలతియును లక్ష్మణుని

పాలింత యనుభవింపఁగ నాకు సుదతి
యజుఁడు వ్రాసిన వ్రాత యింతియెకాని
నిజము లక్ష్మణ! యిది నీవాడఁగాదు
నృపవరుండేకపత్నీవ్రతుండగుట
కపటమై పటమునఁ గాన్పించె" ననుచు
బడలి యప్పుడు మ్రానుపడియె నావేళఁ
బడియె నాధరణి నేర్పడియెఁ గన్నీరు
సౌమిత్రి యప్పుడాజనకజ కనియె.
"రామ! యీ ప్రతిమలు రాములుగారు
శ్రీరామునకునుఁ గౌశికుఁడిచ్చినట్టి
దారుణజృంభకాస్త్రములన్న" నపుడు
సీత యంతయు విశ్వసింపకయున్న
నాతండు మంత్రింప నవియమ్ములయ్యె
గ్రమ్మన సీత యా[1]కాండద్వయంబుఁ
దెమ్మన లక్ష్మణదేవుండు[2] నిచ్చి
చనుటయు సవతిమత్సరమునఁ జేసి
నునుగంధముగ దాని నూరుకత్రావె
గర్భిణియయ్యె నాకాంతలో నున్న
యర్భకులందు నేనయ్యస్త్రమహిమ
మొన్నఁగానలకు సమ్ముద్దియ చనఁగ
నన్న! యేఁగరమున నంటిగర్భంబు

---

1. యాకాండధ్వజంబు.

2. యిచ్చి

నివిరి మంత్రించిన నీ[1]దైన దివ్య
కవచమంత్రం బమోఘంబుగా నిపుడు
యామహాత్మకులందు ననఘ! నీదైన
సా[2]మర్థ్యమంతయు సరి సంక్రమించె
నదిగాన వారు నీయా[3]త్మజులగుదు
రి[4]దిసందియము లేదు యింతిక నాకు
నా[5]కుమారకులు నియ్యనిలోన నీకు
నో[6]కుమారకుఁడ! సాధ్యులుగారు పోకు"
మన[7]వుండు విని రాముఁడమ్మతో ననియె
"జనని! నీవాక్యంబు సత్యమానైన
సుతులకుఁ దెగడనుజులవద్దనైన
నతి[8]కష్టుఁడన రామునన రె భూప్రజలు
అరులఁ జంపుటయొండె యనుజులయెదుట
సు[9]రుఁగక నిలిచి చచ్చుటయొండెగాక

1. నీదైన్య.
2. సామర్థ్యమంతయు సంగ్రహమించె.
3. యాత్మజులగుట
4. యదిసందియు గాక యంతికనాకు. క. అదియుసందేహంబు యింతయు లేదు.
ఖ. యిది సందియము లేదు యింతెయికాని.
5. క. ఆకుమారకుల కయ్యంబులోనీకు.
ఖ. ఆకుమారకులు కయ్యములోన నీకు.
6. క. నోకుమారక ! యింక సాధ్యంబుగాదు.
ఖ. నోకుమారక ! యసాధ్యులు నీవుబోకు.
7. అనవుండు రాముండు అమ్మతో ననియె.
8. ఖ. అతికష్టుఁడే రాముఁడనరె భూప్రజలు
9. క. సూరతనిలిచి చచ్చుట యొండెగాక.

ధ[1]నువున బాణంబు ధరియించు నృపుఁడు
తనువునఁ బ్రాణంబు ధరియించు టెట్లు
జనియెద'' ననుచుఁ గౌసల్యకు మ్రొక్కి
జననాయకుఁడు రామచంద్రుఁడ వ్వేళ
విశిఖబాణాసనవి[2]విధసాయకుఁడు
దశదిశవిదళనోద్ధతవి[3]ధాయకుఁడు
మహిత[4]ధీరోదాత్త మానసోజ్వలుఁడు
సహజసన్నాహప్రచారుండు నగుచు
వెడ[5]లె వేగమున నవ్వీరునిఁ గొల్చి
వెడలిరి దైతేయవిభుఁడు నర్కజుఁడు 950
తదనుచారులు వీరదైత్యవానరులు
కద[6]లి రసంఖ్యాతగణములతోడ.
ఈకలహము పుట్టుటెల్ల నాకహాతు
శోకంబునకు నాదిసూచ[7]కంబయ్యె
శిశువులపైఁ బెక్కుసేనలుఁ గూడి
దశరథతనయుండు దండెత్తివచ్చె

---

1. ధనువున బాణంబు ధరియించునపుడు.
ఖ. ధనువును బాణంబు ధరియించునృపుడు.
2. క. వివిధసాధనుఁడు. ఖ. వివిధసాధకుఁడు.
3. క. సాధనుండు.
4. మహితపిరోధాంత మానసోద్ధతుఁడు
క. మహితశూరోదాత్త మానసోజ్వలుఁడు
5. క. వెడలె వీరులుతన్ను వేడ్కతోఁ గొల్వ
6. కదలిరి సంఖ్యాత గణములతోడ.
7. సూచితంబయ్యె.

నాకోపముడుపరే యనుచు దివ్యులకు
భూకాంత మొ[1]ఱవెట్టఁ బోవుచందమున
బలుధూళి[2] యాకాశభాగంబు నిండె,
విలయకాలము[3]వోలె విశ్వంబులదరె
జల[4]దరింపఁగఁ జొచ్చె సప్తపాతాళ
(ములు[5] సప్తసాగరములు సప్తగిరులు) *
సప్తాశ్వుఁడును స[6]ప్తసంయమీశ్వరులు
సప్తతాళధ్వంసి సంరంభమునకు.

—: శ్రీరాముఁడు కుశలవులఁ గాంచి
వారివృత్తాంతము నడుగుట :—

అం[7]త భూపాలకుండతివేగ నడచి
కాం[8]తారమున కేఁగి కపిరాజుతోడ
నేలకు వ్రేఁగుగా నెర[9]పినట్లున్న

1. మొఱవెట్టి.
2. క. యాకాశపదమున కెగసె. ఖ. యాకాశపథమున కెగసె.
3. క. బోలెవిశ్వంబు నిండె. ఖ. బోలెవిశ్వంబునిండి.
4. జలదరింపఁజొచ్చె సప్తలోకములు.
క. జలధిగంపఁగఁ జొచ్చె........తాళ.
ఖ. జలధరింపఁగఁ జొచ్చె సప్తపాతాళ.
* ఈ పంక్తిమాతృకలోనిదికాదు. క. ఖ. గ్రంథములలోనిది.
5. సప్తసాగరములు సప్తశైలములు.
6. క. ఖ. సప్తసంయమిగణము.
7. క. అంతభూపాలకుండాధర నడచి ఖ. అంతభూపాలకుండందలఁ గడచి.
8. కాంతారమునకేఁగె.
9. నెరపినట్లుండె.

బా[1]లసాయకహతబహుళసైన్యములఁ
గనుఁ[2]గొంచు విస్మయాకలితాత్ముఁడగుచుఁ
జను[3]దెంచు శ్రీరామజననాథుఁడెదుర
ధ[4]నురాదిదివ్యసాధనములతోడఁ
(దనసరియైనట్టి తనువులతోడఁ)*
గాకపక్షముల వల్కలములతోడఁ
జే[5]కొని యనురక్తిసిక్తాంగులగుచుఁ
గడునొప్పు బాలురఁ గని కృపారసము
క[6]డలొత్తఁగా నయాకలితుఁడై పలికె.
“ఇట్టి మీరిద్దఱు నెవ్వరివారు ?
నెట్టన విలువిద్య నేర్పిరెవ్వారు ?
కదనచాతురి యెట్లు గలిగె ? వేదములఁ
జదివించిరెవ్వరు ? సముచితాంగముల
జననియెవ్వతె మీకు ? జన[7]కుఁడెవ్వాఁడు?

---

1. క. ఖ. బాలనాయకహతబహుళసైన్యము
2. గనుఁగొంచు విస్మయకలితాంగుఁ డగుచు.
   క. గనుఁగొని విస్మయకలితుడై యపుడు.
   ఖ. గనుఁగొని విస్మయకలితాత్ముఁ డగుచు.
3. చనుదెంచి శ్రీరామజననాథు నెదుర.
4. క. తనరారు దివ్యసాధనములతోడ.
   * ఈ పంక్తి మాతృకలోనిది కాదు. క. గ్రంథములోనిది.
5. జేకొనుయనురక్తి సిక్తాంగు లగుచు.
   క. జేకొనియనురక్తి సిక్తాంగుఁ డగుచు.
   ఖ. జేకొనిరక్త సిక్తాంగులు నగుచు.
6. కడలెత్తఁగా నయాకలితుఁడై పలికె.
7. ఖ. జనకుఁ డెవ్వారు.

వి[1]నుపింపుడెచ్చోట ? విహరింతు "రనిన
నామాట విని కుశుండప్పుడారామ
భూమీశుతోడ నేర్పున మారువల్కె.
"ధరణీశ! మాకులస్థాననామములఁ
బరికించి యడుగంగఁ బ[2]నియేమి యిపుడు ?
యీమెయి మాకథ లెఱుఁగంగఁ గార్య
మే[3]మి? నీకును మాకు నెయ్యారిపొందు?
మనుజేంద్ర! యిపుడు నీమాటకుత్తరముఁ
జనుఁజెప్ప నినుబోఁటి చంచలాత్మునకుఁ 970
(గడువేగ యుద్ధంబుఁ గా[4]వింపవేల?
తడవుసేయుట రాచధర్మమే నీకు
విడువుమీమాటలు వెయ్యేల? హయము
విడుతునే యేనిట్లు విం[5]దుమాటలకు)*
మగుడు మీ[6]యూరికే మగవాఁడవైన
నిగుడు కయ్యమునకు ని[7]ర్ణయంబిదియె"
అనిపూని ధీరత నాడువాక్యముల

---

1. వినుపించురెచ్చోట విహరింతురనిన. క. వినుపింపుడెచ్చోట విహరింతువనిన, ఖ. వినుపింపుయెచ్చోట విహరింతువనిన.
2. క. బనియేమినీకు.
3. ఖ. మేమి మీకును మాకు నేయూరిపొందు.
4. క. ఖ. గావింపుమేల
5. క. వెడదమాటలకు.

* ఈ రెండు పద్యములు మాతృకలోనివికావు. క. ఖ. గ్రంథములలోనివి.

6. క. మీపురికిని.
7. నిర్ణయంబిదియు.

విని రామచంద్రుండు వెండియు ననియె.
"శిశు[1]వులు మీతోడఁ జెనసి పోరాడఁ
గుశుఁడ! నాచిత్తంబు గొలుపదీవేళఁ
బగ చంపఁదగియుండు భ్రాతృఘాతకుఁడ
వగుదు నైననుఁ గృప యటుసేయనీదు'
అనుమానమేల? నేనడిగిన తెఱఁగు
వినిపింపు మంతయు వి[2]వరంబుగాఁగ
ననుటయు సకలలోకానందకరము
జననాథునకు మహాసంతోషకరము
నగుమాట వలికె నయ్యవనిజాసుతుఁడు
జగతీశ! రఘురామచంద్రునితోడ
"మమ్మునట్టడవిలో మనుజేంద్ర! యన్న
దమ్ములఁ గనియె సీతామహాదేవి
చాలి యంతకుఁ దానె జాతకర్మములఁ
(చౌలోపనయనాది సకలకృత్యముల)*
నొ[3]నరించి వాల్మీకి యుక్తమార్గమున
ఘ[4]నమైనకృప దివ్యగానంబు నేర్పి

1, శిశువత్స గానని నుఁ జెనసిపోరాడ.

2. ఖ. వినఁబ్రేమనాకు.

* ఈ పంక్తి మాతృకలోనిదికాదు, క. ఖ. గ్రంథములలోనిది.

3. నొనరించె వాల్మీకి యుక్తమార్గమున.

4. ఘనమైన కృపదివ్య గానంబు నేర్పె,

క. ఘనకృపామతిగానఁ గావ్యంబుఁ జెప్పె.

ఖ. దినకరకులనాథ! దివ్యగానములు.

వేదంబులను ధనుర్వేదంబు సకల
వేదాంగములఁ జదివించె నమ్మౌని
కరుణఁ బాపక్షయకరమును సౌఖ్య
కరమును బ[1]హులాభకరమును నైన
శ్రీరామచరితంబుఁ జె[2]ప్ప మాకెలమి
ధారుణీనాయక! తత్ప్రసాదమున
లలితదృష్టియు ననాలస్యబుద్ధియునుఁ
గలిమియు స్వాస్థ్యంబుఁ గలిగె మాకిపుడు
రామచరిత్రపరాయణత్వమున
సా[3]మర్థ్యమంతయు సమకూరెఁగాన
(నిఖిలభీకరమైన నీసేన లెల్ల) *
న[4]ఖిలబాణంబుల నణఁచితి మేము
పుత్రదారాదుల పొందుననీకు
ధాత్రీశ! తలఁచినఁ దలఁపువెగ్గలము
అని కేఁగి ముందటి యర్థంబు మఱచి
వెనుకతలంతురే వీరపుంగవులు
జయమెది పడిన నీసైన్యంబుఁ జూచి
భయమైన వేగంబె పయనమై పొమ్ము"
అని ననప్పుడు 'సీత' యనియెడు పేరుఁ

1. ఖ. బహులోభ కరమునునైన.
2. జెప్పిమాకెలమి.
* ఈ పంక్తి మాతృకలోనిది కాదు. ఖ. గ్రంథములోనిది.
3. సామర్థ్య మంతయు నమకూర్చెఁగాన.
ఖ. సామర్థ్య మెంతయు సమకూరెఁగాన.
4. నిఖిల బాణముల నణఁచితి మేము.

దనయులచే విని ధరణీశ్వరుండు
పొరిగొన్న వగలతోఁ బొడమిన మూర్ఛ
నరదంబుపైఁ ద్రెళ్లె నవనీశ్వరుండు.
ఒకముహూర్తంబున నొయ్యనఁ దెలిసి
యొకభంగి నురుధైర్యయుక్తుఁడై విభుఁడు
భానునందనుఁ జూచి పలికె "సుగ్రీవ!
యేనరుపుత్రులో! యీకుమారకులు
అ[1]నఘ! మున్నెఱుఁగవే" యనిన సుగ్రీవుఁ
డనియె రామునితోడ హస్తముల్ మొగిచి
"వెలవొందఁ జూచితే వీరు పురాణ
పురు[2]షువంశజులు గాఁబోలుదు రధిప!
క్షితినాథచంద్ర! నీశ్రీమూర్తి యెదురఁ
బ్రతిబింబయుగళంబుభంగి నున్నారు
కాకు[3]న్న బాలు రీకరణిఁ గయ్యమున
నీకెదురై పోర నేర్తురే వీరు"

—: నీలుఁడాదిగా నిఖిలసైనికులు మూర్ఛిల్లుట :—

అని యర్కజుఁడుఁ జెప్ప నం[4]తలో నీలుఁ
డను[5] మహావానరుం డతిసాహసమున

1. "యనఘ! మున్నెఱుఁగుదే యనిన సుగ్రీవుఁ.
2. పురుషులయశము గాబోలును యధిప.
3. ఖ. కాకున్న బాలురీకయ్యంబులోన.
4. ఖ. నాలోన నీలుఁ.
5. ఖ. డును మహానదిదాఁటి యతిసాహసమున.

నాసి[1]సువులు చూడ నశ్వంబు విడిచె,
గాసిల్లి లవుఁడన్నఁ గనుఁగొని యపుడు
"విను చలంబున సేన విడియించి వచ్చి
మనతోడి నయగారి మాటలాడుచును
వీనిచేఁ దురగంబు విడువంగఁ బనిచెఁ
దానరయంగనే తగవరి విభుఁడు
దశముల తోడ నీతనిఁ బడ ద్రేయ
వలయు లెమ్మ" ని గుణధ్వని సేసి యార్చి
పడవాలు నీలునిఁ బడవాలుతూపు
లడరించి వైరిసైన్యంబులు బెదర
నతనిరక్తంబుచే నవనిపై నీల
శతము లాతనితోడ సమరూపశౌర్య
సమసమరారంభజ[2]యమహోపాయ
సముదగ్రములు పుట్టి స[3]మరమంత యునుఁ
దమ[4]మయమైయుండఁ దనరు కోపమునఁ
దమమీఁదఁ గ[5]విసిన ధరణిజాసుతులు
వివిధబాణంబుల వృష్టిఁ గల్పించి
యవనిపైఁ బడనేసి రతిలాఘవమున.

---

1. నాశిశువులు.
2. జయసహోపాయ.
3. ఖ. సమరమెంతయును.
4. ఖ. దమమయంబై యుండ.
5. ఖ. గదిసిన.

నీలుర నీగతి నే[1]సమార్చి బాణ
జాలంబుఁ దక్కిన సైన్యంబుమీఁద
నిగుడించి రెంతయు నిష్ఠురభంగి.
జగతీశచంద్ర! యాసమయంబునందు
ధరణిపైఁబ[2]డి మదోద్ధతి దక్కియున్న
కరులు దావాగ్నులఁ గాలిన గిరులు
తో[3]నఁకంగఁ గలయ నెత్తురుతోడఁ బొరలు
మనుజేంద్రులింకిన మడువుల మీలు
మొత్తంబులై హారములనుండి రాలు
ముత్తియంబులు మొల్లమొగ్గలఁ దలఁచు
శరపరంపరల జర్ఝరితులై బె[4]గడఁ
దరు[5]చ రేంద్రులు పడి దాఁటుచందమున
వేవేగ రణభూమి విడిచి పె[6]ల్లురుకు
మా[7]వుల గము లెండమావులు గాఁగ
సమరంబు మండువేసవియునుఁ బోలె
తెమ[8]లక మఱియు నాదృఢపరాక్రములు

---

1. నెపమార్చి.
2. ఖ. బడి యధోగతి దక్కియున్న.
3. తోనరంగవలయు నెత్తురుతోడ బొరలు.
   ఖ. తనగుచుగలయ నెత్తురులలో బొరయ.
4. ఖ బెగడు.
5. ఖ. తరుచరేంద్రులు తడదాఁకినవేళ.
6. ఖ. వెల్లురుకు.
7. ఖ. మావులు.
8. తెరలక.

యే[1]వీరు నురవడి నెన్ని బాణముల
నేవిధంబునఁ గూలు నెం[2]తయుఁ దెలియ
నా[3]వీరు నావడి నన్ని బాణముల
నా[4]విధంబునఁ గూల్చి రన్ని బాణముల
నటు[5] నీలుఁడాదిగా నఖిలసైనికులు
పటుతరాంబకములఁ బడిరి మూర్ఛిల్లి. 1020

—: శ్రీరామపరాభవము :—

అక్కజంబుగ నప్పు డారామచంద్రుఁ
డొక్కండె చిక్కె నయ్యుద్ధరంగమున
నరనాథ! నరులు వానరులును హరులు
కరులుఁ దేరులుఁ జాపకట్టుగాఁ బ[6]డినఁ
గనుఁగొని ధరమీఁద గతజీవులైన
యనుజులఁ గనుఁగొని యపుడేమి! చెప్ప
కొ[7]డుకు తాఁ బెఱిఁగియు ఘోరాంధకార
మడరినఁ దెలియక య[8]తులాగ్రహమునఁ

---

1. ఖ. యేవీరుఁడెదిరిన నన్ని బాణముల.
2. నంతయుఁదెలియ. ఖ. నదియునుఁదెలిసి.
3. ఖ. నావీరునామరి.
4. ఖ. వేవేగ కేసిరవ్వేళ సైన్యములు.
5. నటు నీలుఁడాదిగా నఖిలసైనికుల.
ఖ. అటునిటునాదిగా నఖిలసైన్యములు.
6. బడిరి.
7. ఖ. కొడుకుల ప్రుట్టెఱిఁగిఘోరాంధకార.
8. ఖ. యతులాగ్రమునను.

ప్రళయకాలానల[1]ప్రతిబింబ మగుచు
వెలుఁగు వాలమ్ములు వెల్లిఁ బైఁబఱపె,
లక్షించి యాకుశలవులు కోపమున
నక్షతాస్త్రము లేసి యాసాయకములఁ
గడిఁది వైరుల జయకాంక్షలతోడఁ
బొడిఁజేసి యార్చిరప్పుడు మిన్నువగుల
జగములు వడఁక నచ్చలమున మఱియుఁ
దెగువ రాఘవుఁడేయు దివ్యబాణములఁ
బ్రతిదివ్యసాయకప్రకరంబు లేసి
యతివేగమునఁ ద్రుంచి రాకుమారకులు
యారణం బఖిలలోకానేకచిత్ర
కారణంబయ్యె నాకాలంబునందు.
అలసి రాఘవుఁడప్పు డాకుమారకుల
బలమునుఁ దనబాహుబలమునుఁ జూడ
సరియైన నీక్షించి సంగ్రామ ముడిగి
యరుదంది యేయక యట్లూరకుండె.
అప్పుడు కుశలవు లమ్ములవానఁ
గప్పి రావిభు[2]మీఁదఁ గరలాఘవమున
నావాఁడియమ్ముల నలసి యారామ
భూవరుండొఱిగె నప్పుడు తేరిమీఁద.

1. ఖ. ప్రతిమంబులగుచు.
2. ఖ. రఘువీరు.

—: కుశలవులు శ్రీరామచంద్రాదుల భూషణాదులనుఁ గైకొని హనుమజ్జాంబవంతులఁ దోడ్కొని యాశ్రమ భూమికింజని సీతకుఁ దమజయమునుఁ దెల్పుట :—

ఒఱిగిన నప్పు డాయుర్వీశుచంద
మెఱిఁగి వారుగ వచ్చిరిద్దఱు సుతులు
ధరణీశు నరదంబుఁ ద[1]నయన్నకిచ్చి
పరఁగిన బాల్యచా[2]పలమున లవుఁడు
"మాతల్లిఁ దొలఁగించి మఖముఁ గావింప
నీతియే రఘునాథ! నీకేల? దీక్ష"
వలదని మా[3]న్పిన వడువున రత్న
లలితకాంచనకుండలములఁ గై[4]కొనియు
మకుటహారాంగదమణినూపురాది
సకలభూషణములఁ జతురుఁడై కొనియె,
పడియున్న శత్రుఘ్నభరతలక్ష్మణుల
తొడవులఁ దక్కిన దొరలసొమ్ములను
ధనురాది సకలసాధనములఁ దిగిచి
కొనివచ్చి వేత్వేఱఁ గుశునకుఁ జూపి
యనిలోన వికృతాంగులై పడియున్న
హనుమంతు ఋక్షేశు నటఁజూపి వీరి
వాలాయమునఁ గొ[5]నివచ్చెదఁ బర్ణ

1. ఖ. దమయన్నకిచ్చి.
2. చాపమున లవుండు. ఖ. చాపమున నావుండు.
3. ఖ. మాన్చిన.
4. గైకొనియె.
5. గొంచువచ్చెదఁ బర్ణ.

శాల[1]కు నుభయపార్శ్వంబులయందు
నిద్దఱఁ గట్టిన నెప్పుడు జానకికిఁ
బ్రో[2]ద్ధపుత్త్రుల నవ్వఁ బుట్టించి వీరు
హేమవర్ణంబైన యితనితేరిక్కి
భూ[3]మిజాతనయ! యిప్పుడు మృతులైన
యధికులఁ గపికులేంద్రాదుల వీర
నిధులఁ జూచెద నేను నీయాజ్ఞ సేసి”
అని యన్నతో లవుండాడువాక్యముల
విని భీతులై ఋక్షవిభుఁడు వాయుజుఁడుఁ
బడి[4]యుండి కపటంబు బలుమూర్ఛఁ దాల్చి
మిడుకఁ గాలును జేయి మెదలింప వెఱచి
యచ్చెరువుగఁ గన్ను[5]లట మూసి యూర్పు
లుచ్చకబీరంబు పోవంగఁ బెట్టి
శవములసంగడిఁ జచ్చినయట్లు
నవనిపైఁ బడియుండి యాతండు తమ్ముఁ 1050
జూ[6]చినఁ జూడరు చూడకయున్న
జూచి యీగతి వెఱచుచు నుండిరంత,
మంతనంబున హనుమంతుండు జాంబ

---

1. శాలల నుభయపార్శ్వంబులయందు.
2. ఖ. బ్రోద్దుపుత్త్రులు.
3. ఖ. భూమిజతనయ యిప్పుడు మృతంబైన.
4. ఖ. బడియుండ్రి.
5. ఖ. గన్నులవిమూసి.
6. చూచినఁ జూడ్కులు జూడకయున్న.

వంతుతో ననియె నావరవీరుఁ జూపి
"పడుచులచే రామభద్రాదు లిట్లు
బడినచందముఁ గంటె[1] భల్లూకనాథ!
నిను నేమి సేయునో! నిర్దయాబుద్ధి
నను నెంతఁ బఱచునో! నరనాథసూనుఁ
డేమిసేయఁగవచ్చు నీలవుచేత
నేమివచ్చిన వచ్చెనిది దైవకృతము
జానకిముందఱఁ జావు దానైనఁ
గానిమ్ము బ్రదుకైనఁ గానిమ్ము లెస్స"
అని పల్కుచుండంగ నప్పుడాలవుఁడు
జననాథచంద్ర! లక్ష్మణురథం బెక్కి
చనుదెంచి కాంచనశైలసీలాద్రు
ల[2]ననొప్పఁ బడియున్న యావీరవరుల
నడరు వేడుక నెత్తి యరదంబుమీఁద
ని[3]డుకొని రణరంగ మీక్షింపఁ దో[4]డఁగె,
కొఱప్రాణములతోడఁ గూలియునోడుఁ
గఱచు క్రోతులఁ జూచి కదిసి నవ్వుచును 1060
దనుజులనెత్తురుఁ ద్రావి చిత్తమునఁ
దని[5]వొంది త్రేన్చు భూతములఁ జూచుచునుఁ

---

1. ఖ. గంటి.
2. ఖ. లననేలఁ బడియున్న.
3. ఖ. నిడికొని.
4. ఖ. దొణఁగె.
5. దనివొంటి.

కపటమూర్ఛితులైన కపులు భీతిల్ల
గుపితుఁడై కోదండగుణము మీటుచునుఁ
దను మెచ్చి ఖేతాళతతులు కీర్తింప
వినుచు నద్భుతములు వెండియు నగుచుఁ
గొండలచందానఁ గూలిన కరటి
తుండంబులును ఘ[1]నతురగఖండములు
వీరాంగకంబున విటతాటమైన
తేరులు తునకలై తెగిన కైదువులు
న[2]నుపమంబగు తనయరదంబు వఱప
ననువు గాకుండిన నల్లన న[3]గుచు
వెల్లియై పా[4]ఱెడి వీరరక్తంబు
నెల్లభూతంబులు నిండఁ దోలుచునుఁ
గనలి యాబ్రహ్మాండగముల నుగ్గాడి
తనివొంది తిరుగు యంతకునిచందమున
సరిలేని నిజభుజశౌర్యవిస్ఫురణఁ
దిరిగి యారణమెల్లఁ దే[5]ఱంగఁ జూచి
వచ్చి యగ్రజుపాదవనరుహంబులకు
ని[6]చ్చలోఁ జొక్కుచు నెఱిఁగి యిట్లనియె.
"నీచేతఁ జచ్చిన నిఖిలసైన్యములఁ

1. ఖ, ధర.
2. ఖ. ననుపమంబై తన యరదంబుఁ బఱప.
3. ఖ. చనుచు,
4. ఖ. పాఱెడు.
5. తెఱఁగెల్లఁ జూచి.
6. ఖ. నిచ్చలో ప్రమొక్కుచు నిట్లనిపలికె.

జూచి వచ్చితిఁ జెప్పి చూప నచ్చెరువు
నొదవక వచ్చు వాహినులు వాహినులు
క[1]డలేని కరటిభంగములు భంగములు
ఘ[2]నరథతురగచక్రములు చక్రములు
వనచరావళు లుగ్రవనచరావళులు
గ్రాలు క[3]పాలశంఖములు శంఖములు
కీలాలములు గ్రమ్ముకీలాలములునుఁ
బరపైన రాఘవబలసముద్రమునఁ
దిరుగుడు వడక యీఁదితివి చేయీఁతఁ
బ్రతివీరవరులఁ జంపఁగ నీవెకాని
యితరవీరులకెల్ల నేభంగి దొరకుఁ
గావున సకలలోకంబులందెల్ల
నీవె శూరుఁడ వన్న! నేనెంతవాఁడ"
ననవుండు కుశుఁడప్పుడనియె "నీయట్టి
యనుజుఁడుఁ గలుగంగ నదియెంత నాకు
నీజాంబవంతుని నీవాయుసుతుని
వాజిని భూషణావళులును గొంచు
న[4]క్కడ మనచంద మరయంగ లేక
పోక్క జానకిఁ జూడఁ బో[5]దమీక్షణమె" 1080

---

1. కడలేని కరములు గములు భంగములు.
2. ఖ. ఘనరథముక్తచక్రములు చక్రములు.
3. ఖ. కపోల.
4. ఖ. నక్కటా.
5. బోదమీక్షణము.

అనుచు నిద్దఱుఁ దమయురదంబు లెక్కి
హ[1]నుమంతు బలవంతు నాజాంబవంతు
నాభరణాదులు సర్వంబుఁ దెచ్చి
యాభూమిజకు మ్రొక్కి యఖిలంబుఁ జె[2]ప్పి
"యా[3]రామచంద్రుని నవలీల గెలిచి
వారక భరతుని వసుధపైఁగూల్చి
సౌమిత్రిఁ బడనేసి శత్రుఘ్ను నొంచి
యామహాశూరుల యాభరణముల
నిమ్ములఁ దెచ్చితి మీాక్షింపు మి[4]ప్పు
డమ్మ! నీకిదె వినోదార్థంబు గాఁగ
ము[5]దసలి యెలుఁగును మొఱఁగు మర్కటము
నిదె కొనివచ్చితి మెలమిమైఁ జూడు."

—: జానకి కుశలవుల మాటలను విని మిగులఁ గుందుట;
జాంబవద్ధనుమంతుల వదలఁజేయుట :—

అని యిద్దఱున్నుఁ జెప్ప నామాటలెల్ల
విని మహీనందన విస్మయంబంది
గాలిచేఁ గంపించు కదళికాతరువు
పోలిక వడఁకుచుఁ బుత్రులకనియె.

1. ఖ. హానుమంతు బలవంతుఁడగు జాంబవంతు.
2. ఖ. జెప్ప.
3. యారామచంద్రుల.
4. మిపుడు.
5. ముసలి యెలుంగును మొరగు మర్కటము.

“మీసాహసంబున మీఱ[1]కార్యంబు
సేసి[2]తి రిటమీఁదఁ జెప్పెడిదేమి?
వెలసిన యారామవిభుని మీఁదిపుడు
గెలిచితి మనుట మిక్కిలి యసంగతము
యారామునకు మీకు నంతరాంతరము
నేరూపమున నది యెన్నిచూచినను
మృగకులాధిపునకు మృ[3]గశాబకునకు
నగునట్లు గాని సామ్యంబనరాదు,
ఆమహారాజు రామావనీశ్వరుఁడు
భీమసంగరకళాభీషణమూర్తి
నని మీఱు గెలిచితిమను వింతవార్త
వినఁగూడ దింక నేవిధమకో! కాని
మెలఁకువ సుతులార! మీరును [4]నేనుఁ
దెలియకుండఁగ నిన్నిదివసంబు లుంటి
మ[5]కట! నాయజ్ఞాతమైన వర్తనము
ప్రకటమై యారడిపడియె మీచేత,
వెడలంగ నడచిన విభునిఁ జం[6]పించెఁ
గొడుకులచేఁ గడుఁ గ్రూరత న[7]నుచు

1. మీఱగార్యంబు.
2. ఖ. చేసితిరిటమీఁదఁ జెప్పెటిదేమి.
3. మృగశాబకునకు. ఖ. మృగశాబకముల.
4. నన్ను.
5. యకట.
6. జంపించి.
7. మెఱసి.

ననుఁ బ్రువ్వఁ దిట్టిర న[1]రు లెల్ల నాఁడుఁ
జనునె యీచేటును సడియునుఁ గంటి
నీకలహంబును మున్నే మాత్రమైన
నాకెఱింగింపక నావిభుఁ జంపి
వెఱవక కడపట వినుపించు టెల్ల
నుఱుమని పిడుగర్యో నోపుత్రులార! 1100
పుత్రులే నాకడుపునఁ బుట్టినట్టి
శత్రులుగాక యీ సమయంబునందుఁ
గట్టిఁడిసుతులార! కడుపున మీరు
పుట్టితి రీకీడుఁ బుట్టించుకొఱకు
నెక్కడఁజొత్తు మిమ్మెన నేర్తు
నిక్కడ నాభాగ్య మిట్లుండె" ననుచుఁ
జింతించి లవుఁ జూచి సీతయిట్లనియె
నంతరంగంబున నడరినకరుణ.
"అన్న! వాల్మీకి దానరుదేకమున్నె
యెన్నఁ గీర్తికి నెక్కినితని సీతనని
నత్యంతమాన్యుల నభిమానధనుల
నిత్యసత్యుల గుణాన్వితుల నుత్తములఁ
గడలేని కృపతోడఁ గయ్యంబులోన
విడువవే" యనవుండు వెసమ్రొక్కి లవుఁడు
బలవంతులగు కపిభల్లూకపతులఁ
గలనులోనన విడించి క్రమ్మర వచ్చె.

---

1. నరులెల్ల నాడ.

—: నారదునివలన దాశరథులపరాభవము నెఱింగిన వాల్మీకి తన యాశ్రమముఁ జేరి కుశునివలన సర్వము నెఱింగి దాశరథుల మూర్ఛఁ బోఁగొట్టుట :—

అనురక్తి నారదుండాకార్య మెల్లఁ
ద[1]నదుచిత్తంబునుఁ దనియంగఁ జూచి
పనివడి రయమునఁ బాతాళలోక
మున కేఁగి వాల్మీకిమునివరుఁ గాంచి 1110
కు[2]శలవు లలుకమై ఘోరాజిలోన
దశరథసుతుల నందఱ గెల్చినట్టి
తెఱఁగెంతయును దేట తెల్లంబుగాఁగ
నెఱిఁగింప వరుణున కెంతయుఁ[3] జెప్పి
గొనకొని మునులతోఁగూడ[4] నేతెంచెఁ
దనవనంబునకుఁ బాతాళంబు వి[5]డిచి
జననాథ! ముని యిట్లు జనుదెంచి మహిమఁ
దనరు నిజాశ్రమద్వారంబునందు
నాదిత్యతేజుల నధికుల న[6]స్త్ర
వేదమూర్తులబోలె వెలయు బాలకుల

---

1. దనకుఁ జిత్తంబు దనియంగఁ జూచి.
2. ఖ. కుశలవు లలవులై ఘోరాహవమున.
3. చెప్ప.
4. గూడ నేతెంచి.
5. వెడలి.
6. ఖ. శస్త్ర.

నడరి లోకమునెల్ల న[1]డఁగింపఁ గోరి
పొడమిరో ! యననొప్పు భూ[2]రివిక్రముల
నిశితాస్త్రచాపతూణీరభీకరులఁ
గుశలవాఖ్యులఁ గనుఁగొనియె నా[3]లోన
నె[4]దురుగాఁ జని వారలిద్దఱు మౌని
పదములకెరఁగినఁ బలికె నాఘనుఁడు.
" జననాథుసేనతో సంగరంబయ్యె
నని శ్రుతాశ్రుతముగా నచ్చోట వింటి
నావార్త నిక్కమా ? యఖిలంబు నాకు
నీవెఱింగింపుమా నిఖిలైకవీర !
మిమ్ము నాటవుగదా ! మిగుల బాణములు
సమ్మదంబేకదా జానకీపుత్ర ! "
అనవుండు కుశుఁడప్పు డామునీశ్వరునిఁ
గనుఁగొని నిజహస్తకమలముల్ మొగిచి
" ఓతండ్రి ! నీకృప నొండేల పుట్టు
నే తెఱంగున మాకు నెలమియే కాక
కరుణాత్మ ! వెడవెడ కయ్యంబు పుట్టె

---

1. నడపంగఁగోరి. ఖ. నణఁగింపఁగోరి.
2. భూరివిక్రమున.
3. ఖ. నావేళ.
4. నెదురుగాఁ జనువార లిద్దఱుమౌని.

న[1]రులతోడనెకూడ నదిశాంతమయ్యె,
భావింపఁగా నిత్యపావనంబైన
యీవనంబున జీవహింస వా[2]టిల్లె
న[3]ను వెఱపున్నది యంతియేకాని
మ[4]నసులోపల భీతి మఱియుండు లేదు,
కార్ముకకౌక్షేయకరవాలపరిఘ
చర్మపాణులు రాజశతములు బలయు
నాటోపవారణస్యందనసుభట
ఘో[5]టకనికరసంకులమైన బలము
తనవెంట నడువ నుత్తమహయంబొకటి
చ[6]నుదెంచి తాపసాశ్రమభూమిఁ దిరుగఁ
గనుఁ[7]గొని యాతురంగములలాటమునఁ
గనకపత్రిక లీలఁ గనుఁగొని లవుఁడు
యిదె[8] వీరుఁడగు రాఘవేంద్రుని హయము
కది[9]సి శౌర్యంబునఁ గని పట్టనొప్పు

---

1. ఖ. నరులతోడనుఁ గూడు.
2. ఖ. పాటిల్లె.
3. ఖ. ననివెరవున్నది.
4. ఖ. మనములోపల భీతి మఱియుండులేక.
5. ఖ. ఘోటకరథికసంకులమైన బలము.
6. ఖ. చనుదెంచి యాపసాశ్రమభూమిఁ దిరుగ.
7. గనుఁగొన.
8. ఖ. యిది.
9. కదిసి శౌర్యంబునఁ గనిపట్టుటొప్పు.

నని యందు వ్రాసిన యక్షరపంక్తిఁ
గని "యేను వీరుండఁ గానకో!" యనుచుఁ
దడయక తురగంబుఁ దరువుతోఁ గట్టి
కడలేనిసేనలఁ గడతేర్చి పుచ్చి
తురగరక్షకుని శత్రుఘ్నునిఁ గూ[1]ల్చి
శరపరంపరల ల[2]క్ష్మణుశక్తి నణఁచి
భరతుని రామభూపాలశేఖరుని
వ[3]రబలంబులతోడ వసుధపై గూల్చె"
న[4]నిన హాహారవంబడరించి మౌని
జననాథ! మునులతోఁ జనుదెంచి యెదుర
సముచితానుష్ఠానసమయంబెపోలె
స[5]ముదగ్రకుశలవక్షతకాండ మగుచు
నరు[6]దారఁ జొరరాని యడవియుబోలె
శర[7]భకేసరిగజసమవేత మగుచుఁ
గా[8]రుమించులతోటి గగనంబెపోలె
యారక్తధారాధరాకీర్ణ మగుచు

1. ఖ. గెలిచి.
2. లక్ష్మణువిదళించి.
3. ఖ. నరిబలంబులతోడ నవనిపైఁ గూల్చె.
4. నని మహాహావరవంబడరించి మౌని.
ఖ. ననిన హాహారవంబడరించె మౌని.
5. సముదగ్రకుశలవాక్షతకాండమగుచు.
6. ఖ. నరుదేర.
7. ఖ. శరభకేతన.
8. కారుమించులనాటి గగనంబెపోలె.

నరనాథుఁ బా[1]లించు నగరంబెపోలె
శరపరిఘోద్యానసంకీర్ణ మగుచు
ధృతరాష్ట్రనందను తేజంబెపోలె
హతధర్మగుణవిజయాదిత్యఁ మగుచుఁ
బా[2]లుపొంద ఢాకినీభూతభేతాళ
కలకలధ్వనికల కలని కేతెంచి
యనుజులతోఁగూడ నవ[3]శుఁడై యున్న
జననాథుపై మంత్రసా[4]మర్థ్య మమరఁ
దలకొన్న భక్తితోఁ దనకమండలము
జలముల మంత్రించి చల్లెఁ; జల్లుటయుఁ
ద[5]మ్ములతోఁగూడఁ దనమూర్ఛఁ దెలిసెఁ
గ్రమ్మర నిదుర[6]మేల్కానినట్లు విభుఁడు.
ఇంద్రాదిసురసంఘ మెలమితో రామ
చంద్రుపై సురపుష్పజాలవర్షముల
నరుదారఁ గురియించి రమృతంబుసోన
జొరియించి మొరయించి పృథులదుందుభులు,
కామధేనువు మింటఁ గదిసి యారామ
భూమీశుపై దుగ్ధములు నిండఁ బిదికె

1. పాటించు.
2. పొలుపొందదానికి భూతభేతాళ.
3. ఖ. నవనిపైనున్న.
4. ఖ. సామర్థ్యముగను.
5. దమ్ములతోఁగూడఁ దనమూర్ఛఁదెలిసి.
6. మేల్కనినట్లు.

నప్పు[1]డు జీవితులై రాజసుతులు
తెప్పి[2]రిగ చరుల్ తేరిరి చరులు
బ్రదికె నశ్వములు స[3]ప్రాణించెఁ గరులు
ముదమందె భల్లూకములు మూ[4]ర్ఛఁదెలిసి
యమృతసిక్తాంగులై యందఱుఁ గనక
విమ[5]లవర్ణంబుల విలసిల్లిరంత.

—: శ్రీరాముఁడు వాల్మీకివాక్యములచే శాంతిఁబొంది
కుశలవులఁ గని సంతసిల్లుట :—

ఆ[6]సమయంబున ననుజులతోడ
నాసీనుఁడైన సీతాధిపుతోడ
వాల్మీకి నిర్మలవాక్యుఁడై పలికె.
"తాల్మిఁ గైకొను రామ! ధరణీశచంద్ర!
గాసిల్లి యిపుడు నీఘనకుమారకులు
చేసిన నేరమిఁ జిత్తంబులోనఁ
ద[7]లఁపక నీదైన దయఁజూడు మింక
నల[8]ఘుతేజోధామ! అభిరామ! రామ!

---

1. ఖ. అప్పుడు జీవితులై రాదినుయలు.
2. దెప్పిరిగరచరుల్ దేరిరిచరులు.
3. ఖ. సత్ప్రాణించెఁ గరులు.
4. ఖ. మూర్ఛఁదేరి.
5. ఖ. విమలవర్ణంబులై విలసిల్లిరంత.
6. ఖ. నాసమయంబున ననుజులుఁదాను.
7. ఖ. దలఁపక కృపఁజూడ తగఁ గృపానాథ!
8. ఖ. అలఘుశౌర్యోద్ధామ! అభిరామ! రామ!

అపరాధిఁ గని సేయు నాశాంతికంటెఁ
దపమేది? రఘునాథ! త్రైలోక్యనాథ!
అటమీఁద నీసుతు లత్యంతబాలు
రి[1]టగ్రింద మీచంద మెఱుఁగ రేమియును
వనఘాత్మ! గుణియైన నవగుణియైనఁ
దన[2]యుల కలుగునే తండ్రి యెచ్చోటఁ
దన[3]యుల తేజంబు తత్పరాక్రమము
జనకుని కరయంగ సంతోషకరము
ధరణీశ! తాటకదర్పంబు మా[4]న్చి
పరశురాముని బాహుబలము వారించి 1160
ఖరుఁ ద్రుంచి దూషణు ఖండించి మూఁడు
శిరములవాని నిర్జించి మారీచు
మడియించి యావాలి మర్దించి జలధిఁ
గడుఁ గట్టి యాకుంభకర్ణు భంజించి
దశకంఠు విదళించి తనరు నీయులుక
శి[5]శువులమీఁద రుచించునే చెప్పుమ
రామ! నీవాదినారాయణమూర్తి
వామహాదేవి సీతాంగన లక్ష్మి

1. లిటక్రింద నీచంద మెఱుఁగ కేమియును
2. దనయులకలుఁగునే తండ్రియచ్చోట.
ఖ. తనయులకలుగుఁనే తండ్రియిచ్చోట.
3. ఖ. తనయులతేజంబు తత్ప్రకారంబు
4. ఖ. మాపి.
5. శిశువులమీఁద రుచించునే రామ!

ఘనులైన వీరు నీగర్భసంభవులు
జననాథ! నీకెట్లు సాధ్యు[1]లయ్యెదరు?
ధారుణీశ్వర! నీవు తలఁపు నామాట
నోరామ! పరమార్థ మూహించి చూడు
నీతలంపునఁ జూడు నిజముగా నోడి
నాతఁడెవ్వఁడో గెల్చినాతఁ డెవ్వండొ
యె[2]ట్లును రఘురామ! యియ్యకార్యంబు
పు[3]ట్టునె నేనున్న, భూమిజ విన్నఁ
బనివడి వరుణుండు ప్రార్థింప నతల
మున కేఁగి యజ్ఞార్థమున నుంటి నచట
నజ్ఞాత మిదినాకు" ననిన వాల్మీకి
విజ్ఞాపనస్థితి విని వివేకించి
జగతీశ్వరుఁడు సంతసమ్మునఁ బులుక
లెగయ నిట్లనియె మునీంద్రునిఁ జూచి
"తన[4]ర నీమాటలు తప్పవన్నియును
మనమున నొండనుమానంబు లేదు
ఓకరుణాత్మ! నీవున్న నీభంగి
మాకు నీకలహంబు మాలోన నగునె!
రయమున శిశువుల రప్పించు చూడఁ
బ్రియము పుట్టెడు నా[5]త్మఁ బెద్దయు నేఁడు"

---

1. సాధ్యమయ్యెదరు.
2. ఖ. అట్లును రఘురామ ! అయినకార్యంబు.
3. ఖ. పుట్టునే నావనభూమి చేనుండ.
4. ఖ. అనఘాత్మ! తప్పదీవాడినమాట.
5. ఖ. నాకుఁబెద్దయువేడ్క.

అ[1]నిన శిష్యులఁ బంచి యారామచంద్రు
తనయుల [2]రప్పించెఁ దాపసోత్తముఁడు
నరనాథ! తుంబురునారదులనఁగఁ
గరముల వీణెలఁ గ[3]రమొప్పఁ బట్టి
మది వికసింప రామాయణం బెలమిఁ
జ[4]దువుచుఁ గోమలస్వరములు మెఱయఁ
దనుఁబోలు నిత్యసౌందర్యంబుతోడఁ
దనువులు ధరియించి తనమ్రోల నున్న
యావీరముఖ్యులు యాత్మజులగుట
భా[5]వించి యారామభద్రుండు తెలిసి
సన్నపు నగ వాస్యచం[6]ద్రబింబమున
వెన్నలగతిమీర వేడ్క నందనులఁ
గరమొప్పఁ బలుమాఱుఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి
ప[7]రమానురక్తుఁడై పలికెఁ దమ్మునికి
జానకీవదనలక్షణము లీఘనుల
యా[8]ననంబుల నందమయ్యె సౌమిత్రి!
దే[9]హంబు లరయ విదేహతనూజ

1. యతని శిష్యులఁబంచి యారామచంద్రు
2. రప్పించి.
3. ఖ. గరమొప్పఁబూని.
4. ఖ. జదువుచుఁ గోయిలస్వరములు మెఱయ.
5. ఖ. భావింప.
6. ఖ. చంద్రబింబంబు.
7. ఖ. పరమానురక్తిమై పలికె దమ్ములకు
8. ఖ. యాననంబుగఁ గానరయ్యెసౌమిత్రి!
9. ఖ. వైదేహితనూజ.

దేహంబునట్లు సందేహంబులేదు,
కోమలస్వరము లాకో[1]మలియట్ల
నీమహాత్మ్యలఁ జూచి యొ[2]సఁగెడిఁ బ్రియము,
తడయక మండు సీతావియోగాగ్ని
నడఁగించె వీరలయా[3]లింగనంబు,
వి[4]డువని వగలతో వెచ్చిన హృదయ
ముడుకాఱె సం[5]తోషమొందె నాకిపుడు,
అఖిలనిర్జరులును న[6]ఖిలవానరులు
నఖిలదానవులును నఖిలమానవులు
నఖిలలోకులుఁ జూడ ననుపమామోఘ
నిఖి[7]లాస్త్రవైచిత్రి నెఱవేది ఘనులు
హరిహరబ్రహ్మశక్రాదులకైనఁ
బరికింపరాని మద్బాణజాలములఁ
దొలఁగక నాతోడఁ దొ[8]డరి నన్నిట్లు
గె[9]లిచిరి వీరొక్కక్రీడయొపోలె
కావున వీరు నాకాంచిన తనయు

---

1. ఖ. కోమలిరీతి.
2. యొసఁగినప్రియము. ఖ. యొసఁగెటిప్రియము.
3. యాలింగనముల.
4. విడువనివగలు గావించిన హృదయ
5. ఖ. సంతోషమొందవె నాకిపుడు.
6. ఖ. నఖిలమానులును.
7. నిఖిలాస్త్రవైచిత్ర నెఱవేని ఘనులు.
   క. నిఖిలాస్త్రవైచిత్రి కొఱపిన ఘనులు
8. ఖ. దొడరినయట్ల.
9. ఖ. గెలిచిరి కనొక క్రీడయుబోలె.

లే[1]విధంబున నిజంబెసఁగె సత్కులము ?
అ[2]రసి నీవెఱుఁగుదే యవనిజసుతుల
చరితంబు వినుపింపు సకలంబు నాకు"
అని[3] రాఘవుఁడు వల్క నపుడు సౌమిత్రి
యనియెఁ జేతులు మో[4]డ్చి యందఱు వినఁగ
" యనఘ! ప్రసూతికి నాసన్నమైన
జనకజ నేఁదెచ్చి జాహ్నవిపొంత
నడవిలో విడిచితి నపుడు మూర్ఛిల్లి
పడియె నంతటిలోనఁ బనివింటి మగుడ
నవనిజవృత్తాంత మటమీఁద నెఱుఁగ
నవనీశ ! మీయాజ్ఞ యట్టిదె కాదె."

—: వాల్మీకి శ్రీరామునకుఁ గుశలవుల జన్మప్రకారముఁ దెలియఁజెప్పుట :—

అనవుండు వాల్మీకి యనియె నా[5]క్షణము
"జన[6]వర! నేమును సకలశిష్యులునుఁ
బరికించి య[7]జ్ఞయూపమునకుఁ దగిన
తరువులనఱుక నంతవఁ బోవుచుండి
యనుపమంబగు నొక్కయార్తనాదంబు

1. ఖ. నేవిధంబున నిజంబెనఁగెఁ దత్కులము.
2. అరసినీ వెఱుఁగదే. ఖ. అరసినీవెఱుఁగవే
3. ఖ. ననియెరాఘవునకు ననియెసౌమిత్రి
4. మొగిచి.
5. ఖ. నాక్షణమె.
6. ఖ. జననాథ ! యేమును
7. ఖ. యజ్ఞయూపములకుఁదగిన.

వి[1]ని యచ్చటికిఁ బోయి వేదన నొంది
తలవీడ నేడ్చుచుఁ దల[2]రి దైవంబు
సొలయుచు దెసలెల్లఁ జూచుచు నచటఁ
గందిన కదళికాకాండంబులీలఁ
జెంధూళి పైఁగప్పి పృథివిపై నున్న
యవ[3]నిజఁ బొడఁగాంచి యార్ద్రవాక్యముల
ధవళాక్షి! యెవ్వరిదాన? వీవనిన
ననుకంప జనియింప నార్తి రెట్టింప
జనకజ వ[4]లికె నాసమయంబునందు.
"జనకుఁగూఁతుర రామజనలోకవిభుని
వనితను దశరథేశ్వరుని కోడలను
నా[5]పేరు జానకి ననువారిఁ బాపి
పా[6]పపుదైవంబు పంపెఁ గానలకు
న[7]పవాదభీతుఁడై యధిపతి నన్ను
నెపములేకయుఁ గడు నిర్దయబుద్ధిఁ
దనతమ్ముఁడగు సుమిత్రాతనూభవునిఁ
బనుప నాతఁడు నన్ను వ[8]నివడి తెచ్చి

---

1. ఖ. వినియచ్చటికి వేఁగి వెరవుననొంది
2. ఖ. దలఁకి.
3. యవనిజఁ బొడఁగాంచి యార్తవాక్యముల.
4. ఖ. పలికె.
5. నాపేరు జానకినని వారిబాపి. ఖ. నాపేరుజానకిననువారు నిల్ల.
6. పాపిదైవంబు పాల్పుకానలకు. ఖ. బాపెఁపాపపువిధి పరఁగరగవన్ను.
7. నపరాధభీతుఁడై యధిపతినన్ను.
8. ఖ. వనిబడఁదెచ్చి.

యడవులఁ ద్రోచి నేఁడరిగె నో తండ్రి!
కడు దిక్కుమాలితిఁ గావవే" యనుచు
వివరింప నామాట వినియనేకాదు
రవికులాధీశ్వర! రాయైనఁ గరఁగు
నడ[1]లును వారించి యాలోకమాతఁ
దోడుకొనిపోయి యిం[2]తుల కొప్పగింప
నొ[3]కపర్ణశాలలో నుండె మాయాజ్ఞ
నొకదినంబెండుగా నుడుగనివగల
నతినిష్ఠఁ గందమూలాహారనియతిఁ
గతిపయదినములఁ గ[4]డప నంతటను
సుముహూర్తమున రాత్రి సుదతి భాగ్యమున
నమడలఁ గాంచె రామావనీనాథ!
ఒ[5]గి జాతకర్మంబు లొనరఁ జేయించి
ని[6]గమోక్తవిధి నుపనీతులఁ జేసి
వేద[7]పారంగుల వివిధశస్త్రాస్త్ర
వేదు[8]లఁ గావించి వీరికే నడిద

1. యడలువారించి యాయాలోకమాత
ఖ. నడలువారించిన వాలోకమాత
2. యింతుల కొప్పగించి. ఖ. యింతుల కప్పగించి.
3. యొకపర్ణశాలలోనుండి మాయాజ్ఞ. ఖ. యొకపర్ణశాలలోనుండు మాయాజ్ఞ.
4. గడపునంతటను.
5. యొగిజాతకర్మంబు లొనరింపజప్ప
6. నిగమోక్తవిధి నుపనీతులఁ జేయు.
7. ఖ. వేదపారఁగులఁ గావించి మహాస్త్ర
8. వేదలఁగావింప వీరికేనద్ద.
ఖ. వేదుల.........వీరికెల్లడల.

జాలంబు లిచ్చితి జననాథ! నేను
చాలశౌర్యముల విస్తారులై రంత,
జన[1]నాథ! నీవు నీజనకుండు నేను
జన[2]కాధిపుఁడు నొక్కచందంబె కాన
వినుము నాచేత నీవిహితకృ[3]త్యంబు
లొనరింపఁబడియె రామోర్వీశ!" యనియె.
అ[4]నిన దయాబుద్ధి నంగీకరించి
"మని[5]చితి శిశువుల మము విచారించి
ధాత్రి[6]లో నీప్రసాదమున కెవ్వారు
పాత్రు[7]లౌదురొ వారు పరమపావనులు"
అని మునిఁ గొనియాడి యాదశరథుని
తనయుఁ డప్పుడు నిజతనయులఁ జూచి
"మీ[8]రెవ్వరెచ్చోట? మెలఁగుదు రిపుడు
యేరాజనందను? లేమి నామములు?
వినయులక్షణగుణాన్వితుల[9]నాహితుల
వినుపింపవలయు మీవృత్తాంత" మనిన

---

1. జననాథ! నీవును జనకుండు నేను.
2. ఖ. జనకాధిపుండొక్క చందంబెకాన
3. ఖ. కృత్యములు.
4. ఖ. అనినదయాంబుధి యంగీకరించి
5. ఖ. మనిచితి శిష్యుల మనివిచారించి.
6. ధాత్రిలో నీప్రసాదమున కింపారు.
7. పాత్రులౌదురువారు పరమపావనులు
8. మీరెవ్వరిచ్చోట మెలఁగుదురిపుడు.
   ఖ. మీరెవ్వరెచ్చట మెలఁగునురిపుడు.
9. నాహితుల.

నాదయానిధితోడ నారాముతోడ
నాదిత్యకులుతోడ ననిరి నందనులు
"వాల్మీకిసంయమీశ్వరుని శిష్యులము
క[1]ల్మషరహిత నీకామిని యగుచుఁ
ద[2]గు భూమితనయనందనుల మిద్దఱము
జ[3]గతి నారూఢిఁ గుశలవులము మేము
నీకు ద్రోహుల మవనీతచిత్తులము
కాకుత్స్థ! మాతప్పుఁ గావవే తండ్రి!"
అని యిద్దఱును దనయడుగులఁ బడినఁ
గనుఁగొని యందంద కౌఁగిటఁ జేర్చి
బాలురవదనచుంబనముఁ గావించి
యాలోకనప్రీతి నభయంబు లిచ్చి
"అనిశంబు మా[4]చిత్త మలరించి మీరు
ననఘులాయుష్మంతులై యుండుఁ" డనియె. 1230
అనినను వాల్మీకి యారామచంద్రుఁ
గనుఁగొని పలికెను ఘనదయమీరఁ
"గడుఁదప్పు సేసిన కష్టులుగాన
విడువక రక్షించు వీరి నీవింక
లా[5]లింపుఁడిట్లు బాలకుల నింతటికి

1. ఖ. కల్మషరహిత నీకామినియైన
2. ఖ. ధారుణీతనయనందనుల మీజగతి.
3. ఖ. నారూఢిఁ గుశలవులను వారమేము.
4. ఖ. మాచిత్త మలరించుమీరు.
5. ఖ. పాలింపుమిప్పుడా బాలురన్నిటికి

మూ[1]లంబు నీవన మోఘంబుగాఁగ
న[2]రయంగఁ గర్తవ్య మవనిని మొదలఁ
బరికించినాఁడ వీబాలుర ననఘ!"
అ[3]ని "లక్ష్మణు భరతుకం దండ మ్రొక్కు"
డని[4] శిష్యులనుఁ బల్కె నామహామౌని,
క్రమమున వారు వారల[5]కెల్ల వంద
నములాచరింప నానాప్రకారములఁ
గన్నపుత్రులకంటెఁ గరుణతో వారు
నన్నపుత్రులఁ దే[6]ల్చి రానందజలధి.
అనురక్తి సుతులతో నశ్వంబుతోడ
ననుజులతోడ సైన్యావళితోడఁ
గదలి వాల్మీకితో ఘ[7]నతతోఁగూడ
సదయాత్ముఁడై యజ్ఞశాలకు వ[8]చ్చి
బలసి రాజులుఁ గ[9]పిబలము దానవులుఁ
గొలువంగఁ గొలువుండి కువలయేశ్వరుఁడు
పరమనిశ్చయబుద్ధిఁ బలికెఁ గేల్మోగిచి

---

1. ఖ. మూలంబుఁ జెప్పెద మోఘంబుగాఁగ
2. ఖ. నరయఁగర్తవ్య మేమని నీవె మొదల.
3. ఖ. అనిలక్ష్మణునికైకయాత్మజువారి
4. మని యనుజులఁ బల్కె నామహామౌని.
   ఖ. యనుజానుఁ బలికె మహామునియపుడు.
5. ఖ. వారలకెల్లదండ.
6. ఖ. దెచ్చి యానందజలధి.
7. ఖ. ఘనులతోఁగూడ.
8. వచ్చె.
9. ఖ. గపివరులు దానవులు.

వరతపోనిధియైన వాల్మీకితోడ.

— శ్రీరాముండు జానకిఁజూడఁగోరుట ; వాల్మీకి సీతను శ్రీరామునకొప్పగించుట :—

" అనఘాత్మ ! నీపుత్త్రియైన యీసీత
వినుతపాతివ్రత్యవిఖ్యాతశీల
రక్షింపు ! లంకాపురంబున నాఁడు
చెప్ప నచ్చెరువైన చిచ్చులోఁ జొచ్చె
వనజసంభవశంభువరదివ్యమనుజ
దనుజులు సాక్షిగాఁ దామరసాక్షి,
అ[1]త్తెఱంగెఱుఁగక యత్యంతజనులు
చిత్తంబులో విశ్వసింపక యురక
యాడుదు[2] రతిధూర్తులై యంతనంతఁ
గూడి మూకలుగట్టి కుటిలచిత్తముల
ము[3]గుద నాగతి నాడు మూర్ఖుల నెల్లఁ
దె[4]గువమై నోరు ముద్రించినరీతి
సీతపాతివ్రత్యశీలంబె కాదె
యాతరి నారాయణాస్త్రంబుఁ దునిమె
నే[5]రూపగతినైన నిందలఁ దెలుపఁ

1. ఖ. నత్తెఱుంగెఱుగమి నత్యంతజనులు
2. రతిధూర్తులై యంతగూడి.
3. ముగ్ధనాగతినాడు మూర్ఖుల నెల్ల
4. ముగ్ధవమ్మైనోళ్లు ముద్రించినట్లు.
5. ఖ. యేరూపమునన్నైన నిందలుఁదెలుపఁ

గారు[1]ణ్యనిధి నీవ కర్తవు మాకు ”
అనిన వాల్మీకి మహామునీశ్వరుఁడు
జనియె నప్పుడు నిజాశ్రమభూమికడకు
ధరణిజ తనకూర్చుతనయులు చన్న
తెరువుఁ జూచుచుఁ గడు దీనాస్య యగుచుఁ
బలుచబాఱిన మేను బాష్పపూరములు
వెలితి తోఁపనియట్టి విపులనేత్రములుఁ
జెదరిన వేణియుఁ జెక్కుటద్దములఁ
గదిసిన పాణియుఁ గలిగి యద్భుతము
పరమవేదన మూర్తిభరియించినట్లు
విరహంబు రూపమై వెలయు నున్నట్లు
బోఁగులుచు నుండి యప్పుడు మునీశ్వరుని
జగతీతనూజ యప్పుడు కాంచి కదిసి
పదములఁ బడి క్రేపుఁబాసి పెల్లొరలు
మొదవుచందంబున ముగ్ధ యేడ్చుచును
“అయ్య! నానందను లమడలు శిశువు
లె[2]య్యెడ నేరీతి నెట్లున్నవారో!
ప[3]తివియోగమె కాదు పాటిల్లెనాకు
సుతువియోగంబునుఁ జూచితిఁ దండ్రి!
యో[4]ఱుకమై యొప్పించి యేలయ్య? వారి

---

1. ఖ. గారుణ్యనిధి మీరు కర్తలుమాకు.
2. ఖ. లెయ్యెడఁ జిక్కిరో ! యెట్లున్నవారో !
3. ఖ. పతివియోగము కాదె పాటెల్ల నాకు.
4. యోఱుకమైనొప్పించితే నయ్యవారి

గొఱి[1]యలచందానఁ గొనిపోయితీవు
నానోఁచికాంచిన నాకుమారకుల
మాననీయుల నీతిమంతుల హితుల
నచ్చోట నాకృపాహీనులచేతి
కిచ్చి వచ్చితి చెప్పవే మునినాథ!
కరుణతో నీవ సంస్కారంబు లెల్లఁ
బరికించియునుఁ గాంచి పాలించి పెంచి
యెక్కడ? దాఁచితి వెఱిఁగింపు నాకు
నక్కడి కేఁగెద నఖిలైకవంద్య!''
అని సీత వలుకంగ నమ్ము[2]నీశ్వరుఁడు
కనుగవ బాష్పములు క్రమ్మ నిట్లనియె.
''తల్లి! నన్నిట్లాడ ధర్మమే! నీకుఁ
జెల్లఁబో యిట్లేల సేయుదు నేను
యే[3]మి సేసితి ? నిప్పు డెఱుఁగక నన్ను
నీమాటలాడితి వింతయె కాక
వనిత! శోకార్తుల వా[4]క్యంబు లెందు
ఘనులకు నరయ విగ్ర[5]హములుగావు
సుభగ! నీతనయులు శుభలీల రామ

1. గొఱియలచందానఁ గొనిపోయినీవు.
ఖ. గొఱియలచందానఁ గొంపోయినీవు.
2. ఖ. నామునీశ్వరుఁడు.
3. యేమిసేసితి విప్పుడెఱుఁగక నన్ను
ఖ. యేమిసేసితి యిప్పుడెఱుఁగక నన్ను
4. ఖ. వాక్యంబులెల్ల.
5. ఖ. నిగ్రహములుగావు.

విభునొద్ద నున్నారు వేరొండు లేదు
ఆత్మసమానుల కాత్మనూనులకు
నా[1]త్మీశులకు నేల యులుఁగు? నీవిభుఁడు
వగువకు నీవు నావాక్యంబు నమ్ము
జగతీతనూభవ! చనుదెమ్ము లెమ్ము 1270
మానిని! నిన్ను నీమగనితోఁ గూర్తు
నానరనాయకు నానతిఁబూని
యని పల్కి జానకి యెడలార్చి ప్రమద
మినుమడింపఁగ నప్పుడెలమిఁ దోడ్కొనుచు
స[2]రసిజాననఁ గ్రతుశాలకుఁ దెచ్చి
త[3]రణివంశోత్తము దగ్గర నుంచె.

—: శ్రీరాముఁడు పుత్రదారాదులనుఁ దోడ్కొనివచ్చి యశ్వమేధాధ్వరమును ముగించి సుఖముగా రాజ్యమేలుట :—

లలన చూడఁగ నొప్పె లలితలావణ్య
జల[4]ధిమై యారామచంద్రుని యెదుర
జనకజతో ననుజన్ములతోడ
ననురాగమునఁ బొంది యారామవిభుఁడు
క్ర[5]తు వశేషంబుగాఁ గావించి మాని

1. ఆత్మీశులకు నేల యగునీవిభుండు.
ఖ. నాత్మనీయులకేల నలుఁగు నవ్విభుఁడు.
2. నరసిజానన గ్రతుశాలకుఁదెచ్చి.
3. ధరణివంశోత్తము దగ్గఱనుంచె.
ఖ. ధరణివంశోత్తముఁ దగవుతోఁ గూర్చి.
4. ఖ. జలధిమైయాయన రామచంద్రుని యెదుర.
5. క్రతు వశేషంబు గావించమాని. ఖ. క్రతు వశేషంబుగాఁ గావించి విప్ర.

తతులకు దక్షిణల్ తని[1]యంగ నిచ్చి
తనకీర్తిచంద్రికల్ ధరయెల్ల నిండ
జ[2]నలోకచంద్రుండు జగమేలుచుండె;
సము[3]దగ్రమగు ప్రజాక్షయమను యాగాంత్య
సమ[4]యంబునం దవశ్యంబగుం గాన
నదికారణంబుగా నాహవంబయ్యెఁ
ద్రిదశేంద్రసుతునకు దినమణిసుతునకు
శశికులతిలక! యా[5]సమరంబుఁ జూడఁ
గుశరాములకుఁబోలె ఘోరమై తోఁచె. 1280

—: కథోపసంహారము :—

తనయులకునుఁ గ[6]న్నతండ్రికి కలిగె
నని యని యొడఁగింపఁడయ్యె వాల్మీకి
అది మీకుఁ జెప్పితినని సూతుఁడపుడు
ముదమొప్ప శౌ[7]నకముఖ్యుల కనియె
"నె[8]ప్పుడు యీకథ వినరోత్తములు

---

1. తనియంగనిచ్చె. ఖ. తనియంగనొసఁగి.
2. ఖ. జనలోకనాథుండు.
3. సముదగ్రమగు బ్రజాక్షయమగానిత్య
ఖ. సముదగ్రమగు బ్రజాక్షయమనుయాగాంత్య
4. సమయంబునం దవశ్యంబుగాఁగ
ఖ. సమయంబునం దవశ్యంబుగాన.
5. ఖ. యాసమయంబుచూడ.
6. గన్నతండ్రిచేఁ గలిగె.
7. శౌనకమునులకు ననియె.
8. ఖ. యిప్పుడు యీకథ వినరోత్తములు

చె[1]ప్పిన వినిన వ్రాసినఁ జేకొనిన
శ్రీనొంది పుణ్యులై చిరజీవులగుచు
మానక సుతులతో మనుమలతోడ
స[2]ఖులతోడనుఁ బ్రాణసఖియలతోడ
న[3]ఖిలసుఖావాప్తి నలరుచుండుదురు
దురితవిముక్తులై తోయజనయన
కరుణఁ గాంతురు నిత్యకైవల్యపదము."
అనుచు సూతుఁడుఁ జెప్ప నాశౌనకాది
మునులందఱును డెందముల మెచ్చి రనుచుఁ
గృతులకు హెచ్చు సంగీతసాహిత్య
చతురుండు తిరుమలాచార్యశిష్యుండు
నతలోకుఁడగు నందనగరాగ్రహార
పతి లావనూరి యాభళమంత్రిసుతుఁడు
రామకథావిశారదుఁడైన సుకవి
రామనార్యుఁడఁ గవిరాజమిత్రుండ
నీకుఁ బ్రియంబుగా నృపసార్వభౌమ!
కాకుస్థ్సకులరామ! కల్యాణరామ!
సమధురరీతిమై జైమినిభార
తమున విస్తరము విస్తారంబుగాఁగ
నల[4]వడఁ గుశలవోపాఖ్యానకమునఁ

---

1. ఖ. చెప్పిన వినినఁ జేర్కొనిన వ్రాసినను.
2. ఖ. సఖులతోఁ దమప్రాణసఖులతోఁగూడ.
3. ఖ. నఖిలసుఖాబ్ధిలో నలరుచుండుదురు.
4. నలవడఁ గుశలవోపాఖ్యానయుక్తమి.

బలికితి[1] నుత్తరభాగంబు సరవి
(నాచంద్రతారార్కమాచక్రవాళ
మాచంద్రతారార్కమై యొప్పుఁగాత.)* 1294

ఇది యుత్తరభాగము
శ్రీరామార్పణమస్తు.
సమాప్తము

1. బలికి నుత్తరభాగంబు సరితివి.
ఖ. బలికితి నుత్తరభాగంబు వినుము.
* ఈ పద్యము మాతృకలోనిదికాదు. ఖ. గ్రంథములోనిది.

PRINTED AT RATHNAM PRESS, MADRAS-1.